

UNIVERSITY OF TORONTO

A standard linear barcode is positioned vertically on the left side of the page. It consists of vertical black bars of varying widths on a white background.

3 1761 01430658 3

Vozniak, Mykhailo
Pochatky ukrainskoi komedii

PG
3921
V65
1919



From the Collection
of the late

JOHN LUCZKIW

„ВСЕСВІТНЯ БІБЛІОТЕКА“
№ 19.

МИХАЙЛО ВОЗНЯК

ПОЧАТКІ УКРАЇНСЬКОЇ КОМЕДІЇ

(1619—1819)



Львів, 1920.

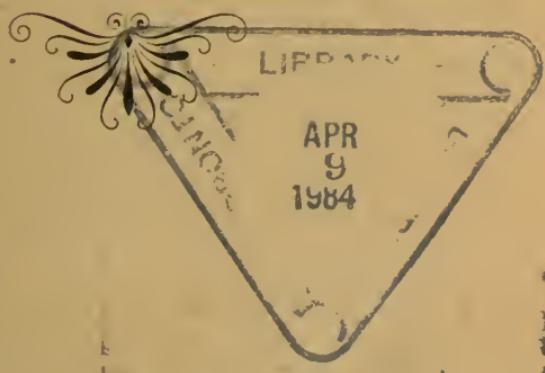
МИХАЙЛО ВОЗНЯК

РОСЧАТКУ

ПОЧАТКИ УКРАЇНСЬКОЇ КОМЕДІЇ

(1619—1819)

ЗБІРКА
ІВАНА ЛУЧКОВА



ЛЬВІВ, 1919.

Видання „Всесвітньої Бібліотеки“, № 19,
під редакцією Івана Каліновича.

РГ

3921

1
65

1919

Накладом Видавничої Спілки „ВСЕСВІТ“,
зареєстр. стовар. з обм. пор. в Бориславі.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА.

Передмова.

В 1919 році мишає триста літ від часу, як у Камінці Струмиловій в 1619 році на ярмарку, що принадав на святого Івана Хрестителя, виставлено польську драму Якуба Гаватовича, на тему смерті згаданого святого, а при ній дві українські інтермедії. Обидві вони є найдавнішими досіль опублікованими українськими драматичними сценами. І хоч від найдавніших часів були в українських народних обрядах, передовсім у звязку з колядою та Різдом Христа й ми-сницями, гарні елементи або й очиши чисто народної комедії, все-таки історія української комедії починається відомство від 1619 р.

І під цим оглядом 1919 р. це рік тристалітнього ювілею української комедії. При тім треба зазначити, що тристаліття української комедії треба так розуміти, що вона не молодша, зате ми маємо деякі вказівки, що вона старша. Вже при кінці XVI та з початком XVII віку славний український мораліст Іван Вишенський нарікав на переношення »комедій і машкар« з езуїтських колегій на український ґрунт, що Українці, як і езуїти, бачили поступ в поширенню »машкарського й комедійського набоженства«, що »ученики латинських байок, названі проповідниками, не хочуть в церкві трудитися, тільки комедії строять і грають«.

Дехто з польських учених не прикладає вислову »комедії строїти« до драматичних вистав, але розуміє під тим новаторства тодішніх українських проповідників, однаке забуває при тім поперше, що такі вислови, як »комедії строїти«, повстають щойно на підставі сценічних вистав, подруге, що у Вишенського приходить не тільки »комедії строїти«, але й »грати«, а це вже певно вказує тільки на велике поширення і замінування Українців до драматичних ви-

став по тодішніх школах і поза ними. Зрештою про існування початків української драми перед 1619 р. свідчить і український діяльності, яким вихованці езуїтської колегії в Луцьку витали уніяцького митрополита Рутського в 1614 р., і »Вірипі« на Різдво Христя Памви Беринди з 1616 р. (львівський друк), що творять властиво діяльності для сімох або вісімох хлопців.

Та й сам факт, що до польської нудної драми додаються українські інтермедії, не вистарчить пояснювати тою обставиною, що вистава відбулася в українськім містечку та для українського населення, яке зіхалося на ярмарок. Додання українських інтермедій до польської драми вказує на те, що вони були атракцією силою драми Гаватовича й мали вже свою добру традицію.

Крім цього застереження, що українські драматичні вистави певно вже існували перед 1619 р., треба зробити ще одно. За 200 літ свого існування виказує українська інтермедія дуже слабий розвиток, майже ніякий. Але з усіх родів української літератури вона ще найбільше позволяє нам заглянути в душу українських народних верств, познайомитися з темними та ясними сторонами їх щоденного життя, з їх відносинами до сусідніх народів і чужинців, що жили між ними, і т. д.

До того у відріженню від неодного пішого роду літератури інтермедії писалися в живій народній мові. Тому й не диво, що вони дуже подобалися нашому народові, а сама їх латинська назва досіль заховалася в устах українського народу, що всяку комічну, несподівану подію, напасть, сварку й т. пн. називає »термедією«.¹⁾

З огляду на своєрідне запачіння української інтермедії в життю українського народу та в історії його літератури, напр. в генезі нового письменства, розпочатого Котляревським, і подається отеє наріс її історії, з додатком вибраних текстів, для познайомлення широкого круга читачів, які були початки української комедії, закінчивши ся сто літ тому в українській літературі »Москаль чарівник“ Котляревського.

Народження українського театру.

Перші початки театральних вистав взагалі. З історії народньої поезії поодиноких народів знаємо, що перші початки театральних вистав усюди були однакові. Їх початками були скрізь окремі епізоди чисто драматичного характеру, які витворилися в народніх урочистостях і обрядових грах. Колискою грецького театру та драми були свята в честь бога Діоніза, уособлення творчої і життєдайної сили природи. Початки римської драми бачуть учені в старовинних народніх забавах, які уладжувалися в часі урочистостей, святкованих під час жнив і збору винограду на честь лісних і польових богів.

І взагалі народня драма витворюється і відокремлюється в самостійну цілість з того широкого циклю епічної поезії, який спирається на поганські народні перекази. Передовсім форма загадки така близька до діяльного, що з неї легко розвинутися невеликій народній драмі. Повстаючи з питань і відповідей, загадки вже тим самим вносять в епічну поезію драматичний елемент. Так напр. німецькі мясопустні драматичні штуки (так звані „Fastnachtspiele“) у своїй найдавнішій формі є дуже часто не чим іншим, як рядом здраматизованих загадок.

Народня драма середновічної Німеччини народилася з народніх ігор, між якими окрему ролю відограли сцени звіринної байки, злучені з перебиранням. Це відбувалося в Німеччині та взагалі в західній Європі в часі поганських свят. Кождий брав на себе ролю якогось звіряти й таким робом звіринний епос перемінявся в драму (Райнеке Фукс-Лис Микита з XIV в.).

Дуже вчасно ці поганські урочистості в західній Європі промостили собі доступ до християнського костела, змішалися з християнськими святами, з якими припадали на той самий час, перемінилися і відновилися від такого змішання. Перебрані приходили до костела й тут підіймали сміх, танцювали, співали свої поганські пісні тощо.

Драматичні елементи в українськім народнім життю і словесності. І в українських народніх обрядах було від найдавніших часів життя українського народу і є тепер багато драматичного елементу. Українське весілля це своєрідна релігійно-побутова драма. Ця прикмета українського весілля, що кожному обрядові товаришить пісня, яка пояснює його, що кожда поява й акція молодого, молодої, сватів, бояр, дружок поясняється відповідними піснями, зближає наше весілля до старовинних класичних містерій або трагедій Софокля з їх хором, строфами й антистрофами. Коли весілля розглядати як релігійно-побутову епопею, представляє вона такі важніші моменти: 1) сватання, 2) заручини, 3) печення короваю, 4) дівич вечір, 5) виття гильця, 6) посад, 7) вінчання, 8) покриття молодої, 9) супруже ліжко й 10) свято по щасливім заключенню супружа.²⁾ Змисл неодної акції, яка відбувається в часі весілля, невідомий нашому народові й це вказує на давнє походження поодиноких складових частин нашої весільної драми, яке сягає поганських часів.

Учасниками, а ще краще організаторами всіх найважніших народніх обрядів від найдавніших часів по XVII в. були на Україні, як і взагалі у східно-славянських народів, так звані скоморохи. Їх поява спільна всім європейським народам в середніх віках. Яко наслідники греко-римських скиніків або мімів, народніх кумедників, що розвивали свою діяльність почали на сцені або просценії театру, почали на банкетах і гулянках, на вулицях, площах і по шинках, українські скоморохи — все одно, звідки-б вони не прийшли на Україну, з Византії, чи з заходу — вже в XI століттю заакліматизувалися до українського життя і стали зай-

давнішими представниками народнього епосу, народньої сцени, народньої музичної штуки.³⁾ Яко „веселі люди“ скоморохи грали та співали по домах, особливо на бенкетах, брали участь у весільних урочистостях, танцювали, виступали які всякі грачі, розвеселяли народну товпу на вулицях і площах міст і сіл, на кладовищах і полях, перебиралися, ходили з ведмедями й іншими вивченими звірами, з вертепом, виступали які сміхуни, чародії, шептуни тощо.

Через кілька століть духовенство завзято виступало проти них і їх штуки. В творах Феодосія Печерського, напр. в його поученню про божі карі, стрічаємо згадку, в числі інших спокушень людського роду, також про скоморохів з гуслями, сопілками та всякими грами. В життю того ж преподобника читаємо, що раз зайшов Феодосій до великого князя Святослава, сина Ярослава, й побачив у палаті, де находився князь, велике число грачів перед ним: одні грали на гуслах, другі на органах, а треті співали. „І так всі веселилися, бо такий був обичай у князя“. Похилив голову Феодосій і потім запитав князя: „чи так буде на тім світі?“. Прослезився князь і приказав грачам перервати гру. Від того часу, коли грали перед князем, а князь довідався про прихід Феодосія, він все приказував перервати гру.⁴⁾ Виступи духовенства проти скоморохів, що не переривалися майже до XVIII в., свідчать про поширеність і живучість скоморошої штуки у нас.

Участь скоморохів в обрядах коляди. Не обходилися без скоморохів і обряди Купала й коляди. Вони грали цілі сцени з правильним розділом роль поміж членів скоморошої трупи, убраних в пестрі костюми, обвішаних бубончиками, перебиралися в звіринні шкіри або людські убрання і вкінці вбирали на себе маски.

З перебирань у звірята найбільше значіння мають ведмідь і коза. На Україні ходять молоді люди колядувати з козою. Козу роблять з дерева і тулууб покривають хутром; її піддержує схований під хутром селянин. Козу водять з музикою, під звуки якої

вона танцює. Прийшовши до якогось дому, колядники просять передовсім дозволу: „чи позволите, пане господарю, заколядувати, цей дім розвеселити, Ірода засмутити?“ І зачинають співати пісню (село Колошівка, чернігівського повіту):

Го, го, го, коза, го, го, го, сіра,
 Ой, розходися, розвеселіся
 При свому дому, при господару!
 Де коза ходить, там жито родить;
 Де не буває, там вилягає.
 Де коза туп, туп,
 Там жита сім куп;
 Де коза рогом,
 Там жито етогом;
 Де коза хвостом,
 Там жито кустом.
 На горі коза з козенятами,
 В долині вовчик з вовченятами.
 Вискочив вовчик, за козу чок-чок,
 А вовченята за козенята.
 Вискочив заяць,
 Став козу лаять:
 »Дурна коза, нерозумная,
 Своїм діточкам не господиня,
 Своїх діточок не покормила!
 Вхопила-б серпок, побігла в лісок,
 Нажала травиці з овсяний стіжок,
 Своїх діточок да й покормила,
 В чистім озері да й попоїла.
 Не ходи, коза, у тес сельце,
 Да в тес сельце, да в Михайлівку.
 А в Михайлівці всі люде стрельці,
 Встрелили козу в правее ухо,
 Крізь полотенце, да в шире серце.
 Пуць, коза виала, нежива стала.
 А міхноша, бери дудочку,
 Дуй козі в жилу.
 Надимас жила, будь, коза, жива«.
 Да устав наши козел,

Да пішов наш козел
 Да на ноженьках, да на роженьках,
 Да микаючи, да рикаючи,
 Королі в полі да шукаючи,
 Господина в домі да шитаючи,
 Щоб сьому господину і коровки були,
 І неврочливій, і молочливій,
 І овес — самосій, і ячмінь — колосій.
 І пшениця, сочевиця,
 І горох.....⁵⁾

Поминаючи інші обряди драматичного характеру, тим більше, що тільки слабий відгомін їх подибуємо в давніх літературних українських драматичних творах, треба тут зазначити основну ріжницю в долі народніх початків драматичних вистав у західній Європі й на Україні. Західня церква уважала необхідним зробити усупку могутнім обрядам старовинного національного поганства й уладила в християнських костелах драматичні вистави, щоб таким успішним способом боротися з чарівними поганськими грами. Православна церква не робила жадних уступок поганству, хоч і православний народ бажав бачити драматизм в християнськім богослуженню.

Православне духовенство не тільки не прийшло на поміч поганським початкам простої народної драми, але й усіма силами боролося з нею. Справжні початки українського театру завдячуємо західній Європі, в першій мірі польським впливам.

Розвиток середновічної драми в західній Європі. Для протиділania народному поганству повстала на заході Європи містерія. Назва походить від латинського слова *ministerium* = обряд і вказує заразом на початкову звязь її з церковним обрядом. Різдвяна містерія, яка мала своїм прототипом вертепний обряд, і великом, що витворилася з короткої сцени ангела з жінками, які шукають Христа по його воскресінню, й обняла потім представлення Господніх страстей. воскресіння і зявлення апостолам, утворили перші й основні містерії, довкруги

яких народжувалися нові. До подій, які товаришили різдву чи воскресінню Христа, додавалися всі події старого завіту, не виключаючи створення світу, які тільки стояли в якісь відношенню до нього, й так повстав ряд епізодичних сцен, що його в Англії назвали колективною містерією. Крім різдвяних і великоцінних містерій розвинулися далі ще містерії чудес або міраклі, що виславляють життя і чуда святих, містерії мораліте, себто фільософічно-релігійні діяльности, що в них під алегоричними іменами уособлювалися моральні поняття, драматичні хроніки з біблійної історії та вкінці історичні містерії, але все з християнською примішкою.

Коротка була побіда костела над народніми початками театральних вистав у західній Європі. З бігом часу під напором народніх елементів містерія утратила свій чисто церковний характер і підчинилася світським інтересам. З поширенням містерій почали вводитися в них і не євангельські та не святі особи, напр. чорт і т. д., які вкінці так змінили первісний релігійний характер містерій, що їх прогнали з костелів і костельних огорож, де первісно виставлялися.

Видіставши на волю і зустріта народом з відкритими руками, містерія прийняла в себе ще більше комічного елементу з грубого простонароднього побуту й стала добром народніх мас, а потім перейшла також у школи. І почувся з містерії інший настрій, далеко живіщий і близький до народніх мас: сміхи, жарти, дотепи й колючки, сатиричний елемент. Розвиваючися швидко, широко й нестримно, народній гумор промошував шлях для чисто національного мистецтва, що і зміст і форму, методи й головні ідеї брали тільки з народнього елементу.

На припадкових комічних сценах, як сцена з продавцем мастей Маріям і Йосифові, сцени з веселим життям Марії Магдалини, з оригінальним образцем родинного побуту Ноя, з чортами і т. д., не задержався розвиток комічного елементу. З бігом часу приплів світського елементу до духовної драми був такий сильний, що довів до відокремлення таких появ в одну

шальці, до утворення з окремих сцен невеличкіх комічних штук, виставлюваних поєднано актами драми.

Інтермедії або інтерлюдії. Такі невеличкі комічні песси мали на цілі відтягати увагу глядача від змісту серйозної і по більшій частині нудної драми й відсвіжувати його ум беселими сценами з щоденного життя. І ці невеличкі драматичні сцени комічного характеру називалися інтерлюдії або інтермедії (межувроброшенный забавныйя игралища).

В старовинних колективних містеріях слідний ще зразок інтерлюдії з текстом основної драми. Так напр. в пастирських сценах річи пастихів переривалися вставченою сценою, де перед пубlicoю зявлявся великий хитрун Мек, що удаючи бідного Й прибитого сім'ю, просить у пастихів дозволу провести піч з ними. Не допіррючи нему, пастихи кладуть його поміж собою, сподіваючись, що так охоронять своє стадо від його нападів. Але спритний злодій успіває вкрасти найкращого барана, занести його до жінки, яка не менше вдатно завиває кінці в бавовну. Мек знову вертається сплати до пастихів. Тимчасом жінка Мека ховас барана в колиску, а сама стогне немовби по народженню дитини. Пригоди пастихів з Меком нагло перериваються піснею ангелів, що звіщають про народження Спасителя, а потім містерія іде далі своєю звичайною чергою.) Від такого поверховного підчленення головний драми перейшла інтермедія до повної незалежності.

Тимчасом релігійна драма наближалася до неминучого упадку. Зложилися на це: поступене переродження усього ладу життя, широкий розвиток народного комічного театру, побіда сатири над догматичною пропагандою в драматичній сфері, а вкінці негативний елемент, внесений в духовний театр реформаторськими штуками. Утративши своє суспільне значення, релігійна драма знайшла для себе захист в ріжних ультракатолицьких закутках Європи й серед умов, які виключали всякий її розвиток, в численних католицьких і протестантських академіях, семинаріях, духовних школах. Останні прийняли містерію в обсяг

педагогічних засобів на тій підставі, що вона укріпляла в учениках догми віри, піддержувала в них найголовніші відомості з церковної історії й мартирології та вкінці розвивала в молодих людях усі прикмети доброго проповідника.

Шкільна драма в західній Європі, зокрема в Польщі. Це був останній період існування містерії, так званої шкільної драми. Її укладали по більшій частині латинською мовою головно самі учителі поетики, а виставляли школярі під його вказівками. Духовна драма одержала належне собі місце в загальній програмі наукового курсу. Учитель поетики мав обовязок укладати від часу до часу духовні драми. Їх форма поступенно віддалялася від свого прототипу й під впливом щораз більшого гуманітарного руху й відродження залюбовання до класичних зразків вона почала наслідувати форми й вірш давньої трагедії й комедії. Одні з перших єзуїти покористувалися можністю ужити духовну драму як засіб релігійної пропаганди й піддержку основної лінгвістичної та проповідничої освіти.

І в Чехії не тільки в народі, але й в школах найшла собі захист містерія по своїм виході з церкви. І серед школярів, які вешталися скрізь і мали назву волоцюг (вагантів), довго зберігалася містерія. Ставши предметом шкільних вправ, містерія в Чехії підчинилася педагогічним вимогам, первісний чеський текст почав робити місце латинському як кориснішому, драма щораз більше увільнялася від переваги національного елементу та прибирала штучні методи й клерикальний напрям.

В Польщі містерія найшла ще найкращий захист у школі й деяких монастирях. І тут скоро вона стала знаряддям педагогічних цілей або пропаганди, а вже головно відтоді, відколи єзуїти зовсім захопили її в свої руки. Як у західній Європі, так у Польщі комічний елемент дістався до релігійної драми тим робом, що вже перші виконавці містерій поступенно позбавляли їх чисто релігійного напряму. І здобував собі місце в релігійній драмі світський елемент утеритим

шляхом: чорти, вояки, Юда почали щораз сміливіше розвеселяти зібрану публику і з їх розмов почали творитися вставні сцени й інтерлюдії. І так в одній великомісткій містерії зараз за монольгом Спасителя в Гефсиманськім саді наступає сцена між чортом і Юдою. Чорт стрічає Юду як свого давнього приятеля і, зауваживши його трівогу, радить йому вдавитися, для якої цілі й дає йому мотуз. Коли його рада виконується, чорт з радості пускається в танець і починає співати, а під кінець хоче угостити приятеля смолою. Сходяться чорти і шукають, де дістати-б смоли, щоб залити йому горло. Припадково переїзджає селянин з смолою, його спиняють, торгаються і, коли він жадає за смолу копу, беруть і його з собою до пекла, щоб там розплатитися з ним, і потішають його, що там він опиниться серед знайомих, найде там діда, бабу та внучат.⁷⁾ Пізніше в інтермедії почали виступати особи, неналежні до головної драми, а далі на духовній сцені з'являлися в комічних постатах і духовні особи. Й тоді прогнали драму за костельну огорожу, а вона знайшла захист по школах і монастирях — серед змінених обставин і для змінених цілей.

Перенесення шкільного театру на Україну. Коли містерія нашла захист в школах і академіях Польщі й ученики та семинаристи стали виконавцями драматичних вистав, шкільній драмі легко було дістатися на Україну. Немов гилля розложистого дерева, так від краківської академії поширилися в Польщі другостепенні й підчинені їй школи, семинарії або бурси, а в усіх їх в загальних рисах були однакові методи та плян науки.

З свого боку єзуїти покрили не тільки Польщу, але й Литву й західно-українські землі цілою сіттю своїх колегій. І до польських шкіл внесли вони випробовані вже в західній Європі методи, сперті на добре знання людського серця. І незабаром польські вельможі та шляхта почали товпами зіздитися на величні вистави єзуїтів, де латинські віршові драми перемежувались з польськими, духовні сюжети з опові-

даннями з клясичної мітольгії і де життя святих, історія рідного краю, політичні теорії, любовні пригоди поганських богів або легенди світського змісту представляли невичерпане джерело натхнення досвідчених єзуїтських драматургів.⁷⁾ Єзуїтські вистави відтягали молодь від давніх шкіл і краківської академії, представники чистої науки не переставали протестувати проти шарлатанства, але єзуїтська новина все-таки віднесла близьку побіду.

Спеціальну увагу звернули єзуїти на західні українські землі. При тім знаряддям, при помочі якого задумалисясяся осягнути свої цілі, була в першій мірі молодь. В їх руках находилося виховання дітей аристократичних родин, отже в єзуїтських школах побирала освіту й українська молодь. Люблінська унія з 1596 р. заставила передових Українців поробити рішучі кроки для протиділля. А що головна сила єзуїтів була в їх освіті, й Українцям треба було озброїтися тією самою зброєю, основніше виховувати молодіж, засновувати школи, приготовляти учених людей, котрі були б здатні своїми творами спиняти єзуїтську та взагалі католицьку пропаганду.

Так в оборону української віри й національності з'явилася густа сітка -нищих івищих шкіл, друкарень і гуртків учених людей при них.

Політичне поневолення України під Польщею промошувало широкий шлях впливови польської культури на українську. І таким обставинам між іншим, не тільки тому, що члени української нації були присутні на єзуїтських виставах чи й брали в них участь, треба приписати заведення драматичних вистав по українських школах надовго передтим, заки Петро Могила при заснуванні київської академії перейняв для неї порядок польських наукових заведень. Було тут і зобовязання учителя поетики в Київі кожного року приготувати для літніх рекреацій драму, комедію або трагедію.

Теорія шкільної драми в Польщі й на Україні. В київській академії, а тим самим і в школах, зорганізованих на її зразок, викладався курс пое-

ики, звичайно в латинській мові. Ученики познайомивались з усіма родами й формами літературних жанрів: епосом, лірикою і драмою теоретично та практично, отже студіювали правила та зразки, вправилися в писанні власних ученицьких прикладів на вивчені правила, а огість й самі ставали драматургами.

Драми шкільного репертуару називалися на Україні з найбільшої частини комедіями тому, що першими зразками їх були твори класичної літератури, які мали таку назву, однаке значення терміну розумілося далеко не ясно.¹⁾ Шкільна драма складалася звичайно з трьох словесних частин: прольога, фабули й епільога. Прольог виголошувався звичайно самим автором драми, отримавши заразом займається і виставою, й містив у собі зворот до глядачів з коротким поясненням основної ідеї драми й тієї моральної науки, яка випливала з неї. Отім шла сама драма, фабула, поділена на акти, кількість яких було не менше трьох і не більше пяти. Акти діялися на сцени, яких не повинно було приходити більше дев'яти в одній акті, а число дісвих осіб в кожній сцені не повинно було перевищати чотирнадцять. Часто перед актом стояв окремий прольог, а потім наступав хор, в якому розвивалася якесь моральна умка, що стоїть у зв'язку з змістом цього акту. Завершувалася драма епільогом, в якому містилася пояснювання глядачам і прохання вибачення у них за проголошки.¹⁾

На заході писалася драма звичайно в латинській мові, у нас в так званій славянсько-українській, себто країнщіній церковно-славянській мові. Прольоги, ходи й епільог писалися в західній Європі звичайно на ародній мові, у нас на славяно-українській, за те як в західній Європі, так і у нас писалися живою народною мовою інтермедії, себто сцени з простого життя, зрубі фарси або драматизовані фацеції й новелі.

Чого ж учили в школі про інтермедію? Однаживаківіших поетик половини XVII в. дає такий відповідь про інтермедію: „Інтермедія це коротка дія, вигдумана або правдива. Її відограють між актами ко-

медії і трагедії, а складається вона з забавних слів, предметів і осіб, що відсвіжують увагу слухача й не належать до актів і сцен драми. Вона називається інтермедією тому, що звичайно виконується між актами комедії і трагедії".

Хоч інтермедії уважалися зовсім окремими від драми сценами, все-таки теорія поетики заохочувала брати для інтермедії сцени, котрі мали-б звязок з акцією, що розвивається в самій драмі: „Нечая необхідності ставити інтермедії в звязок з змислом сюжету або акції комедії: вони можуть містити в собі зовсім окрему акцію від акції комедії або трагедії. Однаке добре є класти в основу інтермедії змисл сюжету самої драми або ставити інтермедію в звязок з драмою. Деякі драматурги обходяться зовсім без інтермедій, але в саме оброблення драми вносять сцени, рівнозначні з інтермедіями. В інтермедіях оброблюються втішні й жартобливі історії, оповідання, анекдоти, фортелі одного над другим слуг, двораків, злідарів, музиків і ін., до інтермедії надаються такі особи, як сільські мужики, куховари, візники, що мріють про ученість, про політичну діяльність, що вправно та зруечно обдурюють один одного й інших, одним словом усе втішне, що замітиш навіть в окремих лісдях, можна представити в інтермедіях, однаке в стані інших осіб, зберігаючи приличність і пристойність. Особи інтермедій не мають відношення до акції самої драми; однаке деколи можна взяти їх з числа осіб, що відносяться до драми. Інтермедій може бути в комедії одна або кілька, навіть по кождім акті — крім останнього. Тих кілька інтермедій можуть або бути продовженням одної, себто виконуватися протягом усієї драми одними й тими самими особами, розвиваючи один і той самий сюжет; або ж інтермедії можуть не мати між собою ніякого звязку, виконуватися по ріжних актах ріжними особами, оброблювати ріжні сюжети. На виставах, які виконуються у дні великого посту для вияснення значіння Господніх терпінь, інтермедії є не на місці. Не на місці є вони також між актами трагедій, ціль яких викликувати в слухачах

серіозний, смутний настрій. — виїмка допускається тільки в тім випадку, коли якийсь акт покажеться за- надто довгий і нудний; однаке-ж можливо в цих актах поміщувати легкі сцени, що доставляли-б деякого від- диху слухачам, але не викликували-б сміху, як інтер- медії: причина цього та, що інтермедії в таких разах протирічили-б цілі, яку має трагедія.

Одні з інтермедій викликають сміх виключно сло- вами, напр. коли виводяться наші сільські мужики, в уста котрих вкладаються латинські річи або котрі підбирають рівнозвучні вислови, або коли ці селяне пробують наслідувати манери або річи освічених лю- дей, двораків, або навіть коли вони стараються ви- словитися чистою польською мовою. Також коли ці селяне втішним способом описують щось, напр. якийсь одяг і т. п., сніданок і т. п. В основі інших інтер- медій лежать акції, що викликають сміх: такими є тонкі обдурення, спритні привласнення, уладжувані рабівни- ками, слугами й ін. В інших інтермедіях грають ролю також утішні слова й акції: такими є сцени, де висту- пають лизуни, двораки, хитруни й ін.¹¹⁾

До переписаних або перероблених запозичених текстів підручників поетик автори Українці не додавали нічого або майже нічого нового. Цікаву рису вінс у свою поетику „Поетичний город“ Митрофан Довга- левський, учитель поетики в київській академії на шкільний рік 1736 7. Викладаючи теорію поетики за чужими слідами, Довгалевський згадував про те, що увійшло в сучасну йому практику: В комедії — писав він — виступають особи низького походження, як господар, литвин (білорус), циган, козак, жид, по- ляк, скиф, турок, грек, італієць¹²⁾. Очевидно Довга- левський розумів під комедією інтермедії, які були в моді, а які зовсім справедливо він назвав народніми комедіями.

Інтермедії з драми Якуба Гаватовича:

**Розвиток польської інтермедії в XVI
і на початку XVII століття. Найдавніші зразки**

такої народної комедії переховала нам польська драма Якуба Гаватовича з 1619 р. Польська драматична творчість в XVI в. не була природним витвором, але штучно виплеканою ростиною. Відділ релігійної драми убогий. Ренесанс не лишив великого впливу. Шкільна драма, яка буйно розвинулась в західній Європі, дала в Польщі кілька невдачних проб. Вплив реформації обмежився до кількох полемічно-релігійних діяльогів без більшої вартості. В інших галузях драматичної літератури, як на полі моралітей комедій, виказує польська драматична література XVI в. тільки безвартісні проби. Щойно під кінець XVI в. набрала більшого значіння єзуїтська драма, якій однаке не можна призвати артистичної вартості.¹³⁾

Причиною цього явища як в Польщі, так і на Україні була недостача постійної сцени й та обстановина, що не було більших міст, а міщенство було по більшій частині напливове й неосвічене.

Наскільки можна думати з того, що досіль відоме з історії польського театру в XVI в., завязки польської комедії в формі інтермедій зявляються досить пізно. З двох ніби-то інтермедій, доданих до „Суду Париса“ з 1542 р., одна музична в злуці з костюмовим танцем, а друга це рід циркової забави. В 1579 р. з'явилися інтермедії на єзуїтській сцені в Пултуску, але вони бліді, не забавні й моралізуючі. На справжній комізм здобулася польська інтермедія щойно під італійським впливом і під впливом загального зросту цивілізації в часах відродження. Справжні три польські інтермедії (досіль відомі) походять з 1604 р. Й додані до моралітета Юрковського „O polskim Scylurusie“. Одна з них представляє шляхтича на лихім селі, що занедбує діти й господарство, а на лови вибирається вистроєний і пересвідчений, що це додає йому багато поваги. Друга інтермедія малює того самого шляхтича, як він наймає у місті домового вчителя для дітей і не хоче навіть стільки заплатити, скільки платиться за турецького коня. В третьій інтермедії вітають до дому два підхмелені селяни, котрі кра-

дуть по дорозі з поля, що можуть, аж сполошує їх дідич.¹⁴⁾

Так звана „Коротка інтермедія“ (*Intermedium breve*) заснована на анекdotі про наївного селянина, що пробує віддати до школи сина. Цей мотив, властивий середновічній французькій фарсі, появився в Польщі перший раз на єзуїтській сцені в Пултуску 1579 р., а на народній сцені дещо пізніше в згаданій інтермедії. Селянин Вирва йде з хурою дров до міста й забирає з собою сина Лаврінка, щоб його віддати до школи. Ставши в місті, лишає хуру на вулиці й питаеться за школу, а син іде за ним, несучи під пахою гусака для бакаляря і заїдаючи хліб з сиром. Вирва питаеться наперід жака, потім льоката за бакаляря, безупинно перекручуючи це слово на каламар'я або бакуляр'. Жак і льокат сміються з нього, та не уважаючи на це, він приходить до учителя і, гарно кланяючися, віддає сина до школи. Вирва це проста людина; на кождім ступні зраджує незнання і хотів би, щоб його сина відразу признано найкращим учеником і щоб його видатки не пішли на марне. І він був колись через тиждень у школі та брав навіть участь в урочистості на св. Григорія, але незабаром його прогнали з неї. Однаке ця урочистість зробила на нього таке враження, що тепер бажав би бачити сина як найшвидше її учасником, а потім і королем жаків. Бакаляр' приймає сина, Вирва йде на торг і відразу починається наука. Насамперед бакаляр' велить Лаврінкові вмити собі ноги, але коли хлопець не хоче зробити цього й заявляє, що вдома мати мила йому ноги, його простягають на лавці й добре його перетріпують. Вирва просив дуже, щоб не катовано йому сина, отже повернувшись з торгу, забирає його додому, а рівночасно домагається звернення гусака. Однаке бакаляр' збуває його жартом, а селянин забуває язик в роті й відходить з нічим. Ця інтермедія мала досить велику славу в Польщі й вийшла 1612 р. друком п. з. „Комедія про Лаврінка до школи та з школи“.¹⁵⁾

Драма Якуба Гаватовича. Як що й ще яку польську інтермедію можна віднести до часу перед появою драми Гаватовича, чому наразі стоїть на перешкоді недостача хронології, мало це змінило-б характер тодішньої польської інтермедії, ясний з поданих вище інтермедій. Пятиактова драма Гаватовича, має заголовок: „Tragaedia albo wizerunek śmierci przeszłego Jana Chrzciciela, przesłańca Bożego“. Містерія про відрубання голови св. Іванові Хрестителеві була в Польщі найпопулярнішою. Вже Скарга згадує її яко загально відому в XVI в. драму, коли говорить: „Як коли показують зрубання св. Івана: приправляють живії людині миску під шию, а він показується умерлим, хоч в дійсності живий і здоровий“.¹⁶⁾ Однак текст цієї містерії невідомий. Другим текстом мав би бути той рукопис, в якім мала находитися старовинна пісня танцюючої Іродіяди¹⁷⁾, а третій це драма Гаватовича. Проф. Брікнер здогадується, що останні обидві драми ідентичні¹⁸⁾. За те вказує на іншу чотиряктову драму про Івана Хрестителя з хорами, подібну дещо до трагедії Гаватовича, з 1629 р.¹⁹⁾ Драму Гаватовича виставлено в 1619 р. в Камінці Струмиловій на ярмарку, що припадав на день того ж святого. Тодіж і надруковано її.

Вона написана віршом. Прольог викладає зміст драми: відому з святого письма історію про Івана Хрестителя і царя Ірода й Іродіади. Драма без літературної вартості. З сучасним життям суспільності вяжуть її тільки дві сцени „заміські інтермедії“, одна на кінці першого, друга на кінці четвертого акту. У автора цих сцен серце чутке на кривди народніх мас. Зокрема треба це сказати про сцену „заміські інтермедії“ на кінці четвертого акту. Тут хвалиться чорт тим, що він зробив на світі: „І ми не дармували. Ми обіхали цілий світ, приводячи людей до злого. Дуже часто витатимемо гостей в своїм пеклі. Мене тільки про це запитати. Маю силу пяниць, костирів (грачів у кістки), танцюристів, картярів, розбійників, і навіть і тих драбуг, що ходять серед темної ночі й усе чигають на розпусту, спізнюючи свої зальоти й роз-

пусні перелюбства, коли дстануться до нас на пекольне ліжко з жінкою. Маємо досить і шинкарів, в яких дуже кохаємося, що мають несправедливі міри, а через наші чари всіх завертають до себе та приписують їм крисок. І тих, що пишно вибраються, а сильні в своїй гордості, досить наведено до пекла, коли тільки попробуємо цього. А надо все найбільше чистуватимемо чарівниці, наші вірні служебниці, котрих носимо під Київ, коли перемінимося в ожог, за те, що вони не хочуть дармувати в тім, що їм повеліваємо. І буде гарний бенкет з ними. І ворожбитів і лікарів і ріжних хвакторів з тими, котрі знаються з ними або вдаються до них, повно дстанеться до нас, що ледви для них стане місця. І тих, що держать злі фунти або міряють коротким ліктем. Не вилічаю багатьох інших, з котрими починаємо собі так сміливо немов з братами, а надто кохаємося в собі, що нічого такого не зачнуть без котрого небудь чорта. І буде цього до нещастя, що ледви місця їм вистарчить. В наших пекольних палатах маємо досить вірних слуг".

Найцінніші з драми Гаватовича, п'ятий акт якої нагадує анальгічні сцени з українського народного вертепу, українські інтермедії, перша після другого акту, а третя після третього акту. Не зважаючи на це, вони надруковані на самім кінці книжки.

Продав кота в мішку. В першій інтермедії зявляється двох селян: Стецько з горшками й Климко з котом у мішку. Перший, багатий господар, наймає другого до себе на службу й обіцяє добре годувати його, варячи ріжні страви в горшках, котрі закупив на ярмарку. Другий годиться і хвалиться своєю вміlostю ловити звірів. Ось і зловив лисицю, котру держить у мішку та пропонує Стецькови купити. Після торгу купує Стецько звіря. Климко відходить і обіцяє незабаром вернутися, а тимчасом бере горшки й одіж Стецька. Останній розвязує міх і відсіль вибігає кіт. Тимчасом вертається Климко, перевбраний в іншу одіж, і приносить горшки, накриваючи їх своєю одіжю і присипаючи травою. Коли Стецько докоряє йому за шахрайство, Климко запевняє, що він

не зробив цього, й показує йому купу з горшками та впевняє, що це лежить ошуканець, котрого й радить вибити „палицею гаразд по хребті“. Йдучи за його радою, Стецько бє власні горшки, за пізно зауважує свою помилку та йде до пана поскаржитися. Климко знову показується на сцені і цинічно заявляє, що пан той, котрий „знає в світі гаразд махлювати“.

Джерело інтермедії. На тему цієї інтермедії відома в нас приповідка „кота в мішку не торгують“ або „купує кота в мішку“. Ця приповідка це мабуть скорочення до догми оповідання на туж тему в нашій устній словесності. Такі оповідання є вандрівного характеру. Джерело оповідання про купленого кота в мішку відкрив Драгоманів у німецькій книжці про мандрівки UlenSpiegel-а або Eulenspiegel-а, жартуна, що робить по більшій часті гайдкі жарти ріжним особам, з котрими сходиться. Назва походить звідтіля, що він мав в одній руці сову (Eule), а в другій дзеркало (Spiegel). В початку XVI в. Томас Мурнер звів до купи мандрівки цих жартунів і надрукував у 1519 р. Опісля ця книжка передруковувалася багато разів і перекладалася на ріжні мови, а нові видавці викидали їй додавали нові ріжні анекdotи відповідно до свого смаку й читаючої публіки.

І саме в Мурнеровім зводі мандрівок UlenSpiegel-а найшов Драгоманів дві історії, які зведені в одну в інтермедії про кота в мішку. В першій іде оповідання, як UlenSpiegel, розсердивши за те, що в Берліні кушнір не заплатив йому грошей за роботу, яку він, причепивши до букви наказу господаря, зробив так, що з шкірки наробив великих і малих вовків і попсуваючи через це шкірку, постановляє пімститися на кушнірах у Липську. Коли липські кушніри зібралися увечір перед Великоднем і заявили, що радо попої-ли-б дичини, UlenSpiegel бере у господаря своєї гостинниці кота, обшивав його в заячу шкірку, показує його кушнірови зпід полі та продає за чотири срібні гроші й за шість феників шкірку. Кушнір приносить куплене до дому свого цехмістра, де зібралися його товариші. Їм захотілося забавитися ловами на заяця

і вони випустили кота в обгородженнім городі, нацькувавши на нього собаку. Кіт вискочив на дерево, замявкав і втік до дому. Кушніри хотіли побити жартуна, але *Ulenspiegel* перемінив свою одіж і став іншим так, що вони не пізнали його.

Другій половині інтермедії Гаватовича відповідає інша історія, де *Ulenspiegel* гостює у бременського епископа, любителя жартів, що дуже бавився своїм гостем. Нарешті жартун утомився і вдає побожного так, що епископа нарешті обіймає досада. Тоді *Ulenspiegel* умовляється з гончарихою, що він платить за всі її горшки, коли вона сповнитиме все, що він їй накаже знаком, а епископови говорить, що без слів заставити бабу, яка продає горшки, побити свій товар. Епископ закладається на 30 гульденів. Обидва йдуть на ринок і *Ulenspiegel* починає рухи, які баба гончариха удає, нарешті дає їй знак бити горшки. Вдома епископ годиться віддати 30 гульденів, коли *Ulenspiegel* скаже йому, як він зробив свою штуку. Жартун поясняє свою немудру хитрість. Епископ наказує йому мовчати про цю справу й обіцяє за це подарувати вола. Цей подарунок дістає *Ulenspiegel* з числа 16 волів, які епископ добуває від своїх лицарів і слуг, обіцявши їм виявити секрет способу, як *Ulenspiegel* одержав силу над гончарихою. Васалям епископа відалося, що секрет невартий волів, але їм прийшлося потішитися тим, що їх пан зажартував з ними.

При кінці XVI, а найдалі на початку XVII в. мандрівки *Ulenspiegel-a*, переложено на польську мову під іменем *Sowizdrzał* (*sowa*, *zdrzadło*, *źwierciadło* = дзеркало), бо вже в 1617 р. краківський епископ завів у реєстр заборонених книжок „*Fraszki nowe Sowizdrzałowe*“ і „*Sowizdrzał nowy*“. В однім з таких видань є обидві історії навіть не в перерібці, а майже в дословнім перекладі німецького зразка.²⁰⁾

Найкращий сон. В другій інтермедії з драми Гаватовича виступає трьох селян: Максим, Гриць і Денис. Перші два продали воли на ярмарку. Раді, що не відроблятимуть уже ними „шарварку“, збираються

служити на флісі : гнати дараби й човни на ріці. Третій Денис догоняє їх і просить і його взяти до товариства. По якімсь часі Денис просить їсти, кажучи, що він забув купити хліба. Та хліба немає й у товаришів подорожі. Зробивши деякий шматок дальшої дороги, селяне чують запах пирога й, пошукавши, находять пиріг у траві. Денис говорить, що пиріг за малий для трьох, і предкладає лягти спати, а після того присудити пиріг тому, кому присниться найкращий сон. Усі лягають спати. Коли обидва товариші сплять, Денис зідає пиріг і потім будить їх. Кождий оповідає свій сон. Максим був у небі, опис якого подає, де Бог їсти велів носити. І його поставлено там за стіл займати страви, які вилічені далі. Грицько був у пеклі, де сказано йому, що па віки терпітиме муки. Тепер почав Денис оповідати про себе. Коли він лежав, ангел прийшов до нього, вхопив його за волосся і посадив на небі. Там побачив Денис Максима, як уживав. Просив його дати кусник, та Максим не хотів, але все показував з неба на той пиріг. Опісля ангел поставив Дениса коло пекольного вогню, звідки почув крик Грицька, щоб Денис зів, що має, бо Грицько терпітиме там вічні муки. Нагло поставив його ангел на траві й він зів пиріг. Не хотіли такого товариша подорожі Максим і Грицько, від яких утік Денис, щоб вони не побили його.

Українське народне оповідання про найкращий сон. На ту саму тему находитися в збірнику казок Афанасєва таке оповідання: Ішов хахол з покосу, та й з циганом зійшлись разом. „А куди ти, чоловіче, йдеш?“ — „А додому, цигане!“ — „Ходи-ж зо мною за товариша“. — „Еге!“ От вони йдуть, та на дорозі найшли печене поросся. От циган продумує, якби йому самому поросся зісти. „А як же, каже, чоловіче, ми поросся зімо?“. — „А як же! поріжмо, та й зіджмо“. — „Ні, чоловіче, каже циган; або я більше зім, або ти, та й не згадаємо; а нехай ляжемо спати, та кому кращий сон, присниться, тому і поросся зісти“. — „Еге!“ Тільки чоловік і береже цигана, поки він засне. Циган захрапів. Чоловік поторкав, потор-

кав цигана — він спить. От він вийняв у нього окраєнь хліба, та і зів усе поросся; а опісля ліг, та і спить собі гарненько. Циган схвативсь та торк, торк того чоловіка: він проспався. „А який же тобі, чоловіче, сон снівся?“ — „А щоб тобі, цигане! мене збудив, а міні такий гарний сон снівся“... — „Та оповідай же, цигане, твій сон, а я свій (каже) подумаю, ти мене так торкав, що я свій сон зовсім забув“. — „Ну, каже, чоловіче! міні сон гарний снівся! Дивлюсь я біля нас кінь ходить, такий гарний: нова на нім узда, срібні вудила, золоті стремена, подушка на сідлі пухова. От як я сів на того коня та побіг, та побіг — тільки і видно! Біжу по степу, на степу стоїть стовп, біля стовпа драбина. Я зліз з того коня, привязав його до стовпа, поліз по драбині: ліз, ліз вгору, високо — високо: Дивлюсь — аж там небеса. Я виліз на небеса, ходив, ходив по небесах, та й найшов хатку. У тій хаті відхилив трошки двері — там світиться. Бачу — сидить сам пан Біг, вечеряє, та й каже до мене: іди (каже) до мене, цигане, вечеряти! Так я, чоловіче, з самим Богом вечеряв!... Так бач, який міні сон снівся! — „Та й міні, каже, снівся під цю штуку, тільки трохи не такий: устав я, аж ходить кобила, біла да така пранцювата! Світка на ній підвязана віжками, з лози стремена почіплені, обродь на ній уся зірвана. Так я сів собі на ній та й поїхав. Іхав — іхав, іхав — іхав, аж опоганіло... Тільки дивлюсь: стоїть стовп, біля стовпа драбина, а до тої драбини стоїть привязаний кінь — такий гарний, нова на нім узда, срібні вудила, золоті стремена, подушка на сідлі пухова“... — „Отож, чоловіче, я на тому коневі іхав“. — „Еге! Так я, каже, зліз з тієї кобили, пустив її по степу, та й поліз, по драбині угору. Виліз високо-високо; дивлюсь — аж небеса. От я походив, походив собі по небесах, бач — стоїть хатка. Я відхилив трошки двері, дивлюсь — аж ви сидите з паном Богом, та вечеряєте. А, — ти, цигане, махнув на мене, та й кажеш: вернись, чоловіче, та зіїд поросся: Я вернувсь, зів поросся, та і ліг: і спав собі гарненько“... — — „Дак ти зів поросся?“ — „Та усе,

каже, зів. „Подивись — он де тілько кісточки зостались!“ — „А, дурню! це міні тільки сон такий сниться“. „А я, каже, не знав; ти-ж на мене махнув, щоб я вернувсь та зів поросся“. „Нехай же тебе побєлиха година! Цур тобі, пек тобі, дурню! нехай тебе сира земля прийме! Не піду з тобою за товариша, розчураюсь! Та й пішов циган додому.“²¹⁾

Джерело інтермедії. Однаке далеко близше до змісту інтермедії про найкращий сон однооповідання з так званих „Gesta Romanorum“ (Римські історії). Належать вони до найпопулярніших і найбільше поширеніх творів європейської літератури в середніх віках і містять оповідання, легенди, анекдоти, які походять з ріжніх джерел. Цей збірник повстав правдоподібно в XIII в. в Англії з кількох менших ціlostей, відомих уже передтим, а потім побільшився новими додатками так, що зрос до числа 181 розділів. Перша згадка про існування в XVI в. польського перекладу Римських історій появляється в 1553 р.²²⁾

Одно з польських видань Римських історій, передруковане д-ром Яном Бистроньом у „Bibliotece i Pisarzów Polskich“ краківської Академії Наук, має яко ХХIII історію „Приклад, щоб ми пильнувалися чортівської зради, щоб нас не зрадив“. Ось що тут оповідається: „Пішло трьох товаришів у дорогу, й одного разу притрапилося їм, що не мали нічого їсти, лише́нъ один малесенький хліб знайшли, щоб купити, а їсти хотілося їм дуже. І говорили так між собою: Хочби ми поділили цей хліб на три частини, таки кождий з нас не наїться своєю частиною. Сказав їм один: Покладімося тут на шляху й спімо, а комуснитиметься найкращий сон, хай зість тоді той увесь хліб. Відповіли йому інші товариші: Годимося на це. Й почали спати. Тоді той, котрий піддав цю раду, вставши в часі, коли вони спали, зів увесь хліб так, що не лишив жадної одробини своїм товаришам. Опісля збудив своїх товаришів, говорячи: Устаньте швидко, вже час, щоб кождий оповів свій сон. Перший сказав: Любі товариші, дивний сон снився мені. Бачив я одну

драбину, спущену з неба, котрою ангели сходили з неба й виходили, а зйшовши, взяли мою душу з тіла. Коли я там був, бачив я св. Трійцю, Отця і Сина і Святого Духа. А таку веселість мала моя душа, що такої ні око не бачило, ні ухо не чуло, як я там мав веселість. Це мій сон. Опісля сказав другий: Я бачив, що чорти гаками вирвали мою душу з моого тіла та взяли її до пекла й говорили мені так: як довго буде Бог на небі, так довго будеш на цім місці. Потім сказав третій: Слухайте моого сну: Я бачив, що якийсь ангел прийшов до мене та сказав мені: Приятелю, чи хочеш побачити, де твої товариші? А я відповів: Хочу, бо маємо між собою хліб зісти, а вони певне відійшли з хлібом. А він сказав мені: Єсть хліб коло вас, але ходи за мною. І вів мене до небесної вулички, а тільки я вложив свою голову до неба, як він це звелів мені, я побачив, що ти був у небі, як ти сказав, і сидів ти на золотім стільщі, а мав перед собою багато страв і вина досить. І сказав мені ангел: Отсе твій товариш має тут багато роскішних страв і веселості, а тут пробуватиме на віки; бо хто раз увійде до неба, вже на віки не вийде з нього. Опісля сказав: Піди ще за мною, а я покажу тобі, де є твій другий товариш. А коли я йшов за ним, вів мене до пекольної брами, а там бачив я тебе в пекольних муках, як ти сам сказав. І сказав я до тебе: Товаришу, жаль мені того, що ти в таких великих муках, а ти відповів мені: Як довго Пан Біг царюватиме в небі, так довго тут пробуватиму, бо я заслужив на це. Устань швидко, зідж увесь хліб, бо відтепер не побачиш ні мене ні моого товариша. А коли я це почув, вставши, зів хліб, як ти велів мені.²³⁾

Зайнявшись дослідом походження українського народного устного оповідання, дійшов Драгоманів до висліду, що воно не місцевого й не устного, а за кордонного й книжного походження, й з'явилось на Україні не ранше появи в ній Римських історій, отже не ранше XVI в.²⁴⁾ Вже саме число осіб, в інтермедії три, в українськім устнім народнім оповіданню дві, вказує на те, що редакція оповідання пізніща від ре-

дакції інтермедії. Інтермедія близька до тексту прикладу з Римських історій. Зрештою треба ще виждати, чи не найдуться готові зразки обох інтермедій в німецькій, чеській або польській мові.

Оповідання про найкращий сон в новій українській літературі. Оброблення сюжету інтермедії про найкращий сон на підставі народної перерібки з двома особами маємо у Степана Руданського, в його приказці „Пан і Іван в дорозі“ з 1858 р. Пан з Іваном відбувають мандрівку по світу. Прийшлося ночувати. Пан задумує ошукати Івана. Пропонує попоїсти, але почати з торби Івана. Згодився Іван:

Добре, пане! — Іван каже,
Зняв свою торбину...
На травиці зелененькій
Простелив світину...
Поноїли таки добре:
Бомара здушили...
Рано встали, до спідання
Торбину кінчили.

Надійшов другий вечір і панові треба було починати свою торбу. Але пан ні слова собі, положився спати, поклав торбу під голову й почав замовляти Івана, що він робив би, якби мав велике поле, як те, де вони ночували. На це сказав Іван, що він орав би, засівав би хлібом, ходив би до Одеси по сіль і мав би гроші. Що інше зробив би пан. Він збудував би на цім місці місто. Там стояв би у нього палац, крамниці під ряд деинде, а ще далі перекупки з булками, а тут дві різниці. Тоді запросив би пан Івана до себе балювати. Спасибі — сказав Іван, краще положитися спати. І незабаром зачав Іван хропіти коло пана, а потім і пан почав сапіти.

Тільки цо пан заенув добрє,
Іван підійнявся...
Та до наїської торбини
І сам приготався.

То і курку, і печеню.
 І кавалок кишки...
 Все, що було у торбині.
 Стеребив до кришки...

Пробудився голодний пан, та не було що їсти.
 Розбудив Івана й запитав його. А Іван здигнув племчима й відповів:

А що-ж, пане, та-ж ви вчора
 Місто будували. —
 Тут стояло дві різниці...
 Там булки стояли...
 А по місті, звісне діло,
 Собаки ходили...
 То воши-ж то ванку торбу
 Певне стеребили!

Посвистав пан по торбині, та нічого було діяти.
 Пішли далі мандрувати. На силу добились до села
 під вечір. По дорозі стрітили гуску, яка зблукалась.
 Її сковав Іван у торбину, а коли прийшли до пустої
 хати, спорядили її й посадили у піч. І знову пан за-
 думав одурити Івана. Запропонував положитися спати.
 Кому присниться краща закуска, має дістати на другий
 день цілу гуску. Постелив Іван світину й ляг спати.

Серед почі захрапів пан.
 Іван пробудився ...
 Ізїв собі цілу гуску,
 Та й знову положився ...

Рано збудив пан Івана й давай оповідати, як то
 Бог запросив його до себе на бенкет, які то страви
 там подавали та як його припрошували всі святі.

Ані слова: — Іван каже.
 Вана і правда, пане!
 Я сам бачив, як ви їли
 Якісь марципани...
 Та дивлюсь, що не голодні.
 Маєте закуску ...
 Та й сів собі коло печі.
 Та й стеребив гуску! ...

Коли пан довідався, що це дійсно правда, здимів димом голодний, а на це сказав Іван, що пан хотів когось ошукати, а ошукав сам себе.

Так ця приказка Руданського вяже найдавніші українські драматичні сцени з новою українською літературою, в якій маємо ще сценку „Дивний сон“ в „Сценах і оповіданнях з українського народного життя“ Петра Раєвського. Два робітники, москаль і українець, ішли разом в місті. В дорозі українець захотів їсти й почав просити у товариша: „Чуєш, руський: Чи немає у тебе чого небудь попоїсти? У мене, не тобі кажучи, така проклята жінка, що й шматка хліба не дала на дорогу, у дорозі, каже, їсти нездорово, а тут, далебі, аж шкіра болить, так їсти хочу. Москаль признався, що він має з собою і мягкий хлібець і печену курку, але поснідає з цього той, кому присниться кращий сон. Зблізилася ніч і подорожні полягали спати. Вранці проснувся москаль і збудив українця. Москаль оповів свій сон, як то він ходив по квітчастому полі. До нього зійшли два ангели з неба й понесли його просто до Бога, а він кричав: прощай, товаришу подорожі, не побачимося! Опісля українець оповів свій сон. Він сидів у раю коло Бога, коли й москаля наднесли ангели, а Бог глянув і сказав: „Не треба мені кацалів, ось у мене єсть Грицько!“ І москаль признав сніданок українцеві.

Життєписні дані про Гаватовича. Життєписні дані про Гаватовича завдячуємо Михайліві Павликіві. Гаватович або Гават родився 17 марта 1598 р. Тут скінчив лише початкову школу й ще хлопцем опинився в Бережанах, на хлібі Катеринн Анни зо Штемберку Костки Сенявської, жінки Адама Єроніма з Грушева Сенявського, коронного підчашого, де жив при однім з домашніх учителів молодих синів Сенявської: Миколая, Олександра та Прокопа, з котрими поїхав опісля до Krakova вчитися. В 1615 р. яко 17 літній майже хлопець здобув собі в ягайлонській академії ступінь бакаляря штук і фільософії. Здається, зараз після того Жолкевські покликали його на учителя до своєї маєтності Камінки Струмилової, де яко 21-літній моло-

дець виставив свою „трагедію про смерть Івана Хрестителя“ з двома українськими інтермедіями. Регіні з Фульштина Жолкевській і присвячена трагедія Гаватовича. Та зараз на другий рік Ст. Жолкевський погиб у битві під Цецорою і він знову пішов під проекцію Сенявської. 1622 р. 14 мая він висвятився на латинського ксьондза і відтепер до смерті жив під прізвищем Гават. Зразу ксьондзував у замковій каплиці Сенявських, а потім у фарнім костелі. В Бережанах був Гават пробощом до кінця 1628 р., після чого від тої самої родини Сенявських одержав одну з найбагатших латинських парафій на Україні у Вижнянах, перемишлянського повіту. Плебаном у Вижнянах став у січні 1629 р., й пробув там до 1669 р., після чого переселився до Львова як греміяльний канонік римо-католицької капітули.²⁵⁾

В часі облоги Львова Богданом Хмельницьким 1655 р. Гават був у Львові й, коли перше посольство міста до Хмельницького 15 жовтня не повелося, Гават був одним із тих „славніших достойників міста“, котрі з власної волі пристали до попереднього посольства, щоб ще раз піти до Хмельницького — просити його покинути облогу. Цим разом Богдан Хмельницький прийняв посольство з великими почестями та згодився покинути облогу Львова за малий окуп. Ще більшу роль відграв Гаватович в осені 1672 р. в часі облоги Львова Турками. Помер 1679 р., записавши архикатедральному латинському костелові, де був головою Братства Божого Тіла, 1000 золотих польських.

Справа авторства інтермедій з драми Гаватовича. Разом з „Трагедією“, яку виставив 29 серпня 1619 р., будучи бакалярем, оголосив друком 13 своїх літературних праць — по найбільшій часті костельного характеру: з того 8 оригінальних, 3 перекладені з латинського, 1 по часті оригінальна й 1 вийнята з більшого латинського твору й передрукована. З оригінальних праць Гавата 3 написані віршом (2 польським, 1 латинським), 5 прозою.²⁶⁾

Всі ці писання Гаватовича — лико. Справжню літературну вартість мають лише інтермедії, додані до його драми. Безвартісність письменської спадщини Гаватовича ставить нас перед питанням, чи дійсно Гаватович написав українські інтермедії. Сумніви викликує вже сам заголовок драми Гаватовича: „Tragedia albo wizerunek śmierci przeświętego Jana Chrzciciela, przesłańca Bożego. Na pięć aktów rozzielony. Przydane są intermedia dwoie. Napisany przez Jęcoba Gawathowica Leopolite, nauk wyzwolonych i filozophię bakalarza. Odprawowany w Kamionce na jarmark przypadający na dzień tegoż Jana Świętego Chrzciciela roku Pańskiego 1619. Drukowany na przedmieściu Jaworowskiem u s. Mikołaja“. (Трагедія або образ смерти пресвятого Івана Хрестителя, божого посланника. Поділений на пять актів. Додані й дві інтермедії. Написаний Якубом Гаватовичем Львовянином, бакалярем визволених наук і фільософії. Виставлений в Камінці на ярмарок, що припадає на день того ж Івана святого Хрестителя року божого 1619. Друкований на яворівськім передмістю у св. Миколая). В тексті заголовку, як показують підкреслені слова, звертає на себе увагу те, як зазначив Гаватович, що в книжці містяться й інтермедії. Вони додані, хоч весь інший зміст заголовку стосується до слова „wizerunek“ і приписаний заслуг Гаватовича. Та й це говорить дещо, що сцени „заміські інтермедії“ надруковані в тім місці, де приходили у виставі, а українські інтермедії додані вкінці драми. Год припустити, щоб в часі тодішнього шаленого польонізаційного напору автор хотів зазначити тим робом окремішність української мови. За авторством Гаватовича не промовляють ні польонізми, звичайні на території західних українських земель, ні припадковість та кої самої будови вірша в сцені „заміські інтермедії“ українській інтермедії. За те такі написання латинкою, як „rokupy“ (покупилъ), „chotył“ (хотѣлъ) і т. д. поруч „byw“ (быль) „ițuț“ (имѣлъ) і т. д. та церковно-славянські впливи промовляли-б за кириличним текстом, з якого непослідовно транскриував Гавато

вич при видауванню інтермедій латинкою. До того тодішні літературні факти показують, що діяльоги не були новиною в українських школах, напр. у львівській школі Стєвропигійського брацтва ученики віддекламували вірші Памви Беринди 1616 р., що й вийшли тодіж друком, в 1630 р. „Вірші“ з трагедії Христос пасхон Скульського, а 1631 р. „Размишленіє о мучі Христа Спасителя“ Йоаникія Волковича, які також рівночасно вийшли друком. Тяжко було б пояснити, колиб українська вдача, наділена з природи гумором і схильна до пародії, задержалася на таких сухих діяльогах.

Коли разом розглянути такі сумніви, видається найправдоподібнішим, що з інтермедіями, доданими до драми Гаватовича з 1619 р., стоїть подібно справа, як з піснею про козака Й Куліну, доданою до брошюри Яна Дзвоновського з 1625 р. або до „Prażonki“ з 1640 р. І як, зоки Дзвоновський пустив друком пісню про козака Й Куліну, співалася вона вже в „Miesopust-i albo tragikomedi-i na dni miesopustne“ з 1622 р., а певно й давніше, так, можна здогадуватися, її тексти інтермедій, доданих до драми Гаватовича, були відомі вже передтим. Їх автором міг бути один з учеників ягайлонської академії або якої іншої польської колегії, Українець, наділений літературним хистом. Традиція писати інтермедії живою мовою з одного боку, а наука в польській школі з другого зберігли автора від написання своїх інтермедій тодішньою книжною мовою українського письменства.

Значіння інтермедій з драми Гаватовича. Переховані латинською азбукою інтермедії з драми Гаватовича тим цінні, що представляють собою незвичайно важний памятник тодішньої живої української мови.² Побіч прикмет північно-українського діялеکту, яким в XVII і довгий час у XVIII в. складалася значна частина літературних творів у живій українській мові (інтермедій, різдвяних і великоріздвяних віршів тощо), бачимо тут цікаві окремі прикмети українського говору тої околиці, серед якої лежить Камінка Стру-

милова, де відбулася вистава драми Гаватовича й українських інтермедій,

З маленькими виїмками інтермедії Гаватовича мають той самий віршовий розмір, що початкові вірші кожної строфи пісні про козака Й Куліну, опублікованої також в польській брошурі з 1625 р. Цей восьмискладовий вірш це сумішка силябізму з тонізмом, хоч дуже скомплікованим способом. Маленькі виїмки творить звичайний тоді в польській літературі й перенесений звідсіль до української тринадцятискладовий вірш. Вірші інтермедій мельодійні, коли при читанню їх задержати звичайний український наголос. Польські нізми в фонетиці, формах і словах не разять дуже, коли взяти під увагу те, що це літературні памятки з 1619 р.

Реалістичні картини інтермедій виблискують ще й сьогодні свіжостю, хоч який нехитрий їх зміст, зрештою, як і їх попередниць в західно-европейських літературах. Цю свіжість завдають інтермедії великої силі побутових сценок і чисто народніх зворотів, а їх обидві можна ще й тепер грati з користю, що вже само дає гарний доказ їх літературної і мистецької стійності. Словом — як перші почини української комедії інтермедії з драми Гаватовича раз на все займають своє почесне місце.

Важні також наші інтермедії для досліду культурних впливів західної Європи на Україну. Їх автор, безумовно людина з західно-европейською освітою, вмів перешліпiti інтернаціональні мандрівні сюжети на український ґрунт і дати цінні для нас веснянки нашої драматичної літератури.

Інтермедія українця з жидом.

Татарин зловив німця. Розвиток української інтермедії, як і нашої сгаровицької драми взагалі, не йшов нормальною ходою. І представити навіть в хронологічному порядку розвиток української інтермедії це трудна річ. Поза щасливим винятком з інтермедіями, доданими до драми Гаватовича, інтермедій не

друковано в XVII і XVIII віках, бо уважали це за щось занадто низьке й вульгарне. Тексти інтермедій переховувалися в рукописах, з яких мало що дійшло до нас, і то в пізних копіях, нераз дуже попсюваних. До інтермедій, які для нашого огляду не мають ніякого значіння, належить інтермедія „Татарин зловив німця“, додана до польської драми „Володислав Ягайло“ з 1663 р., в якій німець силкується говорити ламаною польською мовою, а татарин макаронічною українською мовою.²⁷⁾

Котра віра краща. Властивою-ж і хронольгічно найближчою українською інтермедією середини або другої половини XVII в. є „Інтермедіум жид із русином“. Цю інтермедію опублікували др. Ів. Франко та проф. В. Перетц. В рукописі йде вона по уривкови містерії на Благовіщення, однаке немає даних з певністю сказати, чи інтермедія відноситься до цієї містерії.

В інтермедії появляється жид з тхориками в руках. Його здоганяє українець і питает, де був і що вторгував, і хоче йому товаришити. Коли жид пристає на його товариство, українець починає сумніватися, чи випадає йому бути в товаристві з жидом, бо останній нехрист і не визнає Бога в Трійці. Крім того жид розпяли Христа на хресті. Жид борониться, що вірить у живого Бога й виповняє його заповіди, що Бога не можна розпяти, бо Бог є без тіла. Він вірить, що прийде Месія. Українець переконує жида, що Месія уже приходив, бо тоді ставалися предивні знаки: світ камянів, земля тряслася, каміння розпадалося, а всяке створіння змінилося з огляду на божий жаль. Жид каже, що не знає цього, а вихваляє свою віру, як українець свою. Останній закидає жидові, що у нього немає свят. На це заявляє жид, що колиб почав вилічати всі свої свята, ні стало-б у бороді українця ні-одної волосинки. По порозумінню наперед вилічає свої свята жид і за кождим разом вириває волосок з бороди українця. Нарешті зупиняється, бо без талмуда не може собі пригадати більше свят. Опісля українець починає вилічати свої свята, наперід по одному, а коли дійшов до неділі всіх святих, вирвав

усю бороду жидові. Інтермедія кінчиться плачем жида по бороді.²⁸⁾

Правдоподібне джерело. Др. Іван Франко вказав на правдоподібне джерело сюжету цієї інтермедії аналогічних оповідань. Цим джерелом є анекдот, що в польськім перекладі увійшов "до книжечки „Магазин анекдотів“, виданої у Варшаві 1793 р. В томі IV на стор. 16—18 є таке оповідання п. з. „Виграна в суперечці“:

„Два паломники, француз і еспанець, зійшовшися в гостинниці, розбалакалися про почести кождий свого рідного краю, вихваляючи один понад другого добре прикмети свого народу. Еспанець, бачучи, що в багатьох точках Еспанія не може дорівняти Франції, кинувся на релігію, в тій певності, що бодай в цій точці візьме гору.

— А що? — говорить до француза, чи таке в твоїм краю богослуження і честь Богу, як у моїм? У вас, коли священик іде з паном Богом до хорого, то йде сам один священик із хлопцем, що дзвонить. А у нас в Еспанії з якою пошаною ведуть священика! Ніколи інакше, тільки кілька сот осіб довкола нього зо свічками, а інші несуть довкола нього смолоскипи; кождий, хто зустрінеться з ним на вулиці, хочби мав найпильніше діло, покидає його та йде супроводити священика. Навіть король і гранди, коли їм це трапиться, мають собі за честь нести бальдахим над священиком.

— Це правда, — сказав француз, — але чи знаєш, чому це так? Отже в Франції, здавна правовірній, не треба Пану Богу великої асисти, бо він певний, що його не зустріне ніяке лихо. Але в Еспанії, де так багато жидів (ця суперечка велася ще перед прогнанням жидів із Еспанії), треба, каже, Пану Ісусові великої асистенції, щоб знову не розпяли його жиди.

— Як то! — обурився еспанець на француза, — чи й щодо релігії хочеш удержані перевагу над Еспанією? Хиба не знаєш, що маємо далеко більше канонізованих святих ніж у мене волосся в цілій бороді?

— Перепрошаю дуже, — відповів француз, — французьких святих далеко більше!

І завівши еспанця до присутніх, сказав: „Ось, мої панове, цей еспанець говорить, що в них далеко більше канонізованих святих ніж у мене волосся на бороді й на всій голові. За кождим еспанським святим, якого назве, хай він вирве мені волос із бороди! Зате я за кожного названого французького святого вирву йому“.

— Згода! — озвався еспанець.

— Але, бідолахо, обідру тобі цілу кастильську бороду, — кепкує француз.

— Ну, гляди лишень, щоб ти сам не стратив своєї паризької фризури! — відповідає еспанець.

Обидва стають проти себе, буються об заклад, складають „за руки“ зnaчну суму, яку має одержати той, хто переспорить другого. Починає француз: „Святий Діонізій“ — і вириває еспанцеві волос із голови. „Святий Ігнатій“, — мовить еспанець і те саме чинить французові. Француз: Св. Людвік, еспанець: „Св. Тереса“. Француз: „Св. Мартин“, еспанець: „Свята Ксавіє“. Француз: „Свята Кльотильда“, еспанець: „Св. Ізidor“. Француз: „Св. Брунон“, еспанець, вирвавши французові нараз два волоски, аж йому слози закрутися в очах, сказав: Св. „Козьма й Даміян“. Розсерджений француз і болем і пакостю і стратою своїх двох волосків, а до того збоявшися, щоб і далі за його одного святого еспанець не при водив йому двох, ухопив еспанця обома руками за вуси та, крикнувши: „Однадцять тисяч святих дів!“, вирвав йому вуси до решти. Тут був кінець суперечі, бо не тільки еспанець не придумав більшого числа святих або хочби й такого великого, але з болю бі долаха не міг сказати ані слова та зрікся свого заставу“.

Укладчик „Магазину анекdotів“ черпав свій матеріал в багатьох випадках з французьких книжок, з багатої в XV до XVIII віках літератури забавних анекdotів, і там треба шукати первозвору сюжету інтермедії.²⁹⁾

Про сюжет анекдота на східно-слов'янському грунті говорить др. Франко в розвідці, „Котра віра ліпша?“ (стор. 30—45).

Українські редакції анекдота. Для нас цікаві передовсім українські варіанти цього оповідання. І тут маємо дві редакції. Одну записав др. Франко в Нагуєвичах, дрогобицького повіту, яка виглядає як безпосередній відгомін інтермедії. Ось нагуєвицький текст: Посперечалися жид з селянином, у кого є більше свят, у жидів чи в українців. — Слухай, Іване, каже жид, — скільки у нас є свят, стільки я тобі волосків з голови вимкну. — Добре, — каже Іван, — а я тобі так само, скільки і у нас. Почав жид рахувати. — У нас є Судний день — то раз! Трубки — то два! Кучки — то три! Гамана — то чотирі! — Пейсах — то п'ять! Зелені свята — то шість! — Ну, далі! — каже селянин. — Що далі? А у вас хиба більше? Ну, у нас є перше Різдво — то раз! Друге Воскресіння — то два! Та й так вилічає далі по одному, по одному й за кождим жидові один волосок мік! А далі сприкрилося йому та й каже: — А потім є трьох святих! А потім є сорок святих! А нарешті є всіх святих! Та й за цим словом, як ухопить жида обома руками за пейси, як торгне з усієї сили, — чисто вирвав.³⁰⁾

Друге оповідання, записане Володимиром Гнатюком в Пужниках, бучацького повіту, дає пояснення, чому поляки обстрижені. Ось причина: Мав українець одного коня, а міщанин поляк другого. Орали поспів в полі. Алे як прийшло одного святого, прийшов поляк до українця й каже: „Ходімо орати“. — „Я не піду, в мене нині свято“. А він вимкнув йому один волос з голови та й пішов додому. А як прийшло трьох святих, прийшов поляк до українця і каже: „Ходи, підемо орати“. А він каже: „Я не піду, бо в мене нині трьох святих“. А він вимкнув йому три волоски й пішов додому. А як прийшло сорок святих, приходить знов поляк до українця і каже: „Ходи, підемо орати“. — „Я не піду, бо в мене нині сорок святих“. Він вимкнув йому сорок волосків з голови й пішов

додому. А як прийшло латинських всіх святих, прийшов українець до поляка й каже: „Ходи, підемо орати“. Каже поляк: „Я не піду, бо в мене нині всіх святих“. А українець як злапав поляка за чуприну своїми пазурами, то ні волоска не лишив йому. На той знак тепер в Польщі голови стрижуть, бо їх так обскубав українець, а вони, як взяли собі звичай, та й дотепер.³¹⁾

В цім оповіданню бачимо вже виразну ціль пояснити дане явище, при чім місце жида зайняв тут сусід українця поляк. Цей сюжет досить поширений і в старовинній анекдотичній українській літературі яко суперечка Тараски-жидовина з християном — блазнем (скоморохом) за віру, при чім вищість віри доказується вилічуванням свят і виріванням волосся. В цій редакції має анекдот називу по більшій часті „Слово о в'єрѣ христіянской и о жидовской“. Одна з дальших редакцій цього сюжету стала темою приказки Степана Руданського з 1858 р. п. з. „Рабін і Запорожець“, через що знов одержуємо лучник між давніми українськими інтермедіями й новою українською літературою.

Інтермедії кінця XVII й початку XVIII віку.

Інтермедії з польської драми про св. Бориса й Гліба. З польського підручника риторики кінця XVII в. опублікував М. Марковський виришки з драми: „Comunia duchowna ss. Borysa i Hleba“ з українськими інтермедіями. Драму виставляли вихованці полоцької колегії єзуїтів. Що торкається змісту драми, не переповідаємо його, бо драма й так не заховалася в цілості.

Розмова про театральні декорації. Перша інтермедія находитися перед початком драми, а її акція відбувається в костелі. В захованім уривку інтермедії гарбарь і селянин розмовляють про ті декорації, що були потрібні для виставлення драми. Увесь комізм побудований тут на невдатних замітках селянина з на-

годи пояснювання йому гарбарем незрозумілих речей.
При кінці обидва хвальяться своїми синами.

Гарбарь. Не бурчи, дурнило, щоб нас не зогнали;
Як почнуть нас хвостатъ, щоб не пристогнали.
Я єсмі прийшов спіка мого послухати;
Учуеш, як хорошенъко буде казати.
По лацінську як рілку гризє. Як візьме читати,
Повна світлиця його усюди чувати.
Як лапку коли есати медвідь візьме малий,
Так мармолить мій синок на своїм Альварі (латин-
ська граматика).

Гарбареви не уступає селянин у вихвалюванню
свого сина. Хоч його син має щойно рік, виганяє свині
з городу, а дасть раду й бохонцеві хліба. Як народився,

Третього дня почав смалити капусту,
Чи редку бувало даси, чи то капшу густу,
І пальці осмокче. Дай, Боже, дождати,
Буде землю, сусіде, кому там пахати.

По цім відривку наступає прольог. Виходять два
ученики й проганяють гарбара з селянином.

Гарбарь. Чи чув, сусіде, згонять того, хто не має
Такої карточки? Паничок ось отої роздає.

Селянин. Дай же і нам, напяtko, продай готовую
Карточку мені одну, а йому другую.

Міжтим перед сценою товпа все росте й серед
неї ведеться така розмова:

Гарбарь. Апанас, ходи до нас, ну і ти, Іване,
А ти чого присперся, мужику, при тій пані?
Не мітесь, мовчіте, а он прийшла Хведя,
А Овдуня не хотіла ждати і обіда.

Селянин. І он, сусіде, і наш Синиридон прибрався,
Він і Микита межи людьми показався.

Гарбарь. Пане куме, ноправ накривлену шапку.
Назад горло, а наперед оберіш си лапку.

Селянин. Паненко, от муха тут сіла, ізгоши рукою,
Бестія, на що вона ипти кров мас твою!

Гарбарь. Другая по другій от сидить стороні,
Покусають ти споренько. Ну, ти Сніридоне,
Втри піс, табакю таки засипавесь,
Дуру того під носом, як лопатою, паклавесь.

В такім тоні ще хвилю перекидаються словами,
а потім починається вже сама драма.

Украдена кобила. В пятій сцені драми, де оповідається про те, як козак, висланий скарбником Святополка Еріманом з листами, губить коня і догадується, що його украли вояки Святополка, є кілька місць, написаних народньою мовою, які творять окрему цілість. Козак кладеться спати, „кобилу до рук привязавши“. Тоді показуються два дракони, що довго вже волочилися, але змогли вкрасти тільки шкіру кобили. Перший дракон згадує, як то передтим легко було виволокти, „що Бог лав мужикові дурному“, а „тепер ледви на гною облізлий собака лежить де на селі, а скотина усяка покинула“. Немає чого вкрасти й на панськім дворі. Нараз запримічують, що спить козак і пасе кобилу, привязавши до рук.

2 дракон. Що чинити, Іване? Колиби як дурного
Ошукати, кобилу украсти з рук його?

1 дракон. Бачиш, кобила ходить по грязькім болоті
І ледво може хвостом облізим молоти.
• Так учиним: у грязі тут ишкуру утоним.
А зверху трошки всінку болотом покрошим.
Да мнимати буде, вставши, що у грязь уната
Кобила, а облізлий хвіст тільки задрала.
І не буде нас гнати, дастъ спокій усьому.
Сміх учиним і собі і тому дурному.
Уткин, Юську, я коня одгетуль спровайку.

I драгон. Зараз і штуки моєй, Іване, докажу.

Син, дурний, більш кобила тобі не приспіниться.

I драгон. Продавши, пане Юську, треба поділиться.

Пробудивши і не заставши кобили, догадується козак, що її украли вояки Святополка. Витягнувши шкіру, утоплену в болоті, задумує продати її. Саме надходить жид, що й купує шкіру яко турецьку й хоче інакше добувати зиск:

Чи не зиск тут, панове? За так мало гросий
Турецьку скнуру купив, товар так хороший.
Покину орендарство, буду гандлювати,
Уже корцом в аренди не хоцу держати.
В куті мескаю, ніхто ніва не скостує.
Ні тобаки, ні меду ніхто не торгує.
Я ніва ковенського кажу наробити
З бощки ячменя двадцять, а коли синтити
Мед сляхецький роскажу, такий гирдяка.
Буде і лоб закрутить твердий дубеняка.
Уже неодну жменю соли успати
Казав у пиво, селедціх головок наихати.
Щоб смачнінько мужицтву пяному було.
Кажу єласти бугуну, щоб лоб закрутило.
По старім неохвоцо цомусь тягнуть гості,
А як год мине, жиде, заплати старості.
Уже купцем остану, буду продавати
Турецькі скнури, буду їми торгувати.

В такім веселім настрою кладеться жид відпочивати й накривається шкірою. Зявляється чорт, що говорить по польськи, як чомусь і козак. Чортові не дуже добре ведеться в останніх часах. Хвалиться, що радитиме Святополкові зігнати зо світа своїх братів і самому вступити на престіл. Хоче записати собі всі злочини на світі, та немає у нього ні пергаміну, ні навіть кобилячої шкіри. Нараз запримічує, що жид відпочиває під шкірою, отже велить йому вилізти зпід неї й починається між ними розмова. Чорт закидає жидові, що доливає води до горівки й робить людям шкоду в інших напоях. Жид звалює це на Лейбу,

який до того й до табаки сипле завше чемериці, а до редки смаженої логтику з мажниці". На питання чорта, хто вкидає свинський кал до меду, відповідає жид, що це робить Борух, який всипає гною до звареної капусти.

На чергу приходять гріхи христіян, в першій мірі панів. Жид нарікає:

Не виписес, мій дябле, на панів усього,
Хоць звіс скіп із світа цілого.
Горе жидів! І панове тепер салберами,
І пан тепер зарівно мікитить з жидами.
Пан один за півтора тепер жида стойть:
Торгує, барисує, як на то пристойть.
От тое, пане дябле, хотій написати.
Позичивши, панове не хотять оддати.

Чорт питаеться, чому жид не говорить, що не має справедливости між вірними, немає взаїмної любови. Волить один гріш узяти від жида, як три від вірного. Чому в тій самій корчмі, де тягне зиск жид, не заробляє католик? Чому не сказав жид, що селяне терплять велику кривду від панів, а пани розпихають свої животи їх кровю і їх потом? Як худоба, набирають тіла. Чому не сказав жид, де діваються великі податки й доходи з сіл і з мита? На питання, чи не має ще якої скарги, жид нарікає, що студенти здіймають часом жидам шапки й зачіпають їх на вулиці.

Чорт називає це дрібничкою, тим більше, що в разі, як хтось нападе на нього, він все ховається до школи. Важнішу річ забув жид, а саме, що жінки дуже вистроюються, не щоб подобатися своїм чоловікам, але щоб дати принаду іншим. Чорт не вертає шкіри жидові, але й ще хоче ужити його за коня. На це жид:

Пане дябле, лів милі на мні не заїдес,
Сам себе осукаєс, сам себе заведес:
Тильчак і хороби у мене всенікай.
Пусти, пане дябле, кісточки бідні!

Не помагають і дальші прохання жида, чорт сідає на нього і відізджає.³²⁾

В цій сцені побутові риси приперчені протиалькогольною пропагандою.

Танець перед смертю. Найстарша відома інтермедія XVIII в. це інтермедія, додана до „Прольогу (властиво діяльзогу) на „Воскресеніе Христово“, списаного „року Божого 1719“. В інтермедії виступають баба, дід і чорт:

Баба. Дідушу мій, порадо моя, вже дикій минулиши поля,
А то нам више вказала там божая воля!
Уважаймо-ж, дідоп'ку, щоими же жи людьми...
Одтепер же вешелими із собою будьми.
Бо як вижу, що і люде венееля вживають:
Попитаймося їх, чи гаражд ся мають.

Так шепеляво говорить і дід. Дальші цитати приводяться в звичайних, невикривлених шепелявостю формах.

Дід. Боже, дай же добрий день і як ся маєте?
Хоч єдин ізмеже вас мене ци знаєте?
Заволікся дід з бабою, до вас тут завитав.
Щобим ся за здоровя вас усіх запитав.
Як вас вижу, недармо ви ся тут зібрали,
Ачейбпсьте тое і нам з бабою сказати.
Не дбайте, що па мії курман лати.—
Мене колись брали усі людє в свати!
Я то вмівав з людьми розмови чинити
І кожного молодця міг я оженити.

Баба. Лини ти, дідуся мій, з людьми розмовляти,
И бим рада з тобою оттут погуляти.
Нехай лихо пропаде, я-ж горілку маю.
Тебе як приятеля своєго звитаю.

Баба й дід п'ють горівку, опісля задумують потанцювати й пожартувати. Немає тільки лударя, щоб заграв, а дід гарно поскакав би собі з бабою. Хочуть запитати людей, чи немає якого музики, котрий заграв би їм, або якого співака, котрий хоч заспівав би.

Готов і зараз добре заплатити, колиб тільки притрапився. Зявляється чорт:

Одні дінь, бабко і ти діду милий,
Вижу, що сеєте весолі і дуже піднилі.
Музики питаете? Я грач чужоземський
І водочай потішний, а жартую вселенський.
Як заграю, не кождий в танцю весело скаче,
А піший з танечників і ревне заплаче.
Я такий музикант естем: як скоро заграю,
То тим, що танцюють, некло отвираю.

Баба. Заграй же нам, музико нац, нехай потанцюєм.
Ачей красно граєш, нехай тут почусм.

Чорт. Вже, бабо, дрібно грають, а ти дрібно танцюй,
До некла вандрувати зо мною ся готов!

Баба. Грай же нам, музичко нац, уже ми танцюєм,
А тобі великую плату обіцюєм.

Баба з дідом танцює, а чорт приспівує:

Танцюй же, бабо, танцюй.
А до некла ся готов.
І дід з тобою
Разом зо мною.
На утіху князю
Будеш ся веселити,
А більше служити.
Люшиерови,
Славному князю,
Треба ся поклонити!

Баба. Грай же, біс драв твою мать, бо я тобі плачу,
А я з дідом хороше оттут поскачу.
Один тому час, заживаймо-ж світа,
Коли нам хоч в старости служать літа.

Дід. Іскрутилася ти, бабо, грача зневажаеш,
Тот чоловік дивний, чому не вважаеш?
Він грає та й співає хороше, як бачу.
Не протився, музико, я заплатити рачу.

Ото баба ся впила, перебач, прону тебе.
Не бійся, ми заплатим тобі, ставлю себе.

Чорт. Не фрасуйся, твоя баба, як пугач в хліві:
Я її в пеклі для тебе поставлю на ліві.

Тут признається дід, що й він і баба люблять тепло, й питає, де лежить це пекло.

Чорт. Іще, діду, п'ятьсот миль, за морем великим,
А до него усе треба іти полем диким.

Дід. Хочби там ізраз бувати, як ся там поводить.
А горілку та пиво пити там ся ци годить?

Чорт. Там пива, як смоли, і сірки достаток,
Багатий край в нас, повно пак всого і подостаток.

Дід. Провадь же нас з бабою до своєго пекла,
Коли не бороните заживати тепла.

Чорт. А трас, діду з бабою! А горілки пити
Перестань, вже в пеклі будеш з нами жити.

Чорт жене їх до пекла. ³²⁾

Тема інтермедії не хитра у своїм переведенню. На сцену виведені беззубі дід і баба й на їх шепелявости побудований головно комізм інтермедії.

Богач і Лазарь. З того самого збірника, де находитися інтермедія: Дід, баба й чорт, відома й песа про богача й Лазаря, яка також має форму інтермедії. Перлина всесвітньої літератури — притча про богача й Лазаря була від перших християнських часів до наших днів одною з найбільше улюблених тем для проповідників, співаків, лірників і драматургів. На цю тему виставлено 1701 р. в московській академії драму „Ужасная измѣна счастлививаго житія“ українського походження, а при трагедії М. Козачинського „О смерти послѣдняго царя сербскаго Уроша V“ з 1733 р. була також інтермедія про богача й Лазаря, але не дійшла до нас.

Зміст інтермедії про богача й Лазаря такий: Вигнаний богачем з його двора убогий Лазарь просить Бога забрати його з цього світа та прийняти його

душу в свої руки, щоб більше не бути тягаром для людей. Ангел докоряє немилосердному богачеві, що сам довгий час веселиться, а убогого не прийме ні на одну годину.

О горе тобі, що сь не мав над Лазарем милості,
Ото підеш за тоб до вічної темноти.
Де будеш ся з Люцифером мучити,
А вишицій у Авраама покарм міти.

Там у небі богач прохатиме рятунку в убогого Лазаря. З тими словами забирає Лазаря, обіцюючи йому вічну щасливість в небі. А до окруження звертається ангел ось з якими словами:

І вам розказую, щоб ви тіл взяли.
По звичаю християнським поховали.
Того богача ви не слухайте, як живо.
Бо й ви з ним будете в пеклі мати житво.

Богач не вірить, щоб „тую трудовату душу до неба взяли“. Чи післав би Бог ангелів по душу того, „которий в жадній сукні не ходив“? Брат богача покидає його та йде з Лазарем, щоб довідатися там правду. Обіцяє приглянутися там усьому та все вірно оповісти богачеві. І музика відрікається свого ремесла й покидає свою скрипку та супроводить Лазаря, щоб він вставився за ним перед Богом. Покидають богача не тільки слуги, але і його рідна донька. Богач дивується:

Що ся за чуда такі стали,
Що ми ся всі поодрікали?
Не тілько слуги мої не хотіли мні служити.
Але й дочка моя не хотіла мні ся покорити.
За тим трудоватим пішла мерцем,
А мене вже не хотіла звати вітцем!

Та він не дбатиме про неї, а заживатиме роскоші на цім світі, бо немає йому рівного й багатшого над нього в його державі. Виходить смерть і питается богача, чому вивищає себе над усіх. За те, що

був на світі такий гордий, житиме тепер в пеклі з Люципером. Богач бачить, що не може вже відкупитися своїм багацтвом. Не слухав ні пророків ні церковних учителів, а тепер не може обмитися з гріхів. При відході з цього світа богач дає раду приятелям:

Приятелі, вже з того світа одхожаю.

А вам чинити так не позволяю.

Ви милостиню нищим й убогим давайте,

А з дворів своїх не винихайте.

Вже ся тепер, други, жегнаю,

На тамтім світі вас очекиваю.

Смерть. Ну вже, богачу, нічого не здрігайся.

Моєй коси не вельми лякайся.

Можеш тим світом погордіти,

А в пеклі з Люципером весілля міти.

1 чорт. Го, го, го, гостю наш пожаданий,

Сусіде милив і брате коханий.

Давно-сьмо тя к собі пожадали,

Щобисьмо тя в своїх руках мали.

Прийди вже до нас, будем утіхи важивати:

Смолою, сіркою будемо перепивати.

Я вже твою ионесу до пекла душу,

А своїх товаришів по твоє тіло запрошу.

2 чорт. Стій, брате, почекай.

Л мені тую душу в руки дай,

А я пред своїм старіним інх похвалюся

І на вищій гонор вознесуся,

Бо то я тое все учинив,

Щоби віп з нами братерство мів.

Чорти забирають богача:

Ходи, вже тя Люципер жадає,

А Цербер давно з смолою тя чекас.

Наготовалисъмо тобі з діхтем сірку.

Наллялисъмо крайную муздірку.

Знаю, що такого напою не пивав,

Якого тепер з наїм будеш важивав.

Перед дверми пекла кається богачева душа, що роскіш націм світі втрутила її до пекла, бо вона горділа убогим Лазарем, а догоджувала все роскошам свого тіла. Богачева душа надіється ще на воскресшого Христа. Однаке ангел перестерігає її грішити такою надією. Злою надією дурила вона себе, коли задля неї сміливо грішила. За багацтво, за роскіш, за догоджування тілу, за бунти рабів має тепер богач мешкання в пеклі, плач по весіллю, горе по роскоші, сірчасте море по всіх достатках. Мало поживши, гнитиме тіло, а душа на віки лишиться в пеклі, бо по смерті немає каяття, коли душа достанеться до пекельної гути.³⁴⁾

Про цю п'есу зазначив проф. Перетць, що вона користю відрізняється своїм реалізмом серед інших, що мають той самий сюжет, нічим не уступаючи драмі Юрія Кониського, відрывок якої правдоподібно неприпадково заховався в тім самім рукописі.³⁵⁾

Сварка на Великдень. В тім самім рукописі є відрывок інтермедії, в якій виступають які дієви особи селянин і його жінка. У відрывку нарікає селянин, що вже ніщо не поможе пасці.

Вже не їсти мені свищеного!
Пійду до дому свого власного!

Жінка йде й говорить:

Де-ж ідеши, мужу, чом не пеши насхи?
Подобнось ей одбіг у якоєй Касыки.

Селянин гнівний, що жінці хочеться ще блазнувати, й відгрожується, що „почне києм лоскотати“ її. На це говорить жінка, що перше згине племя чоловіка, ніж він зможе зробити ужиток з кия. Селянин відходить, а жінка говорить до публіки:

Ой, так, сусідоньки, тиї мужі поганці звикли чинити:
Коли йому хто що вчинить, то ся він почне на жінці мстити.

До корчми іде, почнеться упивати
 І на жінку бідну серця добивати.
 З корчми прийшовши, не встигне сісти.
 Зараз почне жінці лаяти, аби му дала їсти.

Інтермедія на вершку свого розвитку.

Криволінійність розвитку української інтермедії. Виступивши у викінчених зразках, які не засоромлять найкращих західно-европейських попередниць, українська інтермедія дуже часто сходила з тої висоти. Коли порівняти інтермедії з драмами Гаватовича з інтермедією в драмі про Бориса й Гліба та їй подібними, запримічуємо велику ріжницю: там наївний і природний гумор випливає з ситуацій, а тут автор вимушує гумор перекрученнями слів. Там бачимо справжнє життя, типи, а тут карикатури. До свого найвищого розвитку піднеслася українська інтермедія в інтермедіях, доданих до різдвяної і велиcodньої драми Митрофана Довгалевського.

Різдвяна й велиcodня драма М. Довгалевського. Трохи не половину опублікованих досі текстів українських інтермедій переховали дві драми, різдвяна й велиcodня, учителя поетики київської духовної академії, єромонаха Митрофана Довгалевського. До обох драм додано по п'ять інтермедій. Різдвяну драму „Коміческоє дійствіє“ виставлено 1736 року 25 грудня, а велиcodню драму „Власнотворний образ человіколюбія божія“ 1737 року 10 квітня (ст. ст.). Перша складається з одного акту, що обіймає 4 сцени з прольгом на початку, епільгом на кінці та кантами й інтермедіями по кождій сцені, друга також з одного акту, котрий обіймає однаке прольог і п'ять сцен з п'ятьма кантами й інтермедіями. Темою першої драми є поклін магів народженому Христові, повбивання дітей у Вефлеємі й погибель Ірода, а темою останньої драми є відкуплення „натури людської“ божою любовлю. Обидві штуки Довгалевського написані на зразок єзуїтських шкільних драм; вони незвичайно нудні, позбавлені всякого життя і живої дійсності, зовсім

не цікаві, а від давніших драм ріжняться тим, що не має в них мітольогічних фігур і є менше алєгорії.

Найцінніша ріжниця обох драм від своїх попередниць та, що обидві вони невеличкі, а побутові картини по кождій їх сцені, коли їх разом узяти, — не зустрічаються позаду поза сухими продуктами шкільної науки. Вони без сумніву були не тільки притягаючою силою вистави в 1736 і 1737 рр., але й сьогодні представляють великий історично-літературний інтерес заради своєї живості в мові та змісті. В рукописі вони йдуть по кантах, але в часі вистави їх грали між сценами драми.

Інтермедії з різдвяної драми М. Довгалевського. До різдвяної драми додані інтермедії: 1) Поляк-астрольог між українськими селянами, 2) Загадковий сон, 3) Козак, лях і москаль, 4) Ярмарок, 5) Україдена кобила.

Поляк-астрольог між українськими селянами. Як в першій сцені „Коміческого дійствія“ виходять три східні царі, познайомлені з „наукою астрономської справи“, так в інтерлюдії по тій сцені виступає Поляк-астрольог, що говорить по польськи. Він уроджений шляхтич: своє шляхетство унаслідив по матері, що уродила його в часі свого дівоцтва. З кровію матери унаслідив також розум Катона й хоробрість Гектора. Знає, що діється в пеклі та в небі, але не має „фортуни“. Він без чобіт, без одіжи, про шапку й не питай. Однаке має „мудру голову та знає шафувати золотом“, а цілий його маєток це „перспектива астрономської штуки“ (люнета). Надходить селянин і питає його за ймення. Почувши від незнайомого, що він все згадає, коли орати на хліб, закликав Пархома:

Пархім, іди-ж сюди, ось чорт приніс з неба
Чоловіка сюди до нас, почуси розмови.

Пархім хоче вивести до астрольога свою рябу корову.

То він чого чи не знає
З маназії, якож буде теля, може і вгадає.

Питає його, що він за один:

А що бак ти у чорта, іскажи, за птиця,
Чи миш, чи кажан, чи перепеліця.

З його відповіди слово „астрольог“ перекручують на „остронуг“,

Що він наперед летючою хватас.
Около неба звізди ізбирає.

Зявляються циган і білорус, прозваний литвином.
Циган мас ось яку справу до астрольога:

О сеж і я тута. В мене сесть кобила.
Три роки жеребна, да ще не родила
Лопати. Чи не вгадаєш, дядьку.
Яке буде, чи вороне, чи яке на взглядку?
Коли вороне, дам добру заплату:
Памятатимец і до смерті, тату.

Білорус говорить по білоруськи. Питає, скільки в нього пчіл, чи живі вони в бортах, чи не рушив їх ведмідь, вкінці, коли трέба посіяти горох. На те все обурюється астрольог латино-польським макаронізмом. Перекручуючи його слова, селяне підозрівають його, „що він надувсь до оранди“, себто хоче взяти в аренду їх землю, насміваються з нього, відбирають у нього „перспективу астрономської штуки“ та проганяють серед погроз:

Возьмім лини його в руки хороненсько,
То він перестане крутитися швиденько.

Загадковий сон. Друга інтермедія це безпретенціональна картина побуту найвного й забобонного селянина. Виступає тут селянин, якому приснився дивний сон. За його виясненням ходив до дяка, питав і інших людей, але ніхто не відгадав. Снилося йому, що ангел з рогами прибрався до нього. Він гульк на небо й побачив, як величезна звізда билася з місяцем.

Хоч місяць не пускав, звізда перлася до нього. Злякавшися, почав хреститися, молитися і лізти до порога. Та тут свиня вхопила його за руку та й на стіл, а з його правої ноги упав постіл. За відгадання цього сніща обіцяв дати перисту корову. Він прикликав Пархома, а цей радить звернутися до Кузюберди, останній знову до баби Насті. Як на те вона приходить за милостинею і, довідавши про сон, виясняє його в прихильнім для селянина дусі. Тимчасом ворожка циганка підслухала їх розмову, приходить і буцім-то відгадує сон та виясняє його. Коли селяне дивуються її прозирності, вона витягає зза пазухи селянина хустину. На це звертає увагу баба. Селяне збираються бити циганку, завести її до війта й забити ногами в громадську колоду. З біді визволяє циганку її чоловік. Як в інтермедії селянин бачив у сні величезну звізду, котра билася з місяцем, так у другій сцені, по якій інтерлюдія слідує, маги доносять Іродові про чудесну звізду, яку вони бачили на небі.

Козак, лях і москаль. Коли попередня інтерлюдія малює нам найвніх і забобонних селян, третя інтермедія має глибший суспільний підклад. Тут перший раз зявляється козак, що співає таку пісню:

Мати моя старенькая.

Чи ти мені раденькая,

Моей молодости ?

Був у турка під руками,

А в татарів з кайданами

У самій жалости.

Тадже, правда, тепера нема добра всюди.

Дармо працюєм, виставляєм груди.

Бог виручив мя оттуду,

А тепер місци не найду,

В дому не сидіти :

Ліси, поля спустошені,

Луги, сіна покошені,

Порозпускав діти.

Тілько-ж правда, що треба вибирати на Бога:
Той всім сесть в добичі простая дорога.

Шйду знову на Січ, мати,
Шйду доді в Низ шукати.
Козацька доле.

Ачей буду потугою.
А в москаля заслуюю.
Мати-ж моя, оле.

Спитаю, чи не буде хоч на Низу добра.
Чи не траниться де піймати лиса або бобра.

Буду турків воювати.
Мечем слави добувати,
Буду воювати!

Кармазини з луцанами.
Шати драти з сутанами.
Зовсім буду брати,
З очей не спускати.

Егей, колиб виять, як була козацька слава,
Щоб розпустилась всеюди, як іріями пава,
І щоб зацвіла знову, як рожа у літі,
Як Бог позволить побрати турецькій діти
Або ляхів на той час трапиться піймати
І сім кием козацьким по ребесах дати.

Козак ховається, а зявляється лях. Він вибрався на лови на перепелиці. Рад би мати ще другого пестрого яструба, щоб наловити більше перепелиць. Домагається, щоб пілдані принесли йому бажаного яструба. Зявляються білоруси та складають панові простий, щирій привіт: на здоровля панові, пані та всім діткам. Цей привіт не подобається ляхові й він велить хлопцеві дротяним мотузом вибити насамперед війта яко найстаршого: бити, товтки, валити, палити, — а потім добре вибити й другого. Для нього зовсім не дивно вбити „хлопа як скурвого сина“. Другий білорус просить і його перетріпати й пустити додому. Лях велить і йому відмірити сто київ. „Хлопську відвагу“ він приписує помочі москаля або козака. Його

лють безмежна. Грозить постинати підданим шиї до пня, а з України прожене козака. Згадка за останнього викликує у нього спомини про давню славу Польщі. Він рад би підвести всю шляхту, не тільки в межах Польщі, але й на Україні, щоб усюди гомоніла польська слава. Він перехвалюється, що відбере не тільки Київ, але й що околиці Глухова відбере огнем і мечем. Тоді вибере шляхта знову королем Лещинського. А тоді дасть Польщі поміч французький король і Польща забере всі землі аж по Полтаву,

Aby odebrać pierwszy honor naszej sławy.
Mospanie Zdupypadski, panowie Guwnowie!
Sehodźcie się do porady, bierzcie armię swoją.
Klaniam się jegomości panu Sraczkowskiemu

Gdy kozacy będą napadać surowo,
Stójcie, nie bojcie się, kładcie głowę z głową.
Nie bojcie się, waszmość. Gdyby tu kozacy przyszli,
My by tu ich kańczugiem w lasy wprowadzili.

(Щоб відібрati першу почесТЬ нашої слави. Мospaне Zdupypadський, panove Гівнове, сходіться на radу, беріть свою armію. Klanяюся йогомости panu Sraczkовському Коли kozаки gостро нападатимуть, стійте, не бійтесь, kladіть голову з головою! Не бійтесь, вашмости. Колиб тут прийшли kozаки, mi-b тут uveli їх kanчukом в ліси).

Самі назви шляхтичів вказують, що ляцького хвалька змалював автор інтермедії карикатурними рисами. Тривіальні імена дібрані навмисне. Почувши такі перехвалки пана, kozak говорить:

А доки-ж ви, бестелюги, будете звегати?
Чи то мы вас не зможем киями прогнать!?
Земку! О земку, швидко давай порятунку.
Ось тут добичі візьмем неодну вже сунку!

На ці слова зявляється москаль :

Што оні тебе, гаспадін, pan kozak, не ругают лі?

Козак. Де-ж пак не дають?! Оттак дають, що аж лихо!

Москаль. Дабро ти, казак, вось ми убером іх тіхो.

Поляк закликає своїх узяти за зброю, щоб не утратити жадного вояка.

Москаль. Казак, іріймайса, не бойса, бері з плечей своїх,
А я tot час уберу долгополіх оттіх!
А што здесь о рубежах ані спаміналі,
Будьто ляпашки Україну в областях держалі.
Дабро, вот покажем рубежі кнутамі на спіні.

Козак. І добре, земочку, щоб другий памятав,
Да і дідчій своїй дитині заказав!

В цій інтермедії виступає в цілій наготі жорстокість і нелюдяність польських зайд-панів з одного боку й незавидна доля тубільного українського селянства з другого. Сильно підкреслений тут національний антагонізм між селянською Україною і шляхетською Польщею.

Як в інтермедії Поляк хвалиться силою і грозить перебити селян, але несподівано зявляється козак з москалем і бітю Поляка з його помічниками, так і в третій сцені різдвиної драми Ірод хвалиться своєю могутністю і посилає вояків, щоб вибили діти у Вифлеємі, але божий декрет передає його смерти, що разом з діяволом забирає його до аду.

Ярмарок. В четвертій інтермедії виїздить селянин з жидом на ярмарок.

Селянин. Гей, соб, який кат, воле, тобі тепер стався?

Жид. Поганяй зе свиденько, в дорозі не гайся!
Ну поспісайся скоро в ярмарок, Іванце!

Селянин. Сиди-ж бо, коли сідци, остидий поганче!
Як покину, то візьме діволова мати.

Жид. Як покинес, то не дам твоєї заплати.
Коли щіло привезес, я платити буду.

Селянин. Я із горла видеру, як року добуду.
От, бачин, як хватався на ярмарок дуже!

Жид. Сцоб наперед с тасою розобратьсь, друже.

Селянин. Уже-ж бо тут розчинай олендару, таму.
А ми, вашенць, бика поведем на нашу.

Жид. Скоро-з вертайдся с нає, будес глядіть гасі.

Селянин. А там же хто буде доварювати канії?
От інче я тобі ѹюсь забув ісказати,
Бо Одарка веліла дещо купувати.

Жид. Сцо-з такос казала, дай зе на наперу.

Селянин. Отже як там сен був, казала й бүмберау
Кунити галку мунитукову і перцию,
Ладану, воску, калії і курки, да й ложечку черцю.

Жид. Кази-з, сю іще треба ік васому свиту?

Селянин. Га, люльку і чубук добрий кунити мойому свату.

Назустріч їм надходять три ксьондзи. По привіті жид просить на горівку. Ксьондз купує за шістака й хвалиться, що вони не такі, як „проклята схизма“. Нараз зявляється москаль і домагається, щоб негайно дати йому підводу. Випитавши ксьондзів, що один з них учений єзуїт, другий крижак, а третій бернадин, москаль запрягає двох, а третьому велить поганяти, обіцяючи, що в Броварах або Полтаві змінить почту й пустить їх кормитися на добрій отаві. Цим грубим жартом і кінчиться повна живости четверта інтерлюдія.

Украдена кобила. Пята інтермедія нагадує нам гумористичну сцену з украденою кобилою з польської драми про Бориса та Гліба. Тут маємо представників жидів, греків, волохів і циганів. Виступає жид, що тужить за утраченою кобилою:

Ох, о вей мір, який мні тепер смуток стався,
Сцо в дорозі до мене капарник прибрався!
Цорний год на його голову, нехай йому смуток.
А цим зе буде іздив у мене хомуток?
Капарник брав кобилу, та забув взяти узду:
Я знаю, сю він прийде, я трошки позду.

Ох мір, заль зе бо буде! Хороша була кобила:
Хонь відки іду, то вона не заблудила.
Зна і в ноці оранду, цує пах великий.
Сіна не показуй, поки не дам горівки.

В такім тоні ще далі висловляє жид свою тугу по кобилі. Надходить грек і насмівається з жида ламайою українською мовою (Гей, дурна твоя голова тако учинила). До них прилучається ще волох з ріжним товаром: тютюном, трубками, ножами, іглами і т. д. Він пропонує жидові купити у нього кобилу, яку велить вивести свому хлопцеві. За неї жадає п'ять рублів. До торгу приходить при помочі Грека, що стає для обох сторін перекладчиком. Але що не розуміє румунської мови волоха, купує кобилу за сім рублів і тішиться купном:

О тепер зе хвалю Бога, що такую кобилу купив,
А еще недорого за неї заплатив.
Узе-з тепер Сора Й не пізнає.
Бо й вона так, як тая, хвостом киває.
І ся, бацу, буде добре медок затинати.
Щоб цигане взе її не доздали брати.
Як ту кобилу самі з рук ухватили
І до свого сатра очевише всадили.

Як на те появляється циган, що забирає жидові куплену кобилу. Між ними вивязується такий діяльог:

Циган. А хто тут, бачу, мене зневажає
І злодієм великим мене називас?
А в мене самого кобиця прошла:
Колиб де пізнати, то-б і родина його памятала.
Ха, ха! Але, бачу, і жиди вже коні волочать.
Тілько бідних циган злодійством порочать.
Ось як і сей жид власну кобилу у мене вкрав.

Жид. Я в волосина купив, будес ти на тое брехав!

Циган. А се-ж моя кобида, я здамся на люде.
Коли в неї пятна під хвостом не буде.

Жид. Так єдо, хонь пятно есть? Ти ходи по паша,
То мозе ти ізбудес оттого зуїана!

Циган. А твое око коле на циганській жупані,
Да може нас знають лучше тебе інави:
Кому гуляти, кому веселитись з паном.
А ти хочеш іще що скурати з циганом?
Лахло, ходи, ось свого злочинця зловив.

Жид. Бресес ти, як собака, ісце ти мене не охоляв.

Циган. Візьми, хлопче кобилу, до шатра поведи.
А я старому собаці уріжу бороди.
Або заприжку його в хомут, скурвого сина.
Щоб памятала до смерті його дитина.
Щоб він заказав роду своїму купувати.
Циганського добра в себе не держати.
А тепер придатку дам сергієм по плечах.
А ти, собачий сину, щоб знаєся на речах!

Інтермедії з великомирової драми М. Довголевського. До „Власнотворного образа чоловіколюбія божія“ додані такі п'ять інтерлюдій: 1) Білорус у тенетах, 2) Чорт, жид і циган, 3) Невдалий торг, 4) Пиворізи. 5) Козак-визвольник.

Білорус у тенетах. Як в першій сцені великомирової драми Світ Божий і Правосудіє Господнє сперечаються з собою за сотворення людини, а їх примирює Милость Божа, так в інтермедії, що йде по цій сцені, двох селян сперечається з собою, де закинути сіти, а третій їх єднає. Двох селян заставили тенета, а третій виходить до них на пораду.

І селянин. Гай, гай, Грицьку братухо, і ось пожалься, Боже,
Що то за місце було ось зблизьку пригоже.
Неодного се хлібом попогодувало.
Да не за великий час, як не теє стало.
Тут бувало стовинице пучшого звіряти.
Як світ світом, такого не було видати!
Бачця-б, колиб уміло, то-б проговорило,
Що неодному парці націнцю обміло.
Першенький Пархім Жижка, мовлила-ж Дроздиха,
Одєслъ схвативсь на ноги не з якого лиха.
Такоже Понаський Спаський у зліднях кушався,
Ні світ, було, ні зоря, той потелівся.

Все бувало, як Марко, по неклу товчеться:
 Гляди, той іре, аж у три погиблі гнеться.
 А тепер сидить собі, як журавель у просі.
 Тілько-ж, що хоч, говори, єсть цюсь в його носі
 На щож, як і нацинець од лиха працює.
 Що в Бога день на ступі і в жорнах танцює.
 А коли попадеш той вісъмак і лідськую
 Або шеляг зламаний, конійку якую,
 Не збагнеш, куди вткнути, — весього душа хоче:
 А що дай, да й кождому-то таки оироче:
 Жінка гризе голову, а тут діти в крики:
 Хочби вже икого, то зобують з полетики.
 Хиба інде і сього хліба зашитаю.
 Коли-ж інци, то і прощай, брате Николаю!
 Жінку з дітьми зблизьку десь зачурикую.
 А сам пріч, куди очі, і почемчикую.
 Шкода балагурити і світом пудити,
 Нумо тілько спітаймо тенета розбити.
 Давав Бог, братця, людям і нам обіцявся.
 Я-б таки, бачця, тута чогось сподівався.

Другий селянин інше місце порадив би:

Ідав хліб і без того твій батько, да й мати.
 Я-ж каку, що ти скрутини. Що тобі без іранці?!
 На щож було наперед брехать, як собакі?
 Якийсь тебе кат тягнув сюди воловодом.
 Мій і трапилося вйтись із дурним Іродом?
 Чого ти за се годен?

Були-б і побились, колиб не зявився був третій
селянин і не спинив їх:

Стійте! За яку трясцю спілелися виубитись?
 Плюньте на мару, згиньте, покиньте казитись!

2 селянин. Тху на тебе все лихо, як злякав проклятій,
 Старий вже, як собака, да от глуповатій!
 Ти-б казав: бугай дурний верещить, ридає.

3 селянин. Я бо казав: Хто тебе в іншо попирає?

І селянин. Та де в лиха ире в шию? Тут сором казати:
Дала мі товарища Іродова мати.
Чи не місце-ж, от, як бачни, чим воно благеє?

З селянин. Чи інш-ж?! матчин сину, се хиба-б таке.

І селянин. Отже він не те човне, скрутівсь да звертівся;
Що не верчу покинуть, да годі — насівся.

З селянин. Чи справді? Ну перестань к кату, не казися!

Закидають сіти. В тім самім часі надходить до ліса литвин, щоб відвідати свої пчілки в бортах, і попадає в тенета. Селяне думають, що це звір попався в тенета, бють його по голові, щоб не вирвався з сітей, і вбивають його. За пізно спиняє їх третій селянин:

Стійте, братиця, що се ми встукали таке?
Звір, не звір, щоєсь так собі ні сес, ні тес.
Се ми із роду такого не видали дива:
Там чорне, там біле, голова вся спва.
Колиб ми от за сес в лихо не ионали!
Чомусь у мене разом литви задріжалі.
Чус дух, що не жарти, се вже икпійсь дідко!
Нумо ми в ноги, от як тенер людей рідко!

Міжтим надходить двох його синів: вони застують батька вмерлим і при помочи жаби оживляють його. Воскресший оповідає про те, що бачив на тім світі. Там на божім гумні святі молотять, а Петро з Павлом волочать усі сніпочки. Коли він зайшов туди, де заходить сонце, там проклята змія ходила з огнем. Побачивши його, кинулась за ним. Він на втеки та склався до кузні. Коли вона далі жадала його видачі або зіпхнення з неба, Кузьма й Дамян, що разом з ним зачинилися в кузні, спустили його з неба й тут загостили до нього сини з жабою. Дякує Богу, що зйшлися всі три разом. Надходить ксьондз і питає, хто кликав сповідника. Довідавши, що литвин був у небі, допитується його, як поводить ся там папі, й дістає відповідь, що „поминай уже, як звали; пропав він, та й годі. Йому небо й не

снилось у сні". Зігнувшись, двигає дрова до пекла, а довкола нього скачуть і грають чорти й підганяють його дубчаками.

Мотив сну приходив уже в одній з інтермедій, доданих до драми Гаватовича. Що торкається мотиву про другий світ, такий мотив розповсюджений і в казках українського народу. Безщасного Івана посилає пан на той світ, а коли не піде, грозить його зарубати. „Ото той Іван пішов знов, а дядько його іде за ним позаду. Ото прийшов Іван до дверей, одчинив двері, увійшов туди з дядьком, а його питаютъ: „чи по волі, чи по неволі?“ — По неволі, одказав Іван. — Коли дивиться, аж покійний пан старий, того пана батько, дрова возить у пекло; а вони, пекольники кажуть: „А ну лишень, випрягай пана да запрягай дядька: нехай трохи пан оддише“. Тоді, як запряг Іван дядька, да як привіз разів зо три дров, — так, що дядько вже заклявсь: „більше не буду нікуди Івана посылати!“ — А вони тоді пішли з пекла: Іван пішов уперед, дядько іде позаду“.³⁶⁾

Чорт, жид і циган. В другій сцені великородньої драми Милость Божія вводить в рай чоловіка й обявляє йому заповідь: „еже не ясти отъ древа Богомъ заповѣданного“, одначе Прелестъ спокушує його. В другій великородній інтермедії чорт робить з жидом союз, гостро забороняючи йому їсти хліб, але по відході чорта жид зараз нарушує його приказ. Чорт говорить по церковно-слов'янськи. Коли відійшов чорт, жид відразу рішений не виповнити умови:

Елей, цорний год йому, хоце піддурити.
А я таки не хоцу, щоб йому слузити.
А я таки все буду тут орандувати:
Горілку, мед і пиво буду продавати.
Або по ярмарках проїздзатись буду
З одного да на другий з тим, щого не збуду.
А він, капарник, казав, щоб хліба не їсти,
Та все горнув на тое, щоб там з ним засісти!

Елей, цорний год, хотів мене осукати.
Не казав хліба їсти, щоб з світа зогнати.

Він не буде істи тільки одної свинини. Противно
у цигана, котрий появляється, тільки й думки, що про
поросся, сало й ковбаси. Він питає жида, чи не міняє
він, кіньми.

Жид. Ми не того роду, щоб кіньми мінятися. —
Мні дай тілько напітком всячим спікувати.

Циган. А сала або ковбас продавати не лучадось?
Колиб воши тепер, тоб-то смакувалось!

Жид. Не кази скромного, я й слухать не хочу,
Як більше буде казати, то навтеки скону.

Циган. А ги тепер не єси скромного, жиде?
Дак се, як бачу, твій шест ніколи не зайде.
А сергієвой же ти не їдав звірини?

Жид. Нас рав бо нам приказав не їсти свинини.
А сам узе на той світ пісев іще вщора.
Там він тепер єсть в небі вола соробора!

Циган. Коли-ж так, вже й його ділько к собі справив:
Бо колиб він в небі був, небо-б заплюгавив.
А й ти тута не хочеш їсти кабанини,
Дак мандруй з дільком туди-ж до своєї родини.
Або іди в підводу к царю Фараону,
Будеш возить, як прежде, на собі піквадрону.

Невдалий ярмарок. Селянин іде з сином на
ярмарок:

Батько. Не заїздім далеко, станьмо ік дорозі,
Та я пійду на місто, а ти сидь на возі!

Син. Добре, татку, будемо на возі спідіти.
Тілько не забудь к святім дещо покупити.

Батько. А я того найбарзій, що сама казала:
Вона і благовісного яйця споминала.
Сіди-ж, синку, да й гляди: от на возі міхні!

Син. Казала іще мати, щоб продав оріхи.
Батько. Чи не казала іще чого на місті купити?
Син. К свитому Воскресеню чи не купиш свити?
Батько. Ого іще казала шахрану на паску.
Син. То, то, татку, купи і запаску.
Батько. Добре, синічку, куплю, ось візьму свитище.
Син. Уже-ж заразом купи Солосі і дніще.
 Гребінь, і веретено, і ляльку для Яця,
 Червію, курки, галуцу покрасити яйця.
 А мині на чоботи кармазину, тату.
 Горщик, макітру, мило і соли у хату.
Батько. Ну, вже-ж піду на місто, щоб нам не баритись.
Син. Та вже тебе я знаю, що ти рад напитись.
Батько. Не байсь, синку, іс тес веремя тепера.
Син. Та я знаю, що тес буде, як і вчера,
 Т о такий пияній був, що в роті ні зуба.
 Що, як вдарив по мармузі, так ішо болить губа.
Батько. От я сього, Нилинку, нічого не знаю,
 Що я чиню пияній: чи бю, чи подаю.
 Ну, не байсь, дитячко, не буду вже пити:
 Боліб тільки до дому денцо покунити!

По відході батька надходять три московські яриги
 й, прикувавши увагу хлопця до волових рогів, які
 буцім-то хотіли здійняти, крадуть колачі. Надходить
 батько й питас сина:

А що, синку, сидиш ти? Чи не змерз у ноги?
Син. І от за малим з вода не прошли роги.
Батько. Що такес, синічку, з нашого бичати?
Син. Ет, не що зъюмочки хотіли зпімати.
Батько. Се-ж ти, бачу, колачів не встеріг на возі.
 Я то казав, щоб самій повезти небозі.
 Я сподіававсь на його, негідного сина.
 Аж но воно придбало, чортова дитина.
 Якби взяв, юб не влучив, куди утікати.
 То-б воно памітало, як то доглядати
 Вітнівського добра, а йому все сміхи.
 А того не зна блазень, що із воза міхі

Пропали, та вже сидить дідча собі тихо.
 Якби різнув по мурзі, щоб напало лихо.
 А чайбі вже тетюха його потрусила,
 То-б дідча дитина так вдруге не чиніла.
 Батько бідний товчеться всеюди головою.
 А його воза глядіть покинув з бідою.
 Так він того ні чичирк, щоб того доглянув.
 Лиш я куди вичакнув, то він к чорту грінув.
 Щоб я лиши ся де подів, а воно не дбає,
 Щоб худібки доглянув, того не гадас.
 — Нехай же, хотів купити ік святім шапчину,
 Ходи-ж тепер без шапки, неотецький сину.

Та тут знову надходить ярига та пропонує батькові купити у нього шапку. Батько хоче купити синові шапку, але не згоджується в ціні й, посварившися з яригою, проганяє його:

На, коли хоч, з денгою алтин за шапчину,
 А придачку до копи колико в спину.

Про подібну пригоду чоловіка з маслом з москалями оповідає українська народня казка. Виправила жінка чоловіка з діжкою масла до міста, щоб продав там масло й купив дітям гостинця, а їй очіпка. Наказувала, щоб добре глядів, щоб у нього не вкрали масла москалі, як це притрапилося сусідові. Приїхав чоловік на базар, випряг воли, привязав їх коло ярма, а масло зняв з воза, поставив на землі й сам сів коло нього. Як хто приходив і питав його, що продає, відповідав, що масло, але не показував, щоб хто не украв. Так сидів він, — уже сонце й з півдня звернуло, а ніхто не купував у нього масла. Два москалі, що ходили по базару, запримітили, що він сидить на маслі, змовилися, що один зайде ззаду, а другий підійде до нього з переду й пічне говорити. І так зробили. Коли не вдалося забалакати його, придумав москаль таку річ. Піддурив чоловіка, що вийшов указ від царя, щоб його взяти у салдати, отже хоче помірити його, хоч він горбатий, палицею. Чоловік повірив, піdnісся і, заки

скінчилося міряння, другий москаль успів забрати масло й відійти з ним так далеко, що не було його видно. Приїхав додому, жінка допоминається гостинця для дітей, а очіпка для себе й довідується що чоловік не привіз нічого. Питає, чи може украли масло. А чоловік і каже: „У кого, в мене? бісового батька!“ Жінка: „Та ну не дратуйсь і давай уже гостинця дітям, а мені очіпка!“ — А він: „Бісового батька не хочеш?“ — „То-ж-то, каже жінка, я казала, що москалі вкрадуть масло!“ А він тоді й каже: „Та то сучого сина москва: приходили люди зранку — ціле було, приходили у обід — не продав і не показував — ціле було, а вони, сучого сина москалі, надійшли по обіді — і масла нестало: хто його зна, де й ділось“. — „А бач, каже жінка: я тобі казала, що у тебе москалі вкрадуть! Де-ж? такий росторопа!“³⁷⁾

Пиворізи. В четвертій інтерлюдії виступають пиворізи, наперід один, потім другий. Вони вміють і малярство. Тяжко живеться їм „без кондиції“ і вони скитаються по світі, шукаючи за поживою. Один вибирається до міста Коропа, де для любителів горівки все найдеться захист, а другий готов йому товарищити. Селянин, який надходить, звертається до пиворіза за відповідю, „чи Кавель Кавеля вбив“. Пиворізи велять йому закрити очі й замальовують його обличче. Приведені вйті і титарь проганяють пиворізів, що посмішкуються з своєї долі.

Козак-визвольник. В пятій сцені Милость Божія виводить першого чоловіка та праотців з аду й вертає їм первісну волю. Роль визвольника відограє в пятій великорідній інтермедії козак. Ця інтермедія має суспільно-політичний підклад, бо показує одну з найбільших кривд, які терпів наш народ, — кріпацтво, а до того нелюдськість польських панів. Щоб змалювати тяжке положення українського народу, автор не оминає ярких і карикатурних рисів. Лях вивозить селянина в клітці й шукає для нього купця. Він не жалує схизматицької крові. Бо тепер настала така одміна, що селяне ворохобляться проти панів і разом з козаками воюють з Польщею. Тому він продає

своїх підданих, а свій хліб зароблятиме воюванням, поки сил стане. Зявляється жид і каже:

Добре, васець, говори. - Пердинський моспане.

Ля щув, єшо підданих хощес продавати:

Не продавай зе, васець, зволь заорандувати.

За підданих жадає пан сто золотих. По війні мають бути гроші готові. На питання, чи селяне знають орендаря, відповідає один:

Знаю, як була в його велика кошара

Овець, дак ми помалу те все прибрали,

Чи-сита, чи худенька, не перебирали.

Жид. У ноці, о вей, пане, щоб і мене не вкрав.

То я ім буду на ці руки, ноги вязав.

Лях. Ja, arendarzu, tobie tak i przykazuje,

Niech jeden i drugi z nim związanî посіја.

(Я, орендарю, і приказую так тобі, хай один і другий ночують звязані).

Селянин. А будь ласкав, паночку, змилуйся над нами.

Хоч самі ми будемо володать руками.

Ля то несвіцький сором прийшлося терпіти.

Несподіване лихо! Ось в тюрмі сидіти

Прийшлось, а тепер, моя нещасная доле,

Тілько що був бичатком вихав у поле.

Аж ось ти, пане, біжши до мене на ниву,

Да і казав взять у мене кобилчину сиву.

А мині сказали бика запрягати.

Дак я вже то сюд, то туд, да й покинув жати

І посбівав додому, да всовтався в лихо.

Нікуди вже будчати, тілько сидіть тихо.

Зявляється визвольник в особі козака:

Щоб то се за причина і як розважати.

Що ляхи пилихвости людей продавати

Почали? Да не знаю, що то з того впіде.

Як на ляха година нещастів прийде!

За те, що християнську кров жидам орендуєуть,

Десь то на себе лихо якеєсь винчуєть.

Іа ще буде їм лихо, нехай пождуть трохи,
Бо ми вже взяли добрé лиховецькі здохи.
Тільки їх помаденьку будемо пуздати.
То воині заречуться хрестянин продавати.

Селянин. Ей, будь ласкав, козаче, визволъ зъвого лиха:
Як прийдеши до мене, дам вівеа пів міха.

Козак. А тебе то сей ляпнуга узяв у кандалы?

Селянин. Едже так, козаченіку, тут і почували.

Козак. А за що ти, шевцюго, людей даси в муку?

Лях. Jak żywy, nie daje (Як живий, не даю)...

Козак. Або не чув гуку,

Як од тебе хрестине отсїй кричали?

Селянин. Ще ото маю. Хотів заслать на канали,

Як на роботу. Так його стали ми просити.

Щоб не слав туди. Аж жиць прийшов, щоб купити

Нас, а він і заприг у ярмо Ногата,

А надо мною знуцавсь, собачая лана.

Да ще упер у тюрму, щоб тут нам сидіти.

Козак. Не бійся, чоловіче, буде сам вертіти

Хвандами, як будемо в ярмо запрягати.

То вже не одважиться людей продавати.

Панок просить милосердя, бо він не мав цього
Й на тямці, але жид свідчить, що того, щоб людей
продавати, він не знав. На це козак:

Дак ти съого, нехристе, не знаєш нічого?

Селянин. І вже заплатив усі еім без золотого.

Козак. Вийми, ляпнє, із тюрми съого чоловіка

Іа сам клади із жидом голову без крика.

Жид. О міні, наше козаце, треба до Олика

Міста на ярмарок!

Лях. A bądź laskaw, mospanie, na mnie swego sluge:
Już dałibóg nie będę tego czynić w drugie.

(А будь ласкавий, моспане, на мене, свого слугу;
вже далебі не робитиму цього вдруге).

Козак. Годі калантурить, зволь нию в ярмо класти,
Да цойдем до мене з жидом овець насти. ³⁸⁾

Справа авторства інтермедій. Подаючи в 1865 році замітку про обидві драми Довгалевського з різдвяними інтермедіями, висловив М. Петров думку, що ці інтермедії це твори Митрофана Довгалевського.³⁹⁾ В 1897 р. висловив цей заслужений дослідник української літератури XVII й XVIII в., зокрема драматичної, здогад, що різдвяні й велиcodні інтермедії, додані до драм М. Довгалевського, міг написати ученик М. Довгалевського Сава Лебединський, син козака, з Мглина, стародубського полку, котрого Довгалевський в своїм каталогізі для синтакси назвав „учителем комедії, що відзначається тонким дотепом, а слабий в науці“.⁴⁰⁾ Видаючи інтермедії в „Кіевск-ій Старин-і“ в 1897 р., зазначив знову М. Петров, що він переконався, що інтермедії написав не Довгалевський (як Петров думав передше), а його ученик, відомий ученик поетики Сава Лебединський. Крім вище наведеного аргументу тут мотивується думка тим, що в рукописі, принадлежнім М. Довгалевському, інтерлюдії переписані з помилками. Тут і запримітила редакція „Кіевск-ої Старин-і“, що не уважає цього здогаду переконуючим.⁴¹⁾

Ще раз поновив Петров свою думку в історії української літератури XVII й XVIII віку. Незгідність числа пяти інтермедій з чотирма сценами різдвяної драми М. Довгалевського навела Петрова на думку, що інтерлюдії писав не сам Довгалевський, а інші особи під його наглядом, правдоподібно студенти академії, його ученики, між котрими були й люде з талантом до писання комедій, як Сава Лебединський. Зрештою й інші інтермедії до шкільних драм писалися студентами, а не учителями. А все-таки автори інтерлюдій старалися приложить їх зміст до змісту драми.⁴²⁾

Ні трохи не заперечуючи можности участі учеників у писанню інтермедій, треба зазначити, що нема даних відмовляти Довгалевському їх авторства. Правда, при інтермедіях не зазначено, хто й коли їх написав, але взявши під увагу те, що вони находяться в повнім обємі в тім самім підручнику поетики, а інші поетичні твори приходять у відривках, а далі й те, що між поодинокими сценами обох драм і інтермеді-

ями бачимо своєрідний паралелізм, що більше — де-коли інтермедії лучаться з згаданими драмами змістом, можна схилятися таки до первісної думки Петрова, що автором інтермедій є М. Довгалевський.

Незгідність числа інтермедій і сцен драми цим разом нічого не доказує. Бо напр. Довгалевський називає свою різдвяну драму „Коміческое дійствіе“, а в своїй поетиці дає теорію комедії, яка не має нічого спільногого з його власними поняттями про драму важного змісту. Комедія на його думку відрізняється від трагедії: 1) матерією, бо представляє явища простого, приватного життя, забавні й веселі акції, а трагедія — важні й серіозні; 2) особами, бо в комедії виводяться неважні особи, напр. господарь, литвин, циган, козак, жид, поляк, скиф, грек, італієць, а в трагедії — полководці, царі, герої; 3) викладом: комедія викладається словами простими, звичайними, жартівливими, а трагедія — словами важними, метафоричними; 4) пристрастями: в комедії пристрасти спокійні, в трагедії — бурхливі; 5) кінцем акції; в комедії кінець веселий, коли навіть початок сумний, а на відворот в трагедії можливий веселий початок, а кінець мусить бути нещасливий. І хоч інтерлюдії Довгалевського в багато дечому відповідають його теоретичним поняттям про комедію, все-таки він не назвав їх комедіями тощо правдоподібно, що вони не містять в собі складових частин драми, на які вказує Довгалевський, себто в них нема прольога, протази, епітази й катастрофи.⁴³⁾

Значіння інтермедій Довгалевського в історії української літератури. Інтермедії Довгалевського представляють собою найвищий щабель розвитку української інтермедії: щодо змісту, оброблення і мови. В своїм змісті малюють інтермедії Довгалевського тодішнє дійсне життя, і то найцікавіші боки суспільних відносин. Широкі верстви українського народу — український селянин, загулюканий, темний, забобонний і економічно попеволений. Його використо-
ус жид, над ним виконус право сили та знущається

нелюд-польський пан, а його визвольником від панських знущань стає запорожець, якому в дечім помагає москаль. Крім типів згаданих трьох суспільних верств виступають тут цигане, дотепні та збиточні пиворізи, темні білоруси і т. д. Словом — у Довгалевського живо та яскраво змальоване кріпацтво українського селянина й ціла незавидна його доля.

І не байдужне авторови закріпошення українських народніх мас. В його інтермедіях чується енергічний протест проти кріпацтва, якого даремне шукали-б ми в тодішній московській літературі, наскрізь пройнятій сервлізмом. Правда, одна справа не свідчить добре про розуміння національного поневолення України Московщиною у Довгалевського: хоч поляки й москалі однакові історичні вороги України, в його інтермедіях виступає більша ненависть до поляків ніж до москалів, але треба памятати, що Україна вела довгий час з Польщею завзяту боротьбу за православну віру й традиція цієї боротьби затемнила сучасну національну небезпеку для України з боку Московщини. В змалюванню національних бід України трапляються й анахроністичні сцени, як згадка про висилку на канальні роботи. Та не зважаючи навіть на згадане застереження щодо національної небезпеки з боку Московщини, інтермедії Довгалевського представляють щодо свого змісту вершок української громадянсько-національної свідомості в цілій інтермедійній літературі.

Що торкається оброблення, інтермедії Довгалевського це ряд невикінчених, а згрубша нарисованих картин. Комізм випливає не так з ситуації і характерів, як більше з рубашних і тривіяльних висловів. Але що сама основа інтермедій поважна й порушує пекучі питання тодішнього життя України, тому й одержується з інтермелій поважний і сильний настрій та глибоке вражіння. Для змалювання тяжкого положення українських народніх мас добирає автор яких красок і карикатурних рисів; не диво, що герої інтермедій являються деколи звичайними весельчаками, — одначе в цілім ряді сцен виблискує справжній український гумор, що бичем сатири ударяє по всяких несправедливостях кріпацького

лихоліття. До цілості достроюється жива народня мова, що має в своїй основі північно-український діалект, мова без порівнання вільніща від польонізмів і інших чужих налетів ніж усі українські інтермедії до Довгалевського.

Добрий знавець української літератури XVIII в. Павло Житецький висловив думку, що у Довгалевського було невиразне розуміння того, що з інтермедій могла-б виробитися комедія. Причиною такої думки є те, що коли давніше вставлялися інтермедії в середину драми, Довгалевський звів їх в одну цілість так, що вони займають в його драмах окреме місце як доповняючі частини кождої з них. Лишалося тільки зробити ще один крок наперід — творити інтерлюдії незалежно від серіозної драми, групуючи їх довкола самостійного осередка акції. Але для цього треба було визволитися від церковно-релігійного ґрунту, на якім виросла українська драма.⁴⁴⁾ Та на такий ступінь не здобувся Довгалевський.

Вплив інтермедій Довгалевського на пізніші інтермедії. Вплив інтермедій Довгалевського бачимо в інтермедіях одної драми, виставленої 1742 р. далеко поза межами України в новгородській семинарії. Префектом тієї семинарії був тоді єромонах Іннокентій Одровонж-Мигалевич, родом зо Львова, вихованець київської академії. До виставленої драми Стефанотокос додані 7—8 інтермедій, з яких кілька належить до отсієї теми.

В одній з них про сон цигана виступають циган і литвии. Циган, що прибігас по відході раскольника в пустиню, рекомендує себе в довшім монольозі відомими нам з інтермедій Довгалевського рисами:

Чхабей! чхабей! чхабей! ха! ха! се-ж і я. напове, до вас | завітав,
Ходив-бродив, а тут таки на нічліг застав.
Бідна мої головонько! Якай то мої хорошая урода!
Як то мії було од ющенка наповане і вигода!

Як же то будо нас і не щанувати?
 Наше то діло, діти, замки кувати, людей очикувати.
 Та і жаданчата мої не посідінє ремесло мають:
 Бо кури красти, дітей манити добре же узнають.
 А якби солонину або пороситину, хотіби під небесами
[знала,
 І відтіль би як кольвек вже обкрасті догадались!
 А коли поворожить о щасті і приході, то нехай пійт' до
[моїй] Солохи,
 Обголити його добре, хоч не поможе ні крохи.
 Бачитъся, і жаданчата й Солоха і я доброс масм ремесло.
 Но побачили-б ви і самі, панове, тілько не добре їх занесло.
 Сподіваюся, що за промислом всії розійшися.
 А чайби на сало або ковбасу чи не здобулися:
 Бо вже бідин жаданчата третій день не їли.
 Трохи з голоду зовсім не омалі:
 Я би і сам патріався хотъ собачини.
 Коли нема пороситини або солонини.

В інтермедії тільки циган говорить українською мовою, перетиканою москалізмами й польонізмами. Мрії цигана про сало й ковбасу перериває своєю появою старушок літвин, уже відомий з інтерлюдій Довгалевського. Цей селянин уміє і „пчелки видирать і меду подідать“ і обіцяє навчити цигана „кіли наводзіць і всього знахарства.“ Він приносить з собою ѹ „сокол маць“, також відому вже з інтермедії Довгалевського. Літвин радить продати птаху на ярмарку. Це використовує циган:

Тобі приходиться запрягатись, бо нема кобили.

Одна кобила була і ту вчера вовки задавили.

Літвин годиться тягнути, але за більшу плату. На це циган:

Да добре! Тілько впрягайся, а я умію поганяти:

Плечі добре витягай і горб виворочай!

Опісля підганяє літвина „сергієм“. Знов мотив, відомий з інтермедії Довгалевського.

Відомий та юж з інтермедій Довгалевського мотив про лік на голод приносить інша інтермедія. Зявляється тут голодний циган з словами:

Коли люде чули, щоб цигане з голоду пропадали?
А ми уже таких віків, бідній дождали.
Хоть добре шалберуватъ умісм.
Хоть лішніх над циганів і ніт злодіїв.
Однакже тепер приходить з голоду пропасти.
Робити не хочеться і ніде чого украсти.
Коликий день не бувало в роті куска хліба.
Гибну, умираю, як на сухім піску риба.

Хоче спробувати іншого щастя, чи не переспиться голод або чи не присниться що добре у сні. Кладеться спати і в сні показується йому ковбаса, він ловить її зубами, але пробуджується з нічим:

Щось було і хорошенько тепер міг приєнилось:
Бачиться, щоколо губ ковбаса да сало біллось:
А як бідний циган до ковбаси проснувся,
Ік бачу, на сало не здобувся!
Іще дияку, іще щастя спробую.
Колиб тілько побачить ковбасу тую!
Маже її піхто не вирве і кліщами.
Так її хвачу голодними зубами.

Кладеться спати й знову показується ковбаса. Він біжить за ковбасою, не може її здогнати й вертається назад. Тепер надходить німець-лікарь і починається сцена між німцем і циганом, частину якої наведу як зразок звичайної методи в гірших інтермедіях, де дешевенький комізм випливає часто не з ситуації і характерів, а викликаний нерозумінням себе членів двох націй або освіченої і неосвіченої суспільної верстви:

Лікарь. Doles försän? itane?
(Чи принадково не хорий? не так?)
Циган. Ми сеши бідний цигане.
Коликий день хліба не їли.
Од чого всі майже й животи покліли.

Лікарь. Varia sunt mi medicamenta ad manus.
(Великі маю ліки при собі.)

Циган. То правда, що неодного чоловіка уже ти обманув.
Тільки, як бачу, і обманувати мало чого помогає.
Коли, як собака, бідини циган проїдає.
Колиб то міні попала ковбаса або кусок сала.
Всі-б там в животі міні біда перестала.

Таке забавне непорозуміння іде далі. Лікарь показує циганові всілякі ліки, які останній перекручує. Циган показує на рот — на знақ, що він голодний, а лікарь думає, що його болять зуби, й велить сідати циганові, щоб вирвати йошу зуба. Циган тішиться, що лікарь погодує його, і то ще з такою пошаною, бо велить йому наче гетьманові сідати. Просить поставити на стіл печене поросся, а побачить лікарь, як добре тріпатиме його, як хрупотітимуть кости в зубах. Тимчасом лікарь вириває зуба. Циган з жалем виривається, а лікарь бє свого хлопця за те, що пустив цигана, котрий не заплатив йому за труд.⁴⁵⁾

В інтермедії, як грек коня купував, мотив якої відомий з інтермедії Довгалевського, грек говорить макаронічною українською мовою. В інтермедії виступає грек з товаришами. Грек хоче купити коня. Торгує його у баринника цигана, однаке цигане, побравши гроші, втікають з кіньми.⁴⁶⁾ Ламаною українською мовою говорить і жид в інтермедії про спір раскольника з жидом. Жид хвалиється, що вміє „горілку з медом добре продавати“. До нього хай іде той, „хто хоче доброго пива“. Коли бував на війнах, усі боялися його, бо

Нераз од заяни утікав і церевики поспадали.

Обидва уважають себе старовірами. З цього виходить непорозуміння. Судить їх циган.⁴⁷⁾

Інтермедії з драми Юрія Кониського.

✓ **Великодня драма Юрія Кониського.** Деякі мотиви інтермедії Довгалевського повторюються в інтермедіях, доданих до великодньої драми Юрія Ко-

ніського п. з. „Воскресеніє мертвих“. Драма Юрія Коніського походить з 1747 року, як свідчить отця замітка в його поетиці на шкільний рік 1746-47: „Яко зразок трагікомедії маємо також недавно уложену мною трагедокомедію про воскресіння мертвих і про винагороду в будучім життю як добрим, так і злим“.⁴⁵⁾ Ця замітка находитися на кінці поетики; а що драма уложена з приводу Великодня, тим самим і означується дата написання драми.

Тому, що між змістом драми й доданими до неї інтермедіями заходить своєрідний паралелізм, подається отсє короткий зміст драми Коніського. В першім акті з'являється на сцені хлібороб, що оглянув засіви збіжа на полі. Зогниле зерно й те, що зійшло, наводить його на думку про воскресіння людського тіла на страшнім суді. З селянином зустрічається священик і поясняє йому, що в будучім життю добрі будуть щасливі, а злі будуть мучитися. Представниками добрих і злих людей є Гіпомен і Діоктит. Останній забрав у першого маєток, позбавив його чести у людей, зруйнував його цілий дім, вкінці вlamався до нього в ночі та вкинув у тюрму його жінку й матірь. Потім знову напав на Гіпомена, закував його в кайдани й посадив у тюрму. А коли Гіпомен нагадав йому суд, Діоктит зразу висловив надію на свої тісні звязи з суддями, яких можна підкупити, а потім, уважаючи нечестю для себе ставитися на суді з Гіпоменом, постановляє вбити його й заплатити за його голову. Уособлене терпіння просить Бога визволити Гіпомена від знущань Діоктита й пімстити останнього, але уособлена відрада дає відповідь, що обидва дістануть свою нагороду в будучім життю. В четвертім акті Гіпомен умирає від ран з душевним спокоєм, а Діоктит від пянства в страшних муках! Їх позамогильне життя: Гіпомена в раю, а Діоктита в пекольних муках — малює п'ятий акт.

До драми додані пять інтермедій: 1) Закрутки, 2) Утеча жида, 3) Лік на голод, 4) Убитий дяк, 5) Брат утопленого ляха.

Закрутки. Паралельно до хлібороба першого акту великомирової драми виходить в першій інтерлюдії на сцену вірно представлений селянин, що оглядає своє поле. Він радіє гарним урожаєм і бажає, щоб збіже „без капости в цілості доспіло“. Тимчасом його сини приводять до нього зловлену в житі бабу, що сиділа там раком і крутила. Тим розбилися його надії на добрий урожай. Селянин веде бабу до війта й обидва, не хотячи поганити своїх рук, віддають бабу яризі, який бе коти. Селянин держить на козла бабу, а москаль бе її. Питаючи за нагороду, одержує відповідь, що візьме собі бабу, й невдоволений цим, проганяє усіх.

Утеча жида. На реальних фактах насильства побудована дешо неприродна друга інтермедія. Як в другому акті Діоктит обиджає Гіпомена, так у другій інтермедії жид є жертвою польської сваволі. Ось як жалується він на обиду, яку пан наніс йому:

О вей мір! Скарав мене Бог з таким лихим паном!
Десь би грецього лиха не зпав і під татарським ханом.
Як під ним був: забрав всю, що було, худобу,
А ісце, колиб був не втік, прибив би до гробу.
Нехай йому аренда, і зінка, і яти!
А узе більше не хоцу од нього терпіти.
Будьто більше панів нема, тілько пан Подстолій, —
Од котрого я утік тілько що не голий.
Так мене зо всього, так отрабив цисто,
Сздо ні в кагал явитись, що вйти на місто.
Забрав миски, талірки, ложки і сукмани.
А послі хотів мене забити в кайдани!
Я бацу, що лихо. Порадившись з зоною.
Покинув її з дітьми, сам утік ранивою зорою.
Під такого то пана поїався був в руку,
Сздо мині з зінкою й з дітьми учинив розлуку.
Нехай йому, як казуть, і хомут і дуга!
Він собі пан Подстолій, я йому не слуга.
Будьто дуцього пана не знайду другого?
Колиб тілько не патрапив знову на такого!

Зявляється пан Бандолій, у котрого хоче жид сісти на аренду. Але Подстолій не хоче пустити жида від себе, б'ється з Бандолієм на шаблі та приказує селянинові, що саме надходить, розрубати жида на часті, щоб не дістався ні одному ні другому. На цю пропозицію каже селянин:

Так чорт його вгада, колиб таки голий,
Щоб знати, де хрепі поросли жидівські;
Та ми-ж таки і не кати, наше Пердунівський.

Подстолій бе його. На це селянин:

Ой, лихо, не вдержуєсь. Нашове міряне,
Ратуйте, хто в Бога вірує, бо духу не стане.

(Говорить тихо).

Ой, колиб тут мій земко, може-б і ми знали.
Во ми таких чортів нераз в чирмачки вбрали.

Бандолій. Ale гевай (Але рубай)!

Селянин. Дак кладіть, може і вгадаєм.

Однак свиней рубали, іще й жидів спітаєм.
Ей, поганю християнську сокиру!

На це надходить москаль, співаючи, й питас, що за шум.

Селянин. Як же не шуміти.

Що наценяю мов бзигу узяли ляхи крутити?
А шаблі-ж то коло уній мов дулі літали!

Москаль. А што не зрубіл лі тебе?

Селянин. Чорт же їх знає! Може вже ізрубали.

Тут як свине шаблею, так я так злякався.
Що трохи-трохи, тобі кажучи, по уній не в... вея.
Да й так гляди, може уже і з душі пустився:
На хтем божий прощав би, колиб ванець не нагодився.

Москаль. Да за што ето тебе?

Селянин. І о, не знаєш, за що? От за те,

Що чого наші батьки з роду не чували,
Щоб християнську сокиру да на жидах калили.
Тую, що к Великодню свині рубасм.

За қару москаль запрягає ляхів. Однаке незауздані пани розбили москаля, котрий вину цього приписує селянинові, та всіх проганяє.

Лік на голод. Паралельно, як у третім акті Гіпомен зближається до смерті, в інтермедії по нім виходить на сцену циган, що трохи не вмирає з голоду. За порадою циганки він кладеться спати. Сон манить його салом і ковбасою. Він скоплюється, та нема що їсти, хиба ракова юшка. Жінка велить їсти й лягти, бо хоче посмарувати йому кости. Циган слухає, циганка вкриває його сіткою, а звязавши сіткою ноги, бє цигана. Він виплутується, бє циганку києм і проганяє її.

Убитий дяк. Як у головній драмі вмирають Гіпомен і Діоктит, так в четвертій інтерлюдії вмирає молодий дяк, невинно зарубаний ляхом. Починається інтермедія монольгом білоруса, котрий хвалить Бога за те, що вони змогли побудувати нову церкву з чотирма дзвонами, що мають чесного старого попа, паламаря й молодого дяка, доброго такого, що шанує всіх людей, день і ніч пильнує церкви, не пє ні горівки, ні меду, ні чого іншого крім води. В церкві співає він, як соловій, а в школі гарненько учиє дітей. На це прибігає шинкарка й повідомляє, що лях убив дяка в шинку:

Ох, мині лихо! Що міні тепер робити?
Приніс ляха недобрий в дім мій чесний піти:
Пяніци, леданщиця всі вікна повибивав
І дячка молодого шаблею порубав,
І втік з конем, не знаю, в сторону якую.

Литвин не вірить і йде наочно переконатися. Назустріч ідуть селяне з мертвим дяком. На питання литвина, що несуть, відповідає селянин:

Ось, ходи, погляди!
Тепер нас привів лях до втрати і біди,
Посік, порубав зовсім дяка молодого,
А вже нам не найти такого другого.

Литвин. Ох, мосй бедзі! Як ви тето донуеці?

Селянин. Го, будьто ми на той час з ним в шинку сиділи! Ляпуга, кат зна, відки мов тобі вихром прилетів, Нехай шинкарка скаже, як лях дика вбив.

Литвин. Як же хочиць, дак ви ёй призвавіце.

1 селянин. Ну линь ти, Мосію!

2 селянин. Добре, Оноурію, дак я її припру сюди На суд.

(Привівши шинкарку.)

Ну, іані Федорова, от ми за тим громада
Тебе кликали!

Шинкарка. За чим? Кажіть. Я слухати рада.

Селянин. Го, за чим! За тим, чи ти донесла старому,
Що лях обтяв піаблею дико в твоїм дому?

Шинкарка. Я донесла? А що? Чи вам тое плескати?
Ніколи міні: он, треба горівку давати.
Я і сама на силу вхнатилася в комнату,

Як лях з шаблею за диком вбіг в хату.

З лику самого прийшлось було чуть не вмерти.
Процайте! Міні ніколи і носа утерти.

Литвин радить вислати погоню за ляхом, але не знають, куди посилати.

Селянин. Куди гнати? І трохи не взяти, де опинився лях:
Тобі десять доріг, а йому один шлях.

Литвин радить закинути сіти. З тим згоджується селянин.

Оттак лучине, як за їм посилати маєм!
Шкода-ж икакі і хвоста мить, колись тут ніймасм.

Литвин закідає сітку й ворожить булавою:

Лесавіс, баравіс і балотніс, ка міс приходзіць
І в тетой прозбі ви міс помажіць.

Чорт гонить ляха в сітку. Він литає, хто жене його в сітку, й дістає відповідь від селянина:

Ось кров дякова вигтає ванцеї.
Пропсм сюди ближче до нашого столу:
Ти та, ляштуго, справив дяка до росолу?

Лях хоче заплатити пять кіп головщини за дяка. На це селянин:

Ось, пегідний сине!

Як же ти дешево ставиш дяка дорогоого?

Двадцять вас не стойть за одного такого.

I селянин. Чого з ним калентарить? Ну лиши ти, Мойсію,
Візьми мерця, несіть в церков, я, Іяха за шию
Вчепивши путом, поведу, як хорта.
З конем, зо всім вточлю в болото до чорта.

Литвин затинатиме його дубчаком по шиї, щоб зnav собака, як убивати христіян. Потім женуть ляха в болото.

Брат утопленого ляха. Як п'ятий акт ведикодньої драми малює позамогильне життя Гіпомена Й Діоктита, так п'ята інтермедія це властиво продовження четвертої й займається позамогильним життям утопленого ляха. А саме лях шукає брага, що його втопили селяне за дяка в болоті. Стрічається з ксьондзом, що картає його за непошанування костела й kostельних свят, за пянство й гільтяйство й оповідає йому, як попереднього дня він почув голос його брата в болоті, котрий терпить за свої гріхи: пянство, злочини й гільтяйські розбої. Обидва стають навколошки й моляться, щоб Бог післав його до чистилища. Приходить утоплений шляхтич і просить ксьондза відпустити йому гріхи й перепровадити його до чистилища. Та тут зявляються селяне, що давно замітили, як якийсь злий дух ходить ночами по їх селі, громадою пішли відшукувати його й саме зустріли утопленого ляха з його братом і ксьондзом. Один з селян говорить.

Постій лиш, куди ти ведеш цього злого духа?
Давно ми вже, громада, на його чатуєм.⁴⁹⁾

Значіння інтермедій Ю. Кониського. В своїй велиcodній драмі доторкнувся Ю. Кониський найбільчішого місця тодішнього громадянського життя України, а саме загарбування козацькою старшиною чужих маєтків безборонних козаків. шляхом найбільших несправедливостей, і став по боці покривдженіх. В інтерлюдіях оборонцем народніх інтересів є москаль. До того ступня національної свідомості не піднісся їх автор, щоб вивести козака або запорожця як одного з головних своїх героїв.

Автор інтерлюдій не пішов тут слідом за Довгалевським, від якого брав теми й типи до своїх інтермедій. Як в першій різдвяній інтермедії Довгалевського селяне насміваються над поляком-астрономом, так в першій інтерлюдії велиcodніої драми Кониського селянин, що оглянув свою ниву, з іронією згадує про мудрагелів, які буцім-то відгадують, що буде. Паралілею до ворожки Насті в другій різдвяній інтерлюдії Довгалевського є в інтермедії драми Кониського баба чарівниця, що робить закрутки в житі. Спільні тут і там мотив запрягання ляхів у ярмо або підводу, спільні персонажі: селянин, литвин, лях, жид, циган, москаль і змальовані вони однаковими рисами тут і там. У Довгалевського старий литвин попадає в сіти, заставлені на звірята, а його вбивають селяне, — в інтермедії Кониського селяне навмисне розставляють сіти, щоб зловити ляха, й убивають його.

Все-таки невільничого наслідування немає, хоч інтерлюдії драми Кониського стоять нижче щодо своєї внутрішньої вартості. Але й вони зближаються до народніх понять і підхоплюють вірно народній світогляд і забобонність, суспільні антагонізми між православними українцями й католицькими поляками, симпатії й антипатії українських народніх мас. Однаке в порівненню з інтерлюдіями драми Кониського підклад у Довгалевського далеко глибший, малюнок релєфніший і типи не такі бліді, а значно живіші.

Справа авторства інтермедій драми Кониського. Сумніви щодо авторства інтермедій, доданих

до драми Юрія Кониського, викликав лист полковника Опанаса Лобисевича з 30 вересня 1794 р. до Юрія Кониського, тоді вже могилівського архієпископа. В листі між іншим читаємо: „Не за моєї пам'яті, а може на рік перед моїм приїздом до київської академії відограно там трагедію, написану вашим преосвященством, „О воскресенії мертвих“. Її маю. Але не маю і ніде не можу дістати інтерлюдій до цієї трагедії, написаних або вашим преосвященством або славним Танським, природним віршописцем попросту, під манеру Плявта (во вкусѣ площадномъ, во вкусѣ Плавтовомъ). Коли була нагода дістати їх і мати, тоді дитинна нетямущість про це не подумала; задоволилася тим, що кормилася з чужих уст, що чула від іншого кілька віршів. А коли зрозуміння добрих прикмет відкрило їх ціну, тоді вже не було нагоди. Одинока ще надія на бібліотеку вашого преосвященства, в який, не можливо, щоб не було цього твору. Як у всілякім крою убрання, так у всякім наріччю мов є своя красота; а до того, коли й дим батьківщини солодкий, то ця воня пахощів рідних думок найсолодша.

„Для чести нації, нашої матери, яка завжди мала у себе великих природою і ученостю людей, яка стільки світил випустила для любителів своєї батьківщини, для тих, котрі вміють під корою просторіччя знайти дорогоцінні думки, прошу ваше преосвященство дуже прислужитися мені інтерлюдіями, чи вони Танського, чи ваші, звелівши скопіювати їх і доставити мені почтою до Петербурга, хай вийде на світ, хай принесе славу (дасть величіе) своїй батьківщині наш Пляйт, наш Молер, коли не що більше. Бо я памятаю деякі вірші, опис Великодня, утечу чорта й смерти, смерть Юди: прегарні описи.

„Наперід дякую за прислугоу вашому преосвященству: посилаю при тім Вергіліївих пастухів, переодітих мною в український кобеняк“.⁵⁰⁾

На підставі цього листу історики української драми XVIII в., як Петров і Морозов, висловлювали думку, що автором, інтермедій, доданих до великодньої

драми Юрія Кониського, був згаданий „славний Танський, природний віршописець“. Вистарчить вказати на слова Лобисевича, що драму Юрія Кониського з інтерлюдіями виставляли не за його памяти, а може рік перед приходом його до київської академії, з одного боку та на зміст запамятаних ним віршів з описом Великодня, про утечу чорта й смерти та про смерть Юди з другого боку, щоб раз на все перестати прикладати цей лист до авторства інтермедій, доданих до великодньої драми Юрія Кониського.

Кінець інтермедії.

Упадок інтермедії. Вже інтермедії Юрія Кониського зійшли з тої висоти, на яку піднісся Митрофан Довгалевський у своїх інтерлюдіях. Однаке українській інтермедії не судилося далі розвиватися в напрямі, вказанім Довгалевським і наслідованим Юрієм Кониським. Повне політичне поневолення України з боку Московщини та знищення решти автономічних інституцій України „Второю, що доконала вдовусиротину“, позбавило київську академію її значіння як культурно-літературного осередку для України й відчинило широко двері заливові України московською літературою.

Смерть, вояк і хлопець. З періоду упадку української інтермедії походить і „інтермедія на три персони: смерть, воян і хлопець“. Вона розробляє одну з найпопулярніших тем української народної словесності про боротьбу вояка зо смертю. Знайшов її М. Тихонравов у збірнику всіляких народніх творів з 1788 р. Однаке вона є давнішого походження і вийшла з шкільного середовища та, заключаючи по мові, зложена в землі, де українська мова виставлена на польські впливи.

На сцену зявляється вояк і хвалиться своєю непобідженостю. Він, „войн славний, всьому світу справний“, багато відносив побід. Хоче спробувати боротьби зо смертю, як тільки вона попадеться йому під

руку. На це надходить смерть і перестерігає його, що який був сильний Самсон і мудрий Соломон, а смерть показалася сильнішою від Самсона і мудрішою від Соломона. На питання вояка, яку має зброю, відповідає смерть :

Ото : косу, граблі, застуці маю.
Іще царей і королей і гетьманів стиснаю.
Не вважаю я на святий патріархи,
Законую я в землю владики і великих монархів.
І інше з тобою, вояне, могу ся спробувати,
Лук іще щастя стяти.

Вояк наставляє шаблю, а смерть косу. Він говорить :

Вставай, смерте, тута во мною,
Будем битися з тобою.
Хлопче, подай мні стрільбу !
На смерть буду.

Хлопець подає стрільбу, а смерть перестерігає вояка, щоб не довіряв тілесному здоровлю, а згадав на небесне царство і вічне життя, бо бачить, що сильні і мудрі вмирають. Не сковаються вони перед смертю ні в келіях, ні по дворах. Нехай не надіється вояк і на проминаючу красу, яку смерть оберне в темноту. Вояк стріляє і говорить :

Авжеж побачимо, хто кого звоює,
Тої жив додому пійде.

Він застрілить смерть, бо вона заїдає людей по світі і відводить їх до темних могил.

Уже не будеш людей заїдати, — каже до неї, —
Буду на тебе з лучниці стріляти.

Вояк стрілив і говорить :

Смерте сухоребра !
Стрілив воїн у твої ребра.

Смерть падає, а вояк хвалиється:

Уже пан смерть застрілив
Так, як сам хотів:
Уже не буде більш людей займати
І на поєдинок воїни призовати.

Однака смерть підноситься і знову представляє йому необхідність умерти:

Сам Христос плотню умирав
І нам свій образ показав.

Вояк питає, по що смерть страшить його могилою і вимахує над ним косою, коли він дуже добре стріляє зо стрільби. На це смерть:

Востанні, воїне, ко Богу,
Ото зараз підеши під ногу.
Кто творяй, воїне, таковай.
Яко же ти твориш вся злая?
Яко же свиня, лізеш до калу,
Ото зараз упадеш к земному долу.

Вояк падає, кається, що грішно провів своє життя, а тепер

Горе буде одспасомому у муку!
Подай, воїне, смерті свою руку
І з людьми вже попроцайся,
А тут і не обавляйся.⁵¹⁾

Козацькі байки з костиром і вояком. Між бібліографічними рідкостями бібліотеки Йосифа Крашевського находився також діяльог на Великдень з інтермедією п. з. „Bajki kozackie z kostyrem i żołnierzem“, писані почасти польською, а почасти (в ролі козака певно) українською мовою. Згадка про цю інтермедію цікава тим, що до тексту діяльогу додано інформацію, як мали виглядати особи, котрі виступали в інтермедії. Ось цей опис. Жид носить за плечима коробку з крамом, а крам такий: одна онучка чорна, а друга зелена, хутряні шматки, дві купки піску, шма-

ток лисиці, сукняні кусники, люлька, цибух, пушечка з табакою, трошки тютюну, якіс коріння. В руках жида є ліска. Козак велить зробити велику соломяну булаву, обшити хустками й почорнити. У нього ріг за поясом. На себе надіває хутро або що небудь. Дудка мусить мати острижену бороду з великими вусами, а одяг який небудь. „Костири треба великий шабалтас, а кости хоч деревяніс, великіс і сермягу якую-
кольвек“.⁵²⁾

Вістки про інші інтермедії. По першім, третім і четвертім акті драми Лаврентія Горки „Іосиф патріярха“ з 1707/8 р. зазначені інтермедії, які на жаль до нас не дійшли.⁵³⁾ Так само не дійшли до нас чотирі інтермедії, що належали до драми Михайла Козачинського „Благоутробіє Марка Аврелія“, виставленої у Київі 5 вересня 1744 р.⁵⁴⁾

Носителі українських інтермедій.

Мандрівні школярі й дяки і їх культурна місія. Інтермедії відогравали ученики шкіл, а їх носителями й ширителями серед широких українських мас були мандрівні школярі й дячки. В давній Україні разом з церквою будували й школу, де жив пан-ляк з своєю дружиною співаків і церковних читців. При одній церкві могло бути двох, навіть трьох священиків, але завжди був тільки один дяк, вибраний громадою за добрий голос і за добре знання церковних служб. Від дяка вимагали також таланту педагога, бо він мав сам виучувати помічників при сповнюванню церковних служб. Яко вчитель школи називався він лан — бакалярь, а яко її управитель — пан-директор.

З учеників одні жили в школі, інші доходили. Часто голодували школярі в школі, однаке потішався кождий з них солодкою надією, що стане колись дяком, а потім може видрапається і на попа. Шкільна наука починалася звичайно від букваря, потім розширялася на псалтирь і часословець та вивчення церковних напівів усіх родів. Ця наука не приходила легко, як свідчать вірші школлярського походження:

Коли то я, панове, першого дня прийшов до школи,
Дали міні їсти і пити доволі.
І зараз мене дяк до себе узяв,
Аж третього дня книжку у руки дав.
І сказав мені першу літеру аз, —
Коли мя затне по нащеці раз;
Від ци, глагол, добро, живіте, —
Візьміть його, хлопці, і на столець положіте:
Сесть, зело, земля, і же, како, люде, мисліте, пан,
[он, покій. —
Хочу утеchi, а хлопці за мною, як у пропій;
Рци, слово, уноку, твердо, —
Що в міні дріжали кости й жили, як ткацькоє бердо:
От, ци, чер, ша, ща, йор, йорп, —
Утікаючи, забиваемся з гори:
Ір, —
Унавем у вир.
Ю, я, от, кен, —
Кусали мя ззаду, як пси;
Аж коли прийшло до нещасної фіти, —
Тоді-ж мя стали всі оттії поганиці оступом бити.⁵⁵⁾

Інший варіант цієї вірші оповідає, як першого дня по приході до школи „дали їсти і пити доволі“.

А на другий день іще мя ліпше приймували,
Всі шинці округ мене з горицати стояли.
Єдні до мене борицами за здоровля перепивають.
А другій кулаками під бік мя штурхають!
А я тілько ся поглидаю і мишлю, що маю чинити.
Ци втікати, ци з тими ся поганцями бити.

Коли дяк написав: аз, буки, не було гіршої муки для нього, бо за першою буквою вдарив його „в чечельство рукою раз“, а коли показав другу букву, „зраз взяв канчук в руки“. „Потім іншиї літери почав споминати і канчуком по хребту добре затинати“.⁵⁶⁾

Ця школлярська вірша перейшла в народ, де одержала таку форму:

Ой, як мене моя мама та дала до школи,
 Ой, зазнав я бідний там тяжкої неволі.
 Казав мені бакалярь промовити ; аз, аз. —
 А як же я не вимовив, він по пиці раз, раз.
 Крикнув же він удруге : »А ну, кажи : буки ! «
 Ой, ще-ж бо я не вимовив, попав в його руки.
 Крикнув далі в третій раз, щоб вимовив : віде, —
 Авже ж його жвава рука по чуприні іде.
 Ой, як сказав у четверте : вимовляй — живіте !
 Нуте-ж, хлопці, зараз його на лаву кладіте !
 I просився, і молився, а ще більш злякався,
 Бо таку задали хlostу, що й світа цурався.
 Шійпсов же я до домоньку та й татові кажу :
 Ой, як мене свічник збив, що я тепер зляжу.
 Побіг ще я і до мами, та ще й до сусіда :
 Ой, куди-ж я навертався, скрізь за мною біда.
 Шійпсов же я до корчмоньки побитий і глухий.
 Лигнув собі горілоньки махайлик і другий.
 Від квартоньки горілочки, доброї сивухи,
 Стався міні світ, як башка, а люде, як мухи.⁵⁷⁾

А вже найбільше дріжав слабий ученик перед суботником, який доставався кожому, хто в суботу перед паном бакалярем не дав доказу, що затяминув добре все вивчене за тиждень. I не зважаючи на це все, неодин з школярів не діждався, здійснення своїх солодких мрій, хоч закоштував нераз гіркого коріння науки.

Суха наука в школі не могла вдоволити живої природи хлопців. Остання сотворила для задоволення своїх потреб масу збірників з віршами в церковно-слов'янській, книжній українській, народній українській і навіть польській мові, а цим збірникам спудеїв вищих латинських шкіл і мандрівних дяків судилася дуже почесна роля в історії української літератури.

I спудеїв вищих латинських шкіл і мандрівних дяків називали також пиворізами від їх замилування до пива. Голодні ходили цілими товпами по вулицях міста й одержали ще назву миркачів від першого слова пісні, якою складали бажання господарям за милости-

ню. На Різдво й Великдень приходили до домів горожан з привітними віршами й святочними кантами. В часі літніх ферій розходилися беззахистні бідаки по цілім краю з засобами своєї шкільної мудrosti, щоб зібрати якісь грошеві запаси на шкільний рік. При такім своєріднім ходженню в народ деякі так і лишалися в селі, а саме ті, що одушевлялися „капустою, горохом, ріпою, бобом, вареним в салі, щасливими вечерами й блаженними ночами“. Багацько з них опинювалося на Запорожі, де знаходило своє покликання в каламарі військового писаря.

Однаке головним пристановищем для всіх мандрівних школярів була сільська школа. Одні ставали дяками чи помічниками місцевих дяків, інші йшли дальше, привикши до мандрівного життя, повного всяких пригод. Таким робом самі умови виробили в старій Україні щось в роді рухомої школи з мандрівних школярів, що скоро перемінювалися в мандрівних дяків. Не винісши з школи якогось заокругленого знання, гляділи вони на народ звисока, який саме настрій влучно віддав у своїх віршах монах Климентій:

В простого мужика простий есть обычай,
А в письменного особий, політичний звичай.

Щоб докладніше познайомити читачів з їх життям і звичаями, подається отсе короткий життєпис Іллі Турчиновського, що волочився по школах в перший четвертіні XVIII століття.

Був сином березанського сотника. Зразу вчився в місцевій березанській школі, а потім в нижчих клясах київської академії, відки мати взяла його додому для помочи в господарстві, де він „за домашньою суєтою забув усе“ — й почав тому подорожувати, „щоб більше світа побачити та знання придбати“. Зразу був домовим писарем при сінявськім сотникові Мандрикові, а потім вирушив з двома товаришами пошукування пригод до Могилева. На дорозі посварилися. Його товариші, „люті діоклитіяне“, трохи не вбили його, однаке обмежилися тим, що відобрали

у нього гроші. В пограничнім селі Поповій Горі його прийняли до „дяківської половини“ й він найшов захист у парахвільній школі, але „люті діоклітіяне“ донесли на нього компанійському сотникові, котрий стояв у цім селі, що Турчиновський по дорозі дяків у школах обиджав, забирає у них книжки та гроші, тому тим самим шляхом вони не можуть вертатися назад. Сотник велів відобрести у нього гроші, книжки й одіж і кинути його до вязниці, як злодія, а за відображені річи звелів шинкарці подати суддям і товаришам його подорожі меду. Почався веселий бенкет з співанням; приневолювали співати й засудженого, „одначе я, — говорить Турчиновський, — хоч і пробував співати, але за густими сльозами не міг і голосу відвести“. Від шуму й гамору учасників бенкету збудився компанійський отаман, що тоді спав на печі. Показалося, що це був давній знайомий батька Турчиновського. Справа прийняла інший зворот. Турчиновського випитали, як треба, вернули йому весь маєток його, а клеветників вкинули на цілу добу до вязниці. Мало того — компанійський сотник лишив його при собі писарем. Але не такий був Турчиновський, щоб висидіти на однім місці. Випросився він у сотника до Могилева „для вивчення латинської мови й побачення по світі людського обходження“. Перезимував у Могилеві при церкві св. Покрови, а на весну вступив до єзуїтської школи. Припадково почув його спів православний єпископ в церкві Господнього Преображення і, довідавшися, що співак був православний, закликав його на співака. Єзуїти прогнали його від себе якого схизматика. І на новім місці не обійшлося без пригод. Посварився він з регентом, архиєрейського хору, котрий, лютий на нього, в часі всеноочного на Великдень „пхнув його а хорів через залізне поруччя“. „Летів я — говорить Турчиновський — з хорів на діл і, коли не потрапив на жіночі голови, був би розбився об мармуровий камінь. І багатьом жінкам ушкодив я голови, а одній старущці і вся голова зламалась, яка по трьох днях і вмерла“. Регент, боячися архиєрейського гніву, прийняв католицьку віру й далі переслідував Турчи-

новського. „Втікаючи перед цим лихом“, випросився він у архиєрея з двома співаками до міста Шклова, де найшов місце регента при монастирі Благовіщення. Тут прожив він чотири роки. Та й тут, як звичайно, найшлися у нього вороги. Один раз разом з якимсь мандрівними двома студентами з Київа на Великдень „вправив“ він „діяльот“ з інтермедією, на якій зібралася велика маса побожних, і римлян, і самих єзуїтів, і домініканів, і жидів“. Місцевий органіст домініканського кляштору, підмовлений католицьким духовенством, закликав його до „органів співати“. Турчиновський відмовився, не зважаючи на приказ губернатора. За те органіст з замковими драгонами вибив його так, що йому було вже три чверти до смерті. Прийшлося лічитися від побоїв, однаке по виздоровлінню обиджений зо своїми співаками застав „того органіста в нічнім часі в шинку й відплатився йому також киями й шаблями“. По цій пригоді не можна вже було лишатися в Шклові, тому Турчиновський, „забравши всіх співаків, дубом по ріці Дніпру пустився в низ“. По дорозі судно наїшло на корчі, пливаки з бідою вирятувалися завдяки прибережним рибалкам, а їх маєток разом з судном пішов під воду. Якось дostaлися до Чернигова. Тут два товариші Турчиновського вступили на службу до архиєрея Радіона Жураковського, а сам Турчиновський разом з іншими чотирма співаками знайшовся по проханню генерального обозного Якова Лизогуба в Седневі яко дячок. Жив він там цілий рік, щоб заробити на одіж, і, „трохи приодягши“, прибув до свого рідного села, де застав ще в живих батька і матірь і всіх своїх рідних. „Вдома трохи поживши“, вирушив до Переяслава, де й прийняли його на регента до „катедри“. В 1718 р. оженився і в тім самім році переяславський єпископ Кирило Шумлянський висвятив його за заслуги яко співака на священика для рідного містечка Березані. Так скінчилася кар'єра Турчиновського яко мандрівного дяка. Але й яко священик перетерпів Турчи-

новський немало наслідком свого неспокійного характеру.⁵⁸⁾

Прегарно змальовані типи пиворізів в одній з величодніх інтерлюдій Митрофана Довгалевського.

Та не зважаючи на те, що пиворізи позволяли собі на грубі жарти у відношенню до народу, вони все-таки тішилися підмогою і симпатіями народу, бо ширили між ним літературний і артистичний смак: рисували, писали всякі куншти, співали церковні пісні й канти, а це все задоволяло релігійні почуття народу.

Зрештою свої недостачі відчували й самі пиворізи та представляли їх навіть у сатиричнім тоні. Ось який великий засіб знання пиворіза в одній вірші:

Я у письмі по коліна броджу:
Знаю я, що то за книга
Торколов, знаю, що псалгира,
І всіх книг много я знаю,
На котрих так часто, хиба в рік читаю.

Головною хибою пиворізів було пянство і в збірниках XVIII в. є ціла література пиворізного характеру в формі звичайних церковних читань і співів. В однім рукописі Церковно-археологічного музею при київській академії нашов П. Житецький велику скількість таких творів з ось якими заголовками: „Правило ув'єщательное пияницамъ, п'єваемое не въ церквахъ, но в школахъ“, „Отъ посланія бахусового къ пиворѣзамъ чтеніе“, „Отъ притчей пиворѣза Березовскаго чтеніе“, „Синаксарь на память пияницамъ о изобрѣтеніи горѣлки“, а крім того пісні на всілякі ірмоси, тропарі й кондаки. Один з кондаків на п'ятий голос має такий текст: „Радуйтесь, пиворѣзы, и паки реку: радуйтесь! Се радости день приспѣваєтъ, день, глаголю, праздника рождественского зближается! Востаните убо отъ ложей своихъ и воспріймъте всякъ по своему художеству орудія, содѣлайте вертепи, склейте звѣзду, составте партесы, — егда же станете по улицахъ со звукомъ бродить, ищуще сивухи, приймутъ васъ козакы во кровы своя“. ⁵⁹⁾

Зливаючися з народньою масою, пиворізи перемінилися з колишніх латинників у псалтирників, а про свою латину говорили, що „стóть латина привязана під тином“. Широко відома вірша про премудрого Грицька родом з Коломиї. „Був собі Грицько родом з Коломиї. Учився він дуже мудро сім літ на фільсофії. Шіснадцять літ в письмі гмирав, а все по латині збирав (шпирав?), а на сімнадцятім азбуку прочитати знов. З великою мудростю до батька приходить; батько письменних в дім пастухів зводить, щоби його запитали і, що знає, стрібували, бо хвилозоп“. Пастухам зразу ніякого, але потім осміляються і кажуть: „І ми ту латину знаєм і тебе ся запитаем, як в вас по латині: женуть в поле свині, скажи, васпан, нам!“ Узяв Грицько книжку в руки й пішов до хліва, став у кутку „з презенцією, мовить свиням орацію: алянтус, свинянтус, згризантус травантус на стерніскус!“ „Уже три дні, як свині не їли; як ся поперли, кучу вивалили. Батько Грицька за чуприну: „А на що ти, песій сину, маєш їх лаяти? Аж утікати мусіли всі“. І пан дав йому сто батогів, коли побачив успіхи його науки. „Грицько побачив, що то кепська справа, мацнувся ззаду, сукмана дірава: фацу, драла на всі ноги манівцями, без дороги, не боявся страху: такий мудрий був“.⁶⁰)

Інший варіант краще кінчить утечу Грицька, який по розігнанню свиней „в обі ноги мановиком, без дороги, руками махає, пісеньку складає сам о собі“.⁶¹).

Ще дещо про життя пиворіїв довідуємося з їх різдвяних і великовідніх привітів.

Різдвяні й великовідні вірші та діяльности.

Вірші на Різдво Памви Беринди. Найдавнішою друкованою і взагалі найдавнішою відомою пам'яткою цього роду є вірші сромонаха Памви Беринди, видані у Львові 1616 р. Є це найраніший доказ, що ученики наших шкіл, як зрештою було це тоді в звичаю скрізь на заході Європи, виголошували вже з по-

чатку XVII в. привітні вірші на Різдво, а так само без сумніву і на Великдень.

Памва Беринда був відомий як друкарь і знаменитий лексикограф. Його „Лексикон славенороський“ вийшов перший раз друком 1627 р. Беринда вмер п'ять літ пізніше: 1632 р. Що торкається його книжечки з 1616 р., вона присвячена львівському єпископові Єремії Тисаровському, до якого Беринда відзивається такими словами:

Прийми, о архиерею великий, значиши,
Яко в речах не пошибне дільний і бачний,
С честними мні отці презвитерми своїми,
Віриими во всем сослужительми твоїми
За колиду і щодрій день книжечку тую
Празника зацного на памятку святую,
Котрая то през діток ест деклямована
І для утіхи на день тот з друку видана.⁶²⁾

Крім віршів на Різдво додані тут вірші на Степана первомученика, на обрідання Господнє, з ламенту над Василієм Великим і на Богоявлення. Плян деклямії-віршів на Різдво такий, що по прольозі, деклямованім першим хлопцем, ідуть річи дальших хлопців, а по річи сьомого ученика є епільог, деклямований мабуть восьмим хлопцем. Уже тут слідно комічний елемент в річи пятого хлопця, а саме в перевідження оповідання пастухів:

І преч юж отшедши, почалисми співати
І з радости оное гойне вискакати,
През поле до стад своїх що в скок ся маючи,
В пицалки весело собі заграваючи.
Потом пісни почалихми просто складати
І при музиці пастирської кориговать.
Наконец, гдисьми юж до конярнъ своїх пришли,
Тамехми, як і перие, все зась вцале нашли,
Где тиж і овечкі нам веселя додали,
Гдисьми їм в пицалки наші разне заграли.
Бо, бегечучи, почали різко скакати,
Радости і веселя нам збити додавати,

По горах і по долах ся уганяючи.
Нас скоки своїми удобромистяючи. ⁶³⁾

У вірші на Богоявлення обіцяв Берінда „і на Христос воскрес знову рифми зложити“ ⁶⁴⁾, однаке його діяльог на Великдень не відомий досіль історикам української літератури. Найближчі діяльоги, різдвяний і велиcodній, принесло „Перло Многоцінноє“ Кирила Транквіліона Ставровецького. Перший і другий уложеній до деклямування для п'ятьох хлопців, а по діяльогах наступали орації для слухачів.

Тут ці орації поважні. Але від поважного до комічного тільки один ступінь. За прикладом Німеччини, Чехії й Польщі за поважним тоном привітів пішли — зокрема у людей з сатиричною жилкою — пародії і в студентські привіти швидко продерлися комічні, навіть тривіальні елементи. Так бачимо тут той самий процес, який ми бачили з інтермедією в сухій і нудній містерії і пізнішій шкільній драмі.

Школярська нужда у віршах. Полишаючи на боці поважні різдвяні й велиcodні вірші як неналежні до теми й менше вартні під літературним оглядом, треба тут спинитися над віршами тих авторів, що були наділені гумористичною жилкою. З них цікава для цього огляду передовсім та група віршів, що малює велику нужду школярів.

В одній вірші нарікає її декляматор, а може й автор, що він не міг нічого собі зварити, бо колиб хотів був заложити кухню, мусів би був „заставити остатнюю сукню“, бо в котрий кут не погляне, не бачить нічого, „а в запічку тaborом вошай лазить много“. Тут багаті дячки в убожество й журби так, що на хребтах повиростали ім горби.

Маєм твари висхлиї кождий із голоду.
А натерпілисмося зимна і холоду,
Кождого дня встаючи до церкви дзвонити.
А колиби не пінов, то дяк почне бити.
Іди голий і босий до церкви читати,
Чи маєш ти чоботи, не будуть питати!

Але скоро крики дяк: до церкви вставайте,
 Зараз ея, небожата, до дзвону хватайте.—
 То пінцій за повороз скоро тілько порве,
 Вже руки од морозу нешипідко одорве.⁶⁵⁾

Голодні дячки звертаються до паraphвіян з проханням:

Просимо-ж вас, іанове, о нас памятайте,
 А до школи нам страви і хліба давайте.
 Бо посіте колачі од кума до кума,
 А до школи принести нема у вас ума.
 Не принесете до школи жаден солопинки.⁶⁶⁾

Інша вірша підносить, що паraphвіяне неласка-
 вим оком глядять на дячків, бо

Приходять свята або вже й настали;
 Принамі бісітє нам хоч по грому дали.
 Самі ся, вижу, добре шануете,
 Єдин другому иорося на свята дарусте,
 Носите вечері од кума до кума.

Тільки ніхто не догадається принести до школи. Тому вірша звертається з проханням: не забувати й на неї, приносити до школи книші й пироги та наказати жінкам, щоб деколи і з молоком у дзбанку загостили до школи.⁶⁷⁾

В дальших віршових продуктах того ж роду є прохання о гроші на якусь одіж. Мав і декляматор чи автор „шату дорогую“, яку латав сім літ, але як прийшов до даного містечка, подер й.

І мавем штани, що-м їх пів року латав.
 І так наш пан дяк прибрав та іх у мене украв.
 Я неборак у штанах добрих хотів пійти на вечірниці,
 А наш пан дяк, приоздобивши, у моїх штанах пішов
 [до молодиці].⁶⁸⁾

В одній великоміній вірші маємо солодкий спомин про кращі часи для дячків. Тоді

Програми школу пинцій укривали,
 В яких єсти повно єсть і на горі.
 Одесчивали пятирічні сухарі.
 Од масла сюї хриниуть, заледво мовять.
 А по обіді писанками у зуби дзвонять.
 Но кутіх теж повно перепічок,
 Не зрахував би їх хочби наймудріший пророчок.
 Около церкви ласка божа і на цвіттару.
 Ох, мій Боже тодішній і предвічний цару!
 Тілько пасок, солонини, колачів, як звізд в небі.
 Несдин в той час пинцій учинив своїй потребі.
 Во тоді люди були набожні, церкви наповнювали,
 Ніхто при пасці, як тепер, не стояли.
 Але ви тут пинцій спосіб маєте,
 Кождий паску свою постерігаєте.
 Хотівем я був давні аїта згадати
 І пасок кілька до школи достати,
 Але мя Хавтур, Бог йому заплатить, повадив,
 Дай, мовять, тій річі спокій, аби ся не зрадив.⁶⁹⁾

Не краще малася справа і на Різдво. Один дячок говорить про себе, що знав би вже багато письма, колиб дяк давав йому частіше їсти.

Але часом два рази або раз
 І для того ми в серцю на дяка ураз.
 І так з лиха голова дуріс:
 Хоч перада душа, та говіє.
 І через поневолинні пости
 Постхли у міні жили і кости.
 Правда, часом рад дяк пире дати.
 Тілько біда, що півідки взити.
 Бо з віршем з двадцять хат обігну, мало що достану,
 А прийшовши до школи, ледво дяка в душі живого застану,
 Бо який такий біжить з губою, як з холівою, до горицати,
 Аж настатку ніщо міні і посербати.
 І так вони у мене з горицаток деруть,
 Власне, як иси стерво, і рвуть.⁷⁰⁾

Школярські вигадки. Щоб лекше дістати поживу та гріш на одіж, школярі й дячки не тільки пе-

ресурсовали в малюванню власної нужди, але й багато дечого здумували. Факти з власного бурлацького скідання, повного преріжних пригод, переплітали видумками, прибільшували їх або освітлювали їх з спеціального боку для осягнення спеціального настрою і ціли.

В одній вірші, виголошенні на Великдень дяком 1730 р. десь на території західної України при дверях церкви в часі виходу людей, питає він паraphвіян, що їх так багатьох напхало до церкви. Передтим рідко кого було видно, а тепер набито, як „у Мошка в хаті“. А що при виході великий стиск, здержує зібраних словами:

Стійте, не тісніться, дверей не ломіте,
Прошу вас, для Бога, церкви не заваліте!
О витайте, бабусю щебетухо, бачу, іпзъко ся хилляєш.
Ци тим, що на аренді кватирку добре вихилляєш?

Коли баба ховається за плечі інших, вказує на неї пальцем. По перехвалках, як то, будучи гетьманом і керуючи обозом, спотикався „з курми, лежачи під возом“, або як мав „з гусьми поєдинок“, звертається до лівчат:

Го, го, го і дівчат много!
О витайте-ж, очей не зривайте па мене гарного!
Усі, стоячи, позипляли есьте губочки,
А стрижете оченьками, як козочки.
А до церкви лінуетесь, не хочете ходити,
Правда, бо вам страшно і поклони бити.

Вимовляються від поклонів тим, що кости тріщать їм у плечах. Зате,

Ми коли почнем у дзвони дзвонити.
В той час вам ся почнуть молодці спити.
А хоча котрая до церкви убігає,
Не слухає набоженства, як ся одправляє.
До стільця пильно очима заглядає,
Як дяк з хлоїцями на голоси співає.
В церкві Господа дурить клепачами,
А в тапець пішовши, то музику шелюгами.

Он тата, що стойть у куті, як святыця,
 А в танець як пійде, брикає, як телиця.
 А сюди но ти, сюди, що стойти у куточку!

Далі оповідає свою візиту в її домі на Великдень, коли її застав у пору перебираання білизни й вона заборонила йому показатися на будуче в її домі.

Зрештою і він не хоче більше бути у неї. Правда, пора-б йому оженитися, та нема чим заплатити за шлюб. А котра тільки вийшла-б за нього, за ним „бі роскоші зажила“, бо ніколи „би кавалка хліба до зубіз не приложила“. Та годі й дівчатам сваритися за нього, коли він не буде „жадної брати, бо узвіши дівку, то як з туром ся турбувати“. Волить „собі узяти молодицю“, бо її буде „обернати на всі боки, як теліцию“.⁷¹⁾

Інший дячок пригадує міщанинові Іванові, як приходив до нього просити хліба, але той хотів заставити його молотити ячмінь. Зрозумівши це, не чекав і хліба, але почав утікати з хати, немов опарений. Бігаючи, як шалений, щоб не лишитися голодним, найшов на Хомишовім городі дві моркви й ними заспокоїв свій голод, щоб тільки не служити,

Бо трудно ся з Богом бити,
 Коли ся не хоче робити.

Оженився -б, якби міг де стати „паном попом“. Правда, й перша небіжка за ним „роскоші заживала, завше семого дня пастернак з хріном їдала“. Його душа тужить за краєм дармоїдів, де „школа пирогами накривана“, де йде „сметяний дощ“ і він потрібує лише рот підложить, де падає пироговий град, де замісьць „снігу бриндзя, як сніг, з міха ся сипле“, а споміж неї спадає масло пласками, де „доми з самих сал муровані, а лоєм замісьць вапна шмаровані, книшами, пирогами побиті, а паленицями зверху накриті“, де „двері з пілтів, а ковбаси до її защіпки“, а замісьць „колодок пшеничні галушки“. Туди має він іти, бо в тім містечку, де живе, на таких, як він, „господині не дуже

ласкаві", не дають їм „хліба ні жадної страви". Вірша кінчиться погрозою:

Бо як ви нам старания не будете давати,
То скоро по воскресенню будемо собі деинде місця шукати.
А ізівши паску,
Не стоймо о дівочу ласку.⁷²⁾

Школярські видумки нераз дуже наївні. Один з дячків оповідає про свою мудрість, коли ще з рідним братом пас вівці. Тоді завжди брали його пастухи на нараду, як вели на заріз чужу козу. А перед господарем ось як „за них як юриста одповідав“,

Мовячи, що ми собі полягали спати,
А вовк зіпвидка напавши, не дав нам шкуру зняти.

Або теж тая коза була вже старая:

Могла її зісти колька якай.

Без вісти згибла, не знати, де ся діла.

Бо вчора ся з медведем строго бвла;

Як його за хорбаку зубами порвала,

Аж йому шкуру була обідrala.

Або теж пиншай її коза ізїла,

Бо вона жадною мірою згинути не-міла.

Тілько бувало ходить, на ишшу ся скрива поглядає.

Чому вона згибла, ци хто її знає?

Або теж кози самі її згубили,

Бо її вчора всі судили,

А вона судові іще ся спротивляла:

Нехай же вона ві на кого не дивує, що собі достала.

Бо іще могла її ягниця вбрікнути,

То вона ся і од того могла звернути.

Або вона з землі на дерево упала

І там вона собі голову зломала.

Або її могла напасті мотилиця,

Отож і нам на бордюг шкури половиця.

Так завжди подав добру причину господареві й ніколи не був винуватий. Та й святилося пасти вівці, бо, вівці пасучи, дуже „роскішне вживав, як пампух у маслі, завжди плавав, масла; сира, бриндзі достаток ставало“.⁷³⁾

Здатний пиворіз також до війни, однаке „верх печі сидіти“, а саме, колиб піч була на коні, а він

верх печі воював.

А окруж хліба в руках держачи, добре його утияв.⁷⁴⁾

В багатьох віршах змальований гумористичним способом радісний настрій з приводу свят, які прийшли по довгім пості. З приводу приходу Різдва говорить одна вірша:

Слава Богу, того ми тепера дождалися,
Що за шість неділь з ковбасою опять зовидалися!
Я-ж казав; шутка, що позавчора свині галасали!
Аж то люде ік святкам все ковбаси дбали:
Лпш почули, що Різдво вже не за горами,
Не ехотіли більш спідіти над огірками.
Зараз стали шататись між скромним крамом:
То з гусьми, то з курми, то з битим/товаром.⁷⁵⁾

В одній вірші витає дячок зібраних, що

собі підвеселили,
З ласки божої найлися й нашили.

На однім неборакові тріщить пояс, „натасувався другий галушок, як соли мажку“. Один напхався ковбасами, а в другого стоїть живіт „за камінь лою“,

Бо колиби іще трохи облішив смолою,
Не пробила би гарматня куля,
Хочайби була, як волоєська дуля!
Не перестерігав другий і політики.
Але разом у рот клав мяса по три штуки.
Вони ся раді того дочекали.
Сербаючи з миски, і не одихали.

Досить було терпіти біду, „бо через той піст на джуру люде пропали“.⁷⁶⁾

Найменше вже дивне, що котрий пиворіз допав щасливої години, їв, поки не розхорівся:

Христос віскрес! І часлива година!
Благословенна ковбаса і солонина.
А поросся до сокола би ся рівнalo,
Бо коби крпла мало, то би попід небеса літалo.

Такого вражіння дізнав дячок, коли „печеню і ковбасу і поросся добре затинав“.

І так мя тая ковбаса розібрала,
Аж мя матуся водою одливала.
І мовить: спику, інче борщику п'явару,
А по хребту добре кием уберу.⁷⁷⁾

Великодня вірша — діяльог. Деколи різдвяна або великодня вірша була побудована на зразок віршів Памви Беринди, себто мала прольог, далі йшли річи поодиноких учеників, а закінчував цілість епільог. Один такий діяльог, що походить з склону XVII й XVIII віку, виголошує двадцять чотирі хлопців. Перші дванадцять хлопців говорять поважно, урочисто, противно промови дванадцяти останніх пронизані гумором, зачерпненим з подій життя декляматорів діяльогу. Хлопці, що виголошували віршу-діяльог, приготовляються до боротьби з смертю, як виходить з річи тринадцятого хлопця:

Не баймося вже смерти, бо смерть ізвязана
І до пекла темного вже Христом сказана.
Іграймося ілюцика, маленькиї діти,
Бо будемо у раї росквітлім сидіти.
Л на смерть наготовуло кий дубовиї
І вегері у руках маймо грабовиї.
Як смерть до нас поверне, маймося в запасі,
А по кулакові разом зложімо їй усі.—
Ти за кости бері смерть, товарищу, сміло.
Берімося, бо на мні чомусь дріжуть тіло.
Бо смерть хитра, щоб си з рук наших не вирвала.
А жого змежи нас зараз не порвала.

Чотирнадцятий хлопець радить хитростю побороти смерть. Він має міх гречаної полови й радить по-

валити смерть на землю, напхати їй полови в рот і мерщій утікати.

То вона буде луску з рота вибирати,
А ми вже не будемо смертю умирати.

П'ятьнадцятий декляматор має іншу раду:

От ми смерти спечімо іцо найбільшпій колач,
Тое ми і похвалить пайїдлійший орач.
Та пайдімо до смерти усі із поклоном,
То вона далій ціїде і своїм загопом,
А нам все перебачить, ісосьмо си хвалили,
Хочай її ісесьмо і трохи не били.

З цією радою згоджується найближчий хлопець, проти чого знову виступає рішуче сімнадцятий декляматор:

Ото ж править теревені, як не воювати,
Коли нам смерть не хоче в світі фольгувати?
Ба, биймося із нею, поки час тут стає!
Хиба життя шаюєш, пане брате, тає,
Що смерти підхлібуюеш, которая не знає
Ні підхлібства, ні правди, всіх зарівно має?
Давняя то приповість: не грій ти гадини,
Щоб тебе не вкусила чи твоїй дитини!
А ти з смертю братерство хочеш собі міти,
Ішо тебе зомкне з світа, ба і твоїй діті?!

Дальший хлопець вказує на те, що війною не врадять з смертю нічого, тільки своє життя заженуть до могили.

Дев'ятьнадцятий хлопець висловлює своє бажання:

Дай же, Христе воскресішпій, щоб росла кроцива!
Ото то буде моя година щаєлива!
Окрій же, пане можний, і лісі листами,
Щоби ми в них гуляли собі з телятками.
Бо вже си ми ішкола дуже ізбрідила
І як у тюрмі темній мене посадила.
А інче дяк па покуті от як ведмідь сидить,
Ішо ми тілько робимо, усе на нас глядить.

Ніяк нам попіграти, зараз хлосту дає:
Хоч мама борцу прише, на тоє не дбає.
А колиб то кропива, то-б ся я ісховав
І, хочби мя шукав дик, в кроціві-б я не дбав.
А колиби шукали, хиба би із пасами,
Нездоровим мя знайдуть у кропіві сами.

Двадцятому хлопцеві серце крається, що на вулиці грається дуже багато дітей.

А мині то не вільно за школу вйти,
Бо зараз дик різгами буде мене бити.
І мишлю я, що маю далій учинити.
Тілько би ліс розвився, гадаю ся скрити.
Нехай же мя шукає зо всею школою,
Я накрию ся в лісі під дубком полою.
То він скаже: інеч лежить, не буде мя знати,
А я далій од п'яного буду утікати.
Нехай же лелекає тепер сам у школі.
Я ся награю в лісі з хлопцями доволі.

Далі в рукописі недостає одного листка. З кінця річи двадцятьтретього хлопця виходить, що й він говорить про свою неохоту до школи:

Але колиб мні Бог дав вимкнутися з школи,
Волю я пастп в пою корови і воли.
Як же мя буде тато знову посыпати,
Не піду, але буду вже гвалту кричати.

В епільозі висловлені бажання господарям чи зібраним і прохання вибачити,

в чім ся поблудило.
Бо-ж ся на приготованню пашп так згодило.
Як ся більш научимо, більш будем мовити,
Воскресшого монарху віршами хвалити.⁷⁸⁾

З 1719 року маємо діяльог для чотирнадцятьох хлопців. Третій з них пригадує зібраним, що вчора сміялися вони з паски, коли вона шипіла в печі, а тепер вже не будуть сміялися з неї, тільки візьмуть її

в руки й кусатимуть. Зовсім не навязуючи до слів по-передника, найближчий декляматор стверджує, що смерть страшна, бо у нїї коса замашна. Колиб міг утікти від цієї коси, велів би спекти велику перепічку. Дальші тон хлопці підносять загальну веселість з почини приходу Великодня, а восьмий ось що оповідає:

Послухайте мене всі трохи мало,
Повім вам, що ся вчора стало:
Смерть умерла, невно вже знаю.

Пекло згоріло до тла й місця немає, де воно було.

Чорти з іскла всі повтікали
І всі разом десь проішли,
Тілько то старшого поймано,
Але його міцно звязано.

Одинацятий хлопець згадує за те, як чорти з соромом повтікали, а інші добре поховалися в пеклі, коли воскрес Христос. Далі зводить своє річ на те, як школярі при кисілю виголодніли через піст. Тому він за пазуху сховає перепічку. „Часто густо не вечеряючи“, мусять лягати школярі, бо „хочай хто духовного просить, а дяк о тім не знає“. Виходить, що дяк має мале пошанування від параходіян. А всеж погонича з плугатором не розлучають ніколи, але ставлять їм укупі обід і вечерю. Тому звертається з проханням:

Просимо і вас, панове, о тім не забувайте:
Де берете священика, о дяках і о школярях подбайте.

Інший з хлопців поручає себе на дяка. Хотів би ще навчитися і попувати, бо вже знає трохи й попової науки: вміє кадити, коли дадуть йому в руки перепічку. Він і стрілець не злий: коли сяде на кухні, потрапить в горнець.

Чотирнадцятий хлопець поздоровляє зібраних:
Юбрий день, панове міцане,
Так теж і вам, селяне!
В розказаний старшого мусівем тут стати,
А що ми казав, тос вам буду повідати.

І ось, іанове, такоє рокове свято.
 А з нас жадного на обід не взято.
 Наш старинний дяк вчора і днесь дуже ся добре мав:
 Трохи себі на сухарах зубів не поломав.
 Так теж дишканціста і бас
 Четверодній или днесь квас,
 А води випили дві конви, як малмазії.
 Рачте о тім відати, мої добродії!
 Але я вже ся не маю чого в тій школі тримати,
 Мушу, книжки побравши, дадій вандрувати.

Тим більше, що в школі немає батька й матері,
 тільки голод і холод. Не так, „як другий днесъ мяса
 наївся“ і, влізши на піч, „трохи не розсівся“. Колись
 і школяреві поводилося добре, коли „у свого батька вкупі
 на печі з котом лягав“. Далі витає тих, що раз на рік
 показуються в церкві:

О витайте-ж, іанове рокові!
 Стойте, як вовки полові.
 Так теж і ви, жони рокові,
 Власне, як сови лісові.
 О витайте-ж і ви, панни рокові,
 Як в лісі кози дикиї!
 Але рокового кождий пізнає,
 Бо він, прийшовши до церкви, як звір, поглядає.

Вказує на нього пальцем і говорить, що це прав-
 доподібно той Іван,

Що потягає добре з пивом дзбан.
 Але і наш дяк не покидає,
 Іще ліпше пиво і мід потягає.

Колиб мав до цього ще горівку, й то велику ко-
 новку, смалив би аж до сліз так, що ледви приліз
 би з коршми додому.⁷⁹⁾

Цей діяльог замітний тим, що його попереджає
 прольог, а за ним іде інтермедія про бабу, діда й чорта,
 по якій наступає епільог. Таким робом він творить
 перехідне кільце від діяльогу до шкільної драми.

Змішання великоднього діяльогу з інтермедією. З рукописного збірника, що належав 1817 р. якомусь семинаристові, студентові риторики, скопіював Павло Житецький так звані „Воскресенські стихи“, що в своїм змісті з одного боку стоять у зв'язку з великодніми діяльогами, з другого боку з інтермедіями й творять посередню форму, злучуючи характеристичні прикмети одних і других.

Цей твір походить з другої половини XVIII століття. Яко дієві особи виступають тут: два селяне Жоврил і Онопрій, його жінка Педоря і його син Педъ. Діяльог починається розмовою Жоврида з Онопрієм. Обидва нарікають на піст, що їм надоїв. Далі переходятъ вони до нарікань на паразвіяльного священика, що завів обовязкові пости, ходження до церкви, поклони і т. д. Тут і згадують покійного попа Лукіяна, що сповідав укупі, гуртом, і не стісняв паразвіян. З цими мотивами ще зустрінемося далі.

На це прибігає син Педъ і його оповіданнятворить другу частину діяльогу. Він оповідає про прихід свята; його оповідання цікаве задля своїх численних побутових подробиць. Сварка Онопрія з жінкою — це третя частина діяльогу. Сварка повстає через те, що Педоря показується невмілою господиною при печеню паски й пороссяти та варенню яєць на Великдень. Жоврид старається поєднати посварених радою краще приготуватися на Великдень на будучий рік. Реалістичні й жартовливі тенденції різдвяних і великодніх вірш може осягнути тут свій вершок. Немає тут ні сліду з релігійного відношення до Великодня.⁸⁰

Розмова пастухів. З другої половини XVIII в. походить „Діалога іли разговор пастирій“. Тут виступають два пастухи Свирид і Овдій. Розмову починає Свирид:

Хвала-ж Богу! Виоралисъмо сіно в годину,
Як то вівці, товар, так і всю скотину.
І овечки гарненько в кішару загиали
І рогатому бидлу сіна подавали.

Поки не прийшла пора вечеряти, зостається трохи часу поговорити. В розмові стверджують, що діждалися того, чого не знали і їх батьки. Свирид заявляє, що „сеж не тільки діється в нашім краї, — он закурилось іще і в божім раї“. Бо провинився там старий Буркун Чмира (Адам), що „втокмив весь розум в молодиці і вкусив тієї, що не велів Біг, кислиці“. За це вигнав його Бог з раю. Овдій признає, що це сталося „котузі по заслузі“, бо

от наробив халепи, що-за одну кислицю

Запер всім людем до раю границю.

Свирид. Хиба-ж у його їсти не було чого?

Е, було всього доволі, та що нам до того!

Ет, та в його руках були яблока і груші!

На це зауважує Овдій:

Отто так, як кауть: хто, кає, кислиці поїв,
А нас оскона напає!

Ліком на це уважає Свирид терпіння, „поки змилується божая воля“. Бо кажуть, народиться дитина сама з своєї волі, „що й визволить нас із сеї неволі“. Доброго чосу завдасть вона дідькам „і старшому анцибулу утре добре ھоса“.

Овдій. Ой, колиб нам, Свириде, сього времени дождати.

То-б не взяла нас гівняйська мати.

Свирид. Да вже! Коли не ми дождем, дак добриї люде,
А вже те, що Біг сказав, то так конче буде.⁸¹⁾

В цій розмові пастухів є багато натяків на сучасне політичне життя України. В розмові скаржуться пастухи на тяжкість з причини народного перепису, розпорядженого Цезаром Августом, але під цим переписом, який прикріпив народ до землі, треба розуміти указ російського правительства з 1763 року заборонено селянам переходити від одного поміщика до іншого.⁸²⁾ В такім разі діяльог написаний по 1763 р.⁸³⁾

Сон і на передодні Великодня. З змістом розмови пастухів споріднені вірші на Великдень, написані до 1786 р., найпізніше в цім році. Знайшов їх О. Сластьон між наказами духовної березинської управи й указами за 1786 р. в куті церковної комірки в Красилівці, чернигівської губернії, козелецького повіту.

Щоб зміст не втратив своєї природності та правдоподібності, він прибавив форму сну автора чи драматурга, що

У пятницю увечері наївишся кваші,
Да з своєю Педорою ліг був спати в піддаші.

І приснився йому покійник дід, що почав докоріти йому, чому його Педора з огляду на рокове свято не змазала припічка. Коли оповідач, злякавши, запитав, яке свято, дід повів його на високу гору до грубого дуба, на якім висів задушинець:

Сей, каже, покійничок звався Буркун Змира
І знав усю церковну рапахубу доинира.
Як же, каже, у Спаса обмаль грошей стало.
Дак він і його продав, лиш у лад не припало:
Він, каже, сіромаха в чіпчику родився,
Да легенька-ж йому і смерть: спльцем задавився.

Так бачимо Змиру в ролі Юди зрадника. Його

Душка бачить, що вже їй більш не відати світа,
Кинулась була вгору шукати дороги.
А ж но верівкою міцнечко заплеліся пороги.
Так, каже, вона на час поспішилась,
Як блоха скрізь рядно, скрізь штани пробилась.
Зараз йому потекло до ніт ручаями.

Коли поглянув назад,

 аж друга ірочвара:
Смерть із дідьком чвалас мов воликів нара.
На дідьку кожунина вся на шматки порвата,
Роги в інклі позбивані, хромає до ката,
Нігти з лап позлазили, скрежече зубами,
Сизенький мов журавлик, — знати, бито киями.

А смерть мов бубон, гола, собою невидна,
Боса, простоволоса, ізгорбилась бідна,
Насокою умазалає, ребра кругом знати,
Очей, ушої і носа притъмом не видати.
Каєпем піднершилась, екаче мов по купі жаба.
Линя витріщила зуби, щербата мов баба.

Обидвое ляментують, де їм подітися, хиба піти втопитися у болото. Смерть збирається купити віз і ходити за добичею по рибу в Крим. Оповідач запитав, „відкіль їм лихо се стало“,

Може їх гонять на лід Дніпра полонити,
Або во армію до Криму волів гонити.

Й довідався, що смерть, не вдоволившися багатим жнивом поміж людьми, де „по сто душ в один кус глотає, мов косарь з вагана галушки метає“, стала така ласа, „що одважилася була углонуть і Спаса“. За цеж і поплазували „по зубах хрестом“ анципера, батька смерти й дідька.

Бачати його молодці, що біда куриться.
Мусіли, як од жару блохи, розлетіться.
А смерть була у грубі, сковалася з тривоги. —
Дак Ева. Її появивши, вивела за роги

почала так „місити“ її по ребрах, що дідько хотів боронити її.

Ну-ж Адам, учепивши налигачем бити,
Поти бив, поки роги мусіли злетіти.

З такої то причини плачуть смерть і дідько, „а христяне в небі плють, гуляють, скачут“.

Коли оповідач так заглядівся на це диво,

Аж но зза гори мелькають в ярмах волики риці.
Отто я думав, що Христос з плугом іде орати,
Тілько-ж дудка заграла, цу, я став гадати:
Може, каже, перезва до свата котиться.
Аж но янголія возами тащиться.

А се, реку, яка манія, спітався,
 Аж но, каже, Великдень в гості к нам припхався.
 Він, каже, з Русалиму мався давно бути.
 Да лихая халепа як узяла дути,
 Отто він на тім боці ожидав дороги,
 Аж покіль не грінулл Дніпрові пороги.
 Я, правда, догадався, що те свято буде.
 Як жіпки красять яйця, паски ліплять люде.
 Да спітавинись збоку, почав пізнавати,
 В якім возі пан Великдень зволить прибувати.

Він „крашанками мов цвітом довкруги укритий“. На нім „жупан з китайки, у бока гаман зяє“.

Ковбасою велики стиха поганяє,
 Чижмачки боброві, онучки шовкові,
 У вигулярній шапочці й єрмолук новий.

На руках повно перстенів, „має корогвою. Як ясна зоря, так пригож собою“. Веселим оком глядить на всіх і тихенько співає пісеньку, в якій докоряє Юді, що „поквапився на гроши“, щоб його „вкруг потилиці обіли воші“. З грошей не мав користи й не вспів пропити їх, але за це мусить терпіти в пеклі, де будуть йому

з плечей полосся здирати,
 Шоб у кожинцях Ірод міг по пеклу скакати.

Разом з ним буде „в одній сутязі смолу возить до пекла“. „Гнався за славою, як за зайцем“, а „удавився грошовим окрайцем“.

Почувши це; схаменувся оповідач, прокинувся зо сну, почав „Педору ліктями під боки торкати“:

Тоді, реку, нам хропти, — пора вже вставати.
 Уже, бачу, пам завтра кваші не наварити.
 Лиши треба хоч гречану паску замісити.

На це заявила Педора, що вона думала вчора розчинити, бо всі люде йшли до млина молоти на паску, а її мати нераз говорила,

Що Великдень млиновим колесом виїжжає.
Колядки, каже, тоді угадати.
Як свині од ножа стануть голосати.

Далі признається Охрімові, що немає у них сала. Це й дає нагоду декляматорові просити паразвіян позичити ковбас, бо у нього й так свиня поросна. „Як наведе свиня кабанів, будуть з ковбас кросна“. Половину полишить, а за другу половину придбає тютюну й горівки. Тоді запросять і зібраних „на ведерце браги“.

Як витріщить очі на мене ваша ласка.
То в мене при полі буде й сало й ковбаска.
А ми з Петорою змелем то смачнецько, —
Скажем: Хто дав, нехай той святкує легенсько.⁸⁴⁾

На думку Сластьона автором цих віршів був дячок красиловецької церкви Микола Мозалевський, що вмер 1793 р. Назвище „Змира“ в цій місцевості й до сьогодня поширене. „Без сумніву наш вірш відноситься до одного з предків Змир, цієї ділової і заможної сьогодня родини козаків“.⁸⁵⁾ З цього приводу запримічує М. Петров: „Тому дуже можливо, що автор вірші, називаючи Юду зрадника Буркуном Змирою, разом з тим мав на думці й живого дерилюда та глитаю Змиру. А що цей Буркун Змира або Чмира фігурує і в різдвянім діяльогу пастухів, граючи тут ролю прабатька Адама, треба думати, що обидві ці вірші написані в одній і тій самій місцевості, а може й одним автором. Бодай лексичний склад обох творів досить вищуканий і незрозумілий, один і той самий. Крім імені Буркун Чмира або Змира в обох віршах стрічаються однакові вислови: чимчикувати, дошнира, пасока, пазувати, халазія, кросна й т. ін.“.⁸⁶⁾

Поминаючи навіть той бік питання, чи текст вірно відчитаний для друку або чи в рукописі маємо діло з доброю копією оригіналу (багато місць в тексті не промовляє за такою вірностю), треба сказати, що зазначені Петровим подібності вказують лише на спільну, так сказати-б, літературну школу, в данім разі

на літературне наслідування. Вичислені Петровим вислови настільки поширені в Лівобережній Україні, що на основі їх зовсім не можна привязувати віршу чи діяльог до даного села чи навіть повіту.

На спільність, так сказати-б., літературної школи вказує ще та обставина, що у вірші стрічаємо порівнання з такими добре відомими нам з школярської нужди віршами та блохами, що подібну поетичну картину Великодня в чисто українськім сільськім смаку, як у вірші, опублікований Сластьоном, бачили ми вже у великоднім діяльсгу для 24 учнів з 1730 р. І саме ці спільні риси в'яжуть вірші-орациі школярів і дячків з описами школярської нужди та школярськими вигадками з різдвяними й великодніми віршами в найкращім розумінню цього слова.

Психічна основа гумору в різдвяних і великодніх віршах. На психічну основу гумору в різдвяних і великодніх віршах зложилися ріжні складники. Поперед усього важну роль відограла тут гумористична жилка в українського народу, схильна до пародіювання, як на це вказують пародії молитов, колядок і т. ін., зокрема під впливом веселого святочного настрою. Своєрідне життя школярів і мандрівних дячків, котрих обставини їх життя заставляли робити близьким те, що одно другому було протилежне, й розєднувати таке, що було подібне, допомогло витворити те середовище, серед якого повстали різдвяні й великодні вірші. Школярі й мандрівні дячки мали більше чи менше знання церковно-славянської мови, тут і там полизали й дещо латини, а добре знали живу народну українську мову. Тому вони були в силі писати народньою мовою на важні теми, а церковно-славянською про менше важні ріči. І вже в такім відношенню до тем є початки пародії й жарту. Коли-ж додати до того багате пригодами життя авторів і декляматорів вірш і їх схильність та спроможність до видумок з одного боку й тісний обем змісту різдвяних і великодніх вірш з другого, легко зрозуміти, чому в своїм дальшім розвитку різдвяна й великодня вірша вільно, гумористично трактує усякі ріči,

навіть святощі, і вносить у свій зміст живий політично-соціальний інтерес. Це було те нове, що могла ще принести різдвяна й велиcodня вірша. А що релігійність і сатиричний настрій тяжко погодити з собою, на тім і закінчився розвиток різдвяної і велиcodньої вірші.

Різдвяна вірша. Первісною темою різдвяної вірші є прогрішення Адама й Єви в раю як причини приходу Сина Божого на світ. Згідно з біблією оповідається тут, як в раю злий дух намовив Єву зісти яблоко з дерева пізнання добра та зла, а Єва Адама, як за це вигнав їх Бог з раю. Народня редакція дас пояснення, чому „Бог прийшов до нас аж сам“:

Бо старий чорт був з Богом
Побратається та й розгуливсь;
Надувсь, аж очі йому лізуть рогом,
А він йому сказав: »А вон! а зась!«

По своїм скиненню з неба чорт „зайшов з іншого краю“, попросив Адама в гості, а цей закликав його до раю і „яблука з ним укусив“. А наслідки цього?

Очиувсь на другий день, — аж лихо:
Товариш сорочку зняв!
Адам питав Єви тихо:
»А з ким я вчора так гуляв?«
Не знаю, що були за гості.
Але-ж у нас чогось нема.
Ой, буде нам, старий, по хлости.
Не викупимось ми із сорома!
Бо вже мині погано снилось:
Гуж укусив, аж кров текла.
За мною щось чудне гонилось.
Я ледве, ледве утекла!«

Адам задумавсь, ліг в куточку.
Прийшов Господь. Його збудив
Та й каже: »Де-ж ти дів сорочку?«
»Я, тату, вчора загубив!«
»Неправду кажеш ти, небоже!
Я знаю, де вже ви були!«

»Прости міні і Єві, Боже,
Бо ми сорочку пропили«.

За це Бог ось як покарав Адама, Єву й чорта:

»Пішов же вои, Адаме, з раю!
Обівся яблук, аж сопеш!
Се так ти доглядаеш гаю?
Без попиту, що хоч, і рвеш!
І ти іди, небого, прясти!
Адам тебе щоб наглядав!
А щоб не сміла яблук красти,
Адаму й нагайку дав.
Ану, іди сюди, проклятий!
А що Адаму ти зробив?
Прийшов у рай, щоб погуляти,
На смерть хояїна прибив!
І зняв сорочку і убрання.
Зовсім Адама обголив
І із гостей убравсь зарані.
За шкуру сала всім залів!
Іди-ж, проклятий, з блеску миру!
У пеклі дъоготь он горить!
Тепер тобі я витну гибу,
Щоб знов ти, як людей дурить!
Ось одберу і ноги й руки,
Щоб лазив ти на животі.
Нашлю, що есть на світі муки,
І привяжу на обраті!«.

Пішов чорт у пекло, в смолу, де лишився навіки.

А щоб одягнуть Адама й Єву голу,
На те Христос родився сам.
Родивсь Христос, Адам гуляє,
Є нова свита і кожух;
І Єва в плахті похожас,
І знов радіє дух.

Вірша звертається до зібраних з поясненням, чому в них жупані нові, бо вони — рідня Адама, й поздо-

ровляє з святом, що дає можність скакати й гуляти хоч що дня.⁸⁷⁾

Всю біду звалює вірша на Адама, на його нестриманість. Почуття сорому походить звідсіль, що в Адама немає сорочки. Щоб одіти Адама та його потомків, прийшов на світ Христос і дав причину до радості й веселості, бо всі одягнені по святочному.

Трохи інакше оповідає про гріх Адама Єви інша різдвяна вірша. Адам умів прегарно гррати на сопілці, „що було як заграє, так аж дерево скакає“. Раз заснув Адам „під кустами, а сопілку положив безпечно під головами“. Підкрався до нього вуж і

Вирвав пиж із сопілки.

Кинеться Адам, — аж дірочки тільки:

Свісь, свісь! Аж не грає.

Тілько спипить, а голосу не має.

Тимчасом він мав вранці своєю грою „Богу на добрий день дати“. Післав Бог ангелів за Адамом. Виявiloся, що попсувалася Адамова сопілка. І сказав Бог до нього:

Постій же ти, козаче!

Я з тобою подумаю поступить іначе.

За необережність в обходженню з сопілкою Бог вигнав Адама з Євою з раю. І відтоді

Стала смерть над людьми старшинувати,
Стала вона з янциболовом в одну ціль стріляти,
Став люд вянуть, як у зимку свекла,
Поробилися кобзalки де самого пекла.

Перший Каїн підскобзнувся, а за ним другий,
Стали вже й добрі люди кобзаться, а не тільки злий.

І саме задля рятунку людей зіслав Бог свого Сина на землю.⁸⁸⁾

Багато з різдвяних віршів має темою поклін пастухів і царів новонародженному Спасителеві, стрічу царів з Іродом і повбивання дітей у Вифлеємі, і то або поодинокі вірші розроблюють поодинокі епізоди окремо або вкупі з іншими. Пастухи змальовані скрізь

дітьми природи й обстанови українського життя. Раз пасли пастухи стадо овець:

Кормок придався зелененький,
Були кошари готовенъкі.
Привілля для всего було.

Під вечір два пастухи зосталися при череді, а трьох інших „пішли у вербняжок, бо недалеко був лужок“. Одні й другі запримітили, що небо червоніє, „да ще не так, як на мороз“! Тоді надбіг Явтух, що лишився при череді, з вісткою, що в кошарі зявився злодій. Кинулися всі до череди й побачили, що „в кошарі з края в край шагає таке велике, ще й літає, не чоловік, а бачця, схоже“. Був це божий янгол, що звелів іти до Вифлеєма в стайню і що краще ягня віддати новонародженному Ісусові. Віддаючи його „пані“ — Матері Божій, просили її:

Прийми ти отсе ягнятко,
Щоб не голодне було твое дитятко.

Як запримітили пастухи, „біля тієї пані стояв у жовтому жупані старий, сиденький чоловік, як будто прожив другий вік“. Це був Йосиф, що „трохи поворчавши, на ухо пані щось шептавши“, відіслав їх у світ сказати, „що се родився Божий Син“.⁸⁹⁾ Ця вірша має риси, спільні з різдвяною драмою, зокрема з вертепом.

Не покидається і тривіяльних рисів для змалювання обставин при народженню Христа різдвяна вірша з початком „Христос народився, щоб мир веселився після Адамова гріха“. Для автора вірші стає „диковиною“ те, що Христос народився в стайні, а не в домі. Гарна, ясненька, кругленька звізда освітила стайню. Пастухи принесли по ягнятку, „на дудки грали, якої знали, та й знов додому пішли“. Ангели співали так лепсько, що люде й нечували чогось такого гарного. Віл і осел впали навколішки, а три царі по здоровляли Христа „по письменськи, звисока“.

Ще-ж кланились пізенько,
 Просили довгенько:
 »Будь ласкав, благоелови нас так,
 Щоб жито родило
 І війни не було.
 Нехай би ми пожили в смак!»

Старенький Їсько радо прийняв гостинці й „по кухлику варенухи, по каганцю сивухи зараз їм підсулив“. А вони „як хліснули, сидячи, й заснули“. В сні божий янгол велів царям обминути Ірода, що, не діждавшихся їх приходу, „мудреців світських, панотців юдейських постягав, щоб йому сказали, прослебезували, де-б Христос родиться мав?“ А довідавшихся, що „в Вифлеємі сеє родиться таке, що рівні не буде йому“,

Він так злякався.
 Що й укаявся,
 Почувши ті слова.
 Побілів, як глина,
 Тече з рота сліна,
 А речі зовім нема.
 Скрягоче зубами,
 Дереться руками
 І вгору надувся чуб,
 Очі покосило,
 Всього збісплю,
 Стоїть мов дуб.

А далі закричав, щоб „малих дітей у всіх людей дошнира вибити“. Вифлеємський крик дійшов до самого Бога, що зіслав „кару на Ірода нечупару за дитячу кров“:

Коло очей позеленіло,
 Під носом почорніло
 Мов у собаки під хвостом:
 Очі позападали.
 Ковтуни в губі стали.
 Щоб не ганявся за Христом.
 В потилиці болячки,
 По всій спині чирячки,

А в бровах гниди породились ;
 Уші заложило,
 Рот йому скривило.
 А в заду черви заплодились.
 Різачка докучала,
 У животі бурчала,
 Бо він на двір бігав ;
 Свінки слідом
 Кричать гуртом.
 Щоб швидче сідав.
 До хтори приижжали,
 Кров йому нускали,
 Каплі в горло лили,
 Клистири давали,
 Жівіт направляли.
 Та й нічого не помогли.
 Баби шептали,
 Уроки проганяли,
 До пунці клали біль,
 Соняиніці виливали,
 Лихоманку проганяли,
 Покишили митусь на ціл.

А далі згинув.. „Не вміз хліба їсти, пропав без вісти
 мов у ярмарку собака“. В пеклі „хлище гарячу смолу,
 кості кусає та й проклинає ту, що родився, пору“. Помагають йому: Юда, Фараон, Орест, Нерон, Максиміліян, Юліян, Арій, Савелій, Діоскор „і всі прокляти, що вели сору з Христом“.⁹⁰)

Може найкраща різдвяна вірша під артистичним і літературним оглядом, подана нижче між текстами в цілості, має загальну радість з причини народження Христа. Змальовані тут Українці обох полів, ріжного віку та стану, з їх флегматичною вдачею, з їх юдою, напитками й одежею в живім, побутовім малюнку.⁹¹⁾

Великодня вірша. Великодні вірші розвивають лише одну тему, а саме: як Христос вивів праведні душі з аду. Одна вірша починається словами:

Кажуть, будто молодиці
Негодяйки, ледащиці
І цужливі, як зайці.

Однаке автор вірші стверджує, що це неправда, бо

Марія серед почі
Пустилася зо всеї мочі
Плакати на гріб Христів
На Голгофу мік кустів.
Поздирала вельми ноги,
Не боялась синагоги
І напала там Христа.
Він же ій сказав зпроста :
»Чого ти, Marie, плачеш?
Я уже воскрес, як бачиш!«

„Мов на пуп жиди кричатъ, що нáрушена печать“.
Підкупили жовніра, щоб збрехав Пилатові, буцім-то
їх зламав кріпкий сон, в часі якого хтось забрав
Христа.

Аж Христос був на роботі,
Попалив зовсім чоботи,
Покіль пекло погасив
І Адама воскресив.

„Куца сатана почула, що і смерть уже заснула“. До-
гадалися і праведники, що зайдла така весела подія..

І Адам сміяться став,
А Мойсей так засвистав:
Прибігає ко Арону
Зділать справку по закону.
А Арон очки надів,
У біблію поглядів,
Не втерпів, засміявся!...

Догадався чорт, що воскрес Христос, „потупив в зем-
лю ніс“ і вибіг на пекельну браму. Аж іде Христос
до Адама.

Брама пала перед ним,
 Мур розспався, як дим.
 Смерть лежала у куточку.
 Рвала на собі сорочку,
 Надулася і сопла
 І на Бога щось товкла.
 Куцій упустивсь із ляку.
 Круто стало небораку!
 Зараз пекло погасив.

І запитав Христос: „Де старенька баба Єва, що в раю
 вкусила з древа?“ Чорт узяв кочергу, помішав нею
 у печі й з неї вилізла Єва з обгорілими плечима, а за
 нею й Адам, такий, що „аж Христос спугався сам“.

Обналився ввесь од жару,
 Ввесь нагайками ізбит,
 З голоду запав живіт.

Адамувесь залився слізами, поклонився Христові
 в ноги, заридав дуже гірко та все поглядав на Єву.
 І відослав їх Христос до раю. Немов малі діти вони

дали із пекла драла.
 Єва на всі жили брала.
 А Адам аж употів:
 Поперед усіх летів.

І пішли за ними до раю: Самсон, що колись був ла-
 сий на сон, Ісус Навин, Мойсей, всі діти Якова, Ілія
 летів при дишлі, Єлісей, Афет. Авраам помирівся
 з Ісааком і за руки узялись, ідучи до раю, та зустріли
 по дорозі Лота.

Ной старенький натоптався,
 Випив з праці та й заслався,
 А премудрий Соломон
 Задзвонив у райський дзвони:
 Затряслося вельми било,
 Що і Ною догодило.
 Пробудився старий дід.
 А ж зовуть всіх на обід.

Скрива поглядів на Хама
І потяг до Авраама.

Далі йде опис бенкету:

Там носили всі за стіл.
Подали їм хліб і сіль.
Кождому по чарці пива.
Тут Давид наробив дава:
Приударлив в гуслі так,
Що пінгов скакать усіяк.
Сарра кинула і ложку,
Піднімала гарно ножку,
А за нею і Рахиль.
Лія кинула костиль
І Ревека вийшла з мочі,
Протирала хусткою очі,
Понеслася гопака.
Тут Сусанна із садка
На Данила погляділа
І у танець полетіла.
А пригожая Есфирь
Красну вийняла псалтирь,
Пред Давидом розгорнула,
Да й ігратъ його наткнула
Аж до олтаревих рог.
Засміявся і сам Бог!
Тут і бабки, тут і внучки.
Всі побралися за ручки
І пішли у коровод.

Цікаве закінчення цієї вірші:

Не здивуй, святий владико.
Може для тебе і дико.
Що я вірш таку сказав.
Да і писанки це взяв!
Недоладня наша мова.
Да не збрешем ми ні слова.
Хоч і серце розверни.
То не найдеш там брехні.⁹²⁾

Перенесення людської гудянки між праведників у небі не здивує, коли пригадати, що псальміст Давид усе малюється на церковних іконах з гуслами. А наш народ вяже гру з танцем. Дивніше закінчення вірші, з якого виходить, що віршу виголошено перед високопоставленою особою. Під цим оглядом цікавий переказ, що віршу з початком „Христос воскрес! Рад мир увесь“ виголосили чорноморці перед князем Пат'омкіним⁹³⁾ або запорожці перед гетьманом.⁹⁴⁾

Про авторство цієї вірші замітив М. Петров у новім виданню „Нарисів із історії української літератури XVII й XVIII віків“, що про цю справу маємо дорогоцінне свідоцтво бувшого вихованця київської академії Опанаса Лобисевича, котрий в 1794 р. просив листовно Юрія Кониського прислати йому інтерлюдії до його трагедокомедії „Про воскресіння вмерлих“ в цілі видання їх друком. При обговоренню справи авторства цих інтермедій приведено цю цитату й підкреслено, що вона не може відноситися до інтермедій тому, бо поданий зміст запамятаного Лобисевичем: опис Великодня, утеча чорта та смерти й смерть Юди — не покривається з змістом ніодної інтермедії Кониського. „Це змішання вірші з інтерлюдіями — каже М. Петров — важне для нас під тим оглядом, що може свідчити про внутрішній, може генетичний зв'язок вірші з інтерлюдіями взагалі: вона є не що інше, як приложення правил і метод комічних інтерлюдій до святочних привітів і її можна назвати драматизованою віршою“.⁹⁵⁾ Беручи під увагу, що у вірші приходять вислови, неприличні духовному станові Юрія Кониського, Петров приписує авторство вірші Танському, не без сильного впливу Юр. Кониського на технічне оброблення або форму її.⁹⁶⁾ Поки не знайдено анальгічної вірші з описом Великодня, утечі чорта та смерти й смерти Юди, немає даних спротивитися цій думці М. Петрова.

На зовсім драматичну форму одної великодньої вірші вказав М. Драгоманів, зазначуючи, що такі вірші „можуть уважатися або за початки драми, або за вламки її, або за відлучки церковної драми, коли

не нашої, то близьких нам народів.⁹⁷⁾ Ця вірша оповідає, що коли Юда продав Христа жидам, зажурався цим дуже, кинув срібняки, задушився і явився перед люципером - сатаною в пеклі. Люципер привітав його радо за те, що Юда разом з ним загнав Христа на хрест. За це до судного дня сидітиме разом з ним і питиме ту саму чашу, що й він. От-от приведуть Назарянина й чортові „його грішну душу навіки oddadутъ“. По нього післав він своїх вірних воєвод Бинарів і Трубарів. Коли вони так розмовляли, надбігли й закричали його воєводи:

Замикайте, підпирайте пекельні врата,
Да й ніхто не виглядайте з пекла нашого брата!
Ось іде гость, усім нам нерівний,
Господь кріпкий і царь царей грізний!
І множество ангелів його окружують.
А нас куди до його ані мало не допуштають.
Против єдиного ангела невозможно нічого нам чинити.
А на його самого і оддалеку невозможно зрити.

А коли Христос почав зближатися до пекла, почали ангели виспівувати перед ним:

Возьміте врата князя ваша
І оддайте авраамські душі наша!
От іде до вас царь слави,
Котрий сокрушив вінець вашої глави!
Годі-ж вам тут царствувати
І праведні душі к собі забирати! «
І закричав люципер: »Що там за царь слави?
Чи не той, що з розбійниками жив його на хресті розпяли?
Я оце за стид собі ставлю врата йому одворяти
І вереї йому покоряти.
Нехай же він іде сюди да й настигає,
А хто із нас дужчий буде, той і барині собі придбає«.
І закричав люципер: »Гей, панове воеводи, Бинарі й Трубари
От тепер же будьте в пригоді ви мині!

Я вас на пораду до себе волаю,
 Як із тим Христом поступати маю?
 Як би оце хитріце зробити,
 Щоб його душу в небо не пустити?!«
 Заморкотали слуги: »Нехай же він іде до неба!
 А сюди нам його отнюдь не треба!
 Хиба-ж ти не знаєш, як він сюди прийде,
 То ввесь народ, зібраний нами, із пекла вийде,
 Ібо він не єсть простий чоловік,
 А Бог, той, що був прежде всіх вік?«
 І закричав люципер: »Що-ж він за Бог, що смерти боявся
 І за серебряній гроші, як простий раб, продався?
 Перед смертю стогнав і па небо волав,
 Даби в злії руки жидам не попав!«

Міжтим Христос зблишився до пекла й темне
 пекло просіяло світлом. Не змігши стерпіти цього світла,
 люципер упав ниць і почав сильно кричати:

Гвалт, напове, гвалт! Пекло пропало
 І спли уже моє скільки, у мене не стало.
 Правду казали, що царь небесний
 Взяв на себе образ чоловіколенний.
 І я-ж, скільки недуж, таک не вразив прельстити.
 Що прийшлось мені тепер до віку вічного скорбіти,
 Бо Іван Косматий його хрестив
 І тимже хрещенням і поклоненням мене мудро уловив.
 Я-ж думав на його, що він грішніцій усіх чоловік,
 Аж він — той Бог, котрий був прежде всіх вік!«.

Коли Христос прийшов до пекла, „похрестив
 своєю коровою по всіх заклепах і поламав вереї пе-
 ред собою“. Викликавши наперед Адама й Єву, ска-
 зав Христос:

Адаме, Адаме! Як тебе далеко яблуко загнало
 І за тобою праведник души скільки в пеклі пропало!
 Як тобі того яблука вкус показався?
 Я-ж через него на хресті за всіх вас розпявся.
 Тепер же ти іди в слід за мною, отеюди ступай.
 Із праведних ніоднієї душі не оставляй,

Соломона-ж не треба з собою брати,
Бо він може кріпко дуже мудрувати.
Да і Каїн нехай іще трохи перебуде,
Поки не таковий, а особливий мій суд буде!«

Коли Христос вийшов з пекла, побачив чорт Соломона. Дуже здивувався і сказав:

Хоть од Христа я лиха набрався.
Так за теж бо мині мудріцій всіх чоловік оставил.
Признайся, Соломоне, чого ти іще в пеклі не видав?
Хиба-ж тебе Христос мині па віки вічні подарував?«

На це сказав Соломон:

»Гляди-ж. Сей подарок тобі із лихом вийде.
По мене-ж Христос іще і вдруге прийде.
В перший його приход єсли ти і зостався.
А як по мене в другий раз прийде, то хоч і отчайся!«

Тоді закричав люципер:

»Вибийте його з пекла в шию,
А коли не хоче, то хоч через силу!«

І тоді чорти вигнали його з пекла та його душа повандрувала за праведними. І всі дивувалися, як „Соломон з пекла вимудрувався“.⁸⁸⁾

Уже М. Драгоманів зауважив, що в цій вірші відразу кидається в очі „живий, драматичний склад. Можна-б сказати, що автор її або вже мав перед собою примір драматичних сцен, котрі скорочував, вкладаючи їх у віршу, або ця вірша дає нам перехідну форму до драми“. Драгоманів припускає перше⁸⁹⁾. Десять літ пізніше здогад Драгоманова спрavidився. Іван Франко опублікував з західно-українського рукопису „Слово о збуренню пекла“. Установлення Франком тісного звязку ізюмської вірші з драмою це дуже важний історично-літературний факт. „Поперше воно кидає ярке світло на темну досіль (до 1896 р.) й мало досліджену історію такого характеристичного для української літератури жанру, як духовна вірша, й позволяє, так сказати, відмітити сам процес складання вірші,

оцінювати та зважувати ті або інші понуки й погляди її автора, а подруге документи, введені нами в діло при цім досліджуванню, відшукані на величезній віддалі один від другого, один на Лівобережній Україні, другий на галицькім Підгіррю, в закутку, що, починаючи від часів Володимира Великого, аж дотепер жив окремим від Лівобережної України політичним життям, входив і входить в склад зовсім відмінних і під неодним оглядом різко від іншої України відокремлених політичних організмів. Тісний, спадковий звязок ізюмської вірші з велиcodньою драмою вказує на те, що, не зважаючи на політичний розрив, серед українського народу живі досіль й однородні на всім просторі його розселення не тільки ті давні перекази, пісні, вірування й обичаї, котрі звичайно творять поле етнографії, але живі також ті літературні, книжні традиції, котрі почали бути вироблюватися наприкінці XVI і в XVII в., однаке котрим через різні історичні обставини не судилося розвинутися повніще та зробитися підйомою міцнішої загально-народної культури. Не зважаючи на всю свою скупість і біdnість, ці початки нової культурної праці находили вдячний ґрунт серед українського народу, діставалися в масу, зокрема міську, більше грамотну, та ставали дорогі для неї. І як чеські гусити по побіді реакції, по виході з рідного краю на заслання потішалися тим, що, не зважаючи на те, що втратили весь маєток, все, що для них було міле й дороге в ріднім краю, їм удалося урятувати яко найбільшу дорогоцінність — „Кралицьку Біблію“ і „Лябірінт світу“, — так і Українці, приневолені в другій половині XVII в. покидати ті осередки умовного й культурного життя на Волині, Поділлю і Правобережній Україні, котрі щойно розвинулися, і шукати захисту в непроглядних степах Слобідщини, не забували брати з собою книжок і навіть рукописних творів нової драматичної штуки на Україні яко застави дальншого розвитку на ширшій, але все-таки суцільній і однородній основі. Мені видається, що сама така була доля нашої велиcodньої вірші. Написана в першій половині XVII в. на правім березі Дніпра,

вона швидко зробилася популярною і поширювалась не тільки з риштування, будованого по містах у Велику Пятницю або в самій церкві або серед церковної огорожі для представлення страждань, смерти й воскресіння Спасителя, але й в рукописах як читання для поучення. Й коли релігійна драма прийшла в упадок, вона скоротилася в Лівобережній Україні у віршу та в цій новій формі живе досіль в народній пам'яті, а тимчасом у своїй первісній батьківщині вона пішла в повне забуття і тільки припадково уціліла в записнім зшиткові півграмотного селянина¹⁰⁰⁾.

Розпоряджаючи трьома новими текстами „Слова про збурення пекла“ з рукописів бібліотеки „Народного Дому“ у Львові, Франко зайнявся пізніше другий раз згаданою драмою в праці „Слово про збурення пекла“, в якій навів текст вірші з своїми поправками та зводний текст драми й далі перейшов до її змісту та будови й основного джерела її, яким є старохристиянський апокріф, відомий під назвою Нікодимової євангелії, а властиво друга частина цього твору, де описується вхід Ісуса до аду зараз по його смерті на хресті, та „Слово на Велику Пятницю“ Евсевія Олександрійського, надруковане в церковно-славянськім перекладі ще 1647 р. в так званім Сборнику сімдесятьох слів у Москві.

Що торкається питання про час і місце написання цієї драми, Франко вернув до своїх виводів. Устні й письменні сліди її збереглися на двох протилежних кінцях української території: в двох повітах харківської губернії і в Галичині, де появляються копії старого тексту драми, копії не старші половини XVIII століття, та все-таки трьох відмінних редакцій, що свідчать про значну еволюцію самого тексту протягом досить значного часу від частого переписування. Тільки в наддніпрянській Україні не віднайдено поки-що ніяких слідів ані переповідок цієї драми. На думку Франка це „свідчить про те, що предки тих людей, серед яких збереглася великородня вірша, бачили колись чи то на Волині або й у Галичині виставу великородньої драми,

яку зберегли в своїй памяті і при якійсь нагоді, напр. при кольонізації Слобідської України наслідком Хмельницької руйни на правобічній Україні, занесли її з собою на далекі кольонії. В такім разі написання самої драми мусіли би віднести до першої половини XVII в. На це натякає й віршування й форма драми, що нагадує склад козацьких дум, які творилися в тім самім часі”¹⁰¹). М. Петров уважає дуже можливим, що „й галицька драма й харківська велиcodня вірша мають свій прототип в якійсь шкільній драмі, написаній в київській академії, звідки однаково можна було занести її в різні сторони, з одного боку в Галичину, з другого в Слобідську Україну, де вона могла одержати більше або менше значну перерібку”¹⁰²). На основі досіль відомого матеріялу треба сказати, що обидва твердження: д-ра Франка й Петрова — це гіпотези, не підперті доказовим матеріялом.

Апокріфічний елемент в різдвяних і велиcodніх віршах. Що торкається останньої вірші, яка повстала з велиcodньої драми, крім другої частини Нікодимової євангелії особливо близьке до її тексту те місце апокріфічного „Слова на Велику П'ятницю“, де оповідається про те, що сталося по смерті Ісуса на хресті. Діявол утік до Аду й велів йому позамикати брами. Ад замкнув браму та зміцнив засувами. Надійшли янголи й закричали: „Візьміть, князі, свої брами, візьміть вічні брами, бо йде царь слави“. Ад удав, що не знає нічого, й запитав з середини: „Що це за царь слави?“. Янгольські сили відповіли: „Господь міцний і сильний, Господь сильний у боях“. І запитав Ад: „Коли так, то по що покинув небо та прийшов сюди?“ І сказали сили: „Бо він царь слави й гонить свого противника, щоб звязати його й дати тобі“. Ад виласяв діявола гострими словами й відмовився помагати йому. Тоді Ісус виступив на мідяну браму й розламав її, а також залізні ворота, й вивів душі праведників з пекла¹⁰³).

Є відгомони апокріфів і в інших віршах. В однім „казаню на воскресеніє Христово“ говориться, що „Христос, пійшовши до пекла, пекло розбив, дія-

воля ізвязав і народ людський з пекла вивів. І коли люде йшли із пекла, котрих Христос визволив відтіля, йдучи, скакали, веселилися, грали, ликували”¹⁰⁴). А знов про Ірода читаємо в учительній євангелії псевдо-Мафія з рукопису XVII в. таке: „А проклятий Ірод погано загинув: наслав на нього Бог люту коросту, й так беззаконний з тим опух і розсівся”. В іншім місці стойть, що „того Ірода короля черви живого на його королівськім престолі розточили, а його душу чорти до пекла на вічні муки запровадили”¹⁰⁵). Подібних аналогій можна навести більше.

Завязки сатиричної побутової комедії.

Діялььоги з сатиричним забарвленням. Уже в розмові пастухів Свирида й Овдія маємо натяки на політичне життя України половини XVIII століття, бо пастухи скаржаться на прикости, які втали на населення України з причини перепису. Риси суспільної сатири слідні у великолій інтермедії - діялььогу, де виступає двох селян Жоврид і Онопрій, Педора, його жінка та його син Пель. Селяне нарікають на свого пароха, що завів обовязкові пости, ходження до церков, поклони й заборонив навіть курити люльку. При тім згадують покійного попа Лукіяна, що сповідав гуртом на спільній сповіди й не притискав парахвіян. В побутовім елементі різдвяних і великолійних вірш нерідко пробивається і сатирична струна.

І взагалі в українськім письменстві XVII й XVIII віку маємо деколи твори в формі діялььогів, хоч ці діялььоги зовсім не призначувалися для вистави на сцені, а тільки для декламації і читання. Однаке й вони не лишалися без впливу на вироблення драматичної форми. А коли вони мали гумористичне й сатиричне забарвлення, набирали такого самого значіння, що й сатирична побутова комедія. В такім разі вони ставали завязками української сатиричної побутової комедії.

Літературна діяльність Івана Некрашевича.

Під цим оглядом представляють немалий інтерес віршові писання Івана Некрашевича, зложені в реальних умовах українського життя і приложені до його щоденних потреб. Іван Некрашевич прийшов на світ при кінці першої половини XVIII в. в селі Вишенках на Чернігівщині, наскільки вказувала-б на це та обстановка, що 1763 р. яко студент київської академії відав промовою київо-печерського архимандрита Зосима Валькевича у Вишенках. Видко, що Некрашевич був родом з цього села, де його батько був парохом і де Іван яко студент пробував під час вакації. Коли пізніше став священиком в тім самім селі, нераз користав зного ораторського таланту, виголошуучи промови перед високопоставленими особами, головно перед київським митрополитом Самуїлом Миславським, і виaproшуучи собі ріжні ласки. Ці промови уложені латинською або тодішньою нашою книжною славяно-українською мовою.

Також славяно-українською мовою почав Некрашевич складати свої вірші. Що не можна відмовити йому поетичного таланту, доказом цього може бути переспів „Отченашу“, яким кінчиться його „Споръ души и тѣла“ з 1773 р.:

Огче наипъ иренебесныи, твоя воля съ нами
Всегда да будеть, также владѣть сердцами.
Имя да святится въ пасть царство да прайдетъ.
Да сѣтъю лукавый врагъ болиъ наесь не обидетъ.
Оставъ намъ наши долги, да и мы оставляемъ:
Избавъ отъ лукавыхъ, да тя прославляемъ.
Дааждъ намъ хлѣбъ небесный твой всегда чисто ясти.
Да омерзъютъ отсель вѣ мірскіе сласти.
Безъ тебе-же не можемъ мы, твое то есть дѣло,
Очистить тѣло отъ сквернъ, здѣлать, какъ сиѣтъ, бѣло,
Душу-же освятить себѣ въ иконоце вѣчно
И жить въ ней какъ бы въ небѣ всегда самолично.
О Боже, здѣлай сія, притѣжно молюся,
Да изъ славы твоєя въ вѣкъ онъ насыщуся.

Яко твое царство есть и сила и слава,
Да введеть въ оное пасъ твои рука права.¹⁰⁶⁾

Некрашевич писав деколи віршом і листи до своїх знайомих, напр. до Івана Филиповича. Один вірш написаний з приводу того, що Филипович, писарь чернечого двірця у Вишенках, не звернув Некрашевичеві позиченого каламаря. Той самий Филипович став пізніше гніденським священиком і добрым сусідом-Некрашевича. В одному листі з 19 грудня 1791 р. Некрашевич запрошує до себе в гості Филиповича, його сина Петра й дячка Степана Криницького:

Отець Іван, Петро й Степан з своїми жінками.
Просим до нас хотя па час приїхать святками.
Будем гулять і зухвалити рожденного Бога:
Уже од вас просто до нас зроблена дорога.

Заспівають хоч над чаєм, випіють калинівки, поговорять, а з ними разом і жінки. Бо й так у святочний день треба спочити. Правда, в них у свято більше роботи ніж у будень,

Да вже з того нам такого не розсіється лиха.
Треба святом з кумом братом погулять ізтиха.
Приїжжайте, поздравляйте, щоб нам дочекати
Веселенько, здоровенько інче празнувати.
А ми разом усі скажем із вами посполу:
Більш не вмієм, що запієм, не ходили в школу.
Сидем дружно всі окружно за столом у хаті,
Хоть не пансіко, да й нехамсько будем розмовляти.
А між тими річми вейми то чим займати,
То по чарці, то по парці будем зашпвати.
Розгулявшись, розмахавшиесь, того інче й мало.
Висм опять, хоть і по пять, аби тілько стало.
Як не стане, то дастане батько або мати,
Однак чесно і нелесно, не виженем з хати.
Насидівшись і напившиесь, розходиться станем:
Хто із нами, а хто з вами, усі разом грянем.

Нехай кождий пізнає, як в любові треба жити, бо попи повинні зробити всім шлях до неба. Кождий вірить ділам, а не словам.

Так зробімо, научімо хрестян любо жити:
Самим ділом введем сміло у небесні кліти,
Будем з ними вічне всеї в існі кучувати,
Пиво нове з ребр Христових будем понівати.
Писав Іван, бо вміс сам, — півчишся у школі:
Годі писать, як прозивати, він вам всім знакомий.¹⁰⁷⁾

Свій приїзд на іменини Филиповича заповів Некрашевич таким листом:

Отче Йване гайдепський, возлюблений тезку,
Їдем на іменини, очищай нам стежку.
Ожидай же, здоров був, із своїм патроном,
Посажай нас до стола за новим ослоном.
Добренькою почастуй великим стаканом,
То будем ми тебе звати милостивим паном.

Горівкою має частувати, поки її стане,
Щоб знати хоч третього дня ванного патрона.
Як не вгадаєш куди і встать із ослона.
Тоді то сполати, сполати будем глаголати.
О, щоб же ти до віку діджав панувати.
Писав тезко з тезкою, з зятем і з сестрою,
Поздоровляємо вас віршею такою
Місяця небесного сьогож таки року.
А числа, що у книжці написано в строку.¹⁰⁸⁾

З місяця лютого 1789 р. походить його сцена „Ісповід“, взята з тодішньої священичої практики. Як виходить з сцени, попередники Некрашевича сповідали селян усіх разом. Некрашевич завів у своїй парахвії сповідь кожного зокрема та сповідав не тільки з явних гріхів, але й з грішних замислів і бажань. Непризвичасні до цього, парахвіяне обурилися на нього. Сцена писана так, що сповідник говорить славяно-українською мовою, а парахвіяне відповідають живою українською мовою. Коли першого, що сповідається, упоминає священик, щоб нічого не скрив перед ним, він не тільки не кається, а гордо вихваляє себе:

Щож я коли зогрішу, я не так, як люде.
 Що пишний ледаю да й ще звягать буде.
 А я хліба да соли не збавив нікого:
 А більше яких гріхів не чуюсь нічого.
 Горюю да бідую, хоч хліба не маю.
 А ніколи нікого я не позиваю.
 Ой, чи я-ж би бідував, як тепер бідую.
 Як би хотів грішити, занять річ чужую?!

Священик уболіває, що людина, яка сповідалася, не признається, чи не вкрада чогось, чи не лінувалася ходити до церкви, чи не божилася, надурно не клялася, не обдурила, не осудила, не була пяна над міру і т. д.

Жінку запитує сповідник, чи неїздила коли шукати ворожки, щоб довідатися, яке місце щасливе під будову хати, а далі, чи не робила богозневажливих жартів на весіллях. Сповідана не признається до таких гріхів:

Ні, отчен'ку, я чесна й роду не такого.
 Як пишес бувас матки й отця злого.
 А мене бо навчили отець мій і мати
 Колядівок і шедрівок, Бога зухваляти.
 Говію я що року, пятіньку шаную:
 Ні їм, ні ю, ні роблю до вечора в тую.
 От близнуло на губу, як сир одкідала:
 Чого я не робила, ввесь рот полоскала ...
 Ісусе, прости мене грішну таку.
 А більше я на собі нічого не чую.

А коли на таку самохвалибу й упір запримітив сповідник, що один Бог без гріха, а ввесь світ, отже й вона, грішить, відрізала жінка:

Разві ти, напотчен'ку, по собі се знаєш.
 Що ти у мене гріхів так довго питаетш?
 І ще-ж хліба за те гріх, що брехнеш, панотче.
 Губою немитою, сеж діло охоче.
 Я-ж таки не все й брешу, я чесна собою.
 Десь ти но злобі почав так крутити мною!

Духовник покинув би священство, колиб не боявся гріха, бо ніяк неможливо „нев'жовъ исправить“.

І дівчина не почувається до гріху :

А я що зогрішила, що я можу знати?
На вечірки не хожу, не пускає мати.
Шість раз мене і торік моя мати била
За те, що на вулицю разів з п'ять ходила.
Єдин тілько раз колись пісню заспівала
Да й вигнала із хати, що й не почувала.
Всеж тепер добре роблю, у гріхах не чуюсь,
Од тій доби й досі усе я шануюсь.

Вкінці упоминає сповідник дітей, щоб не крали, не були вперті, не брехали й це билися, а вони на це:

Чи ще-ж і ми зогрінним? Ні, отче, нічого :
Молимось, бем поклони, нічого худого.

Обурилася громада :

А щож то піп наш почав всіх нає так нуждити?
Доки-ж уже ми йому будемо терпіти?
Сек уже на сповіді й брехню завдаває,
Коли скає хто йому, що гріхів не має.
Ощечек пак! А де йому гріхів таких взяти?
Як нічого не грішив, щож має казати?
Чи то ми так гріхімо, як і інші люди?
Да, аби були люди, а піп у нас буде!
І його-б ми за пона всі посподу мали.
На проскури-б носили й його-б піанували,
Нехай би він перестав тілько мудрувати.
І ще-ж колиб перестав мунтрувати в причасті,
І що од світи закавраш одрізав у Насти.

Сповідник намовляє парахвіян, щоб ішли за ним, а не він за ними. На це громада :

Коли-ж так, дак ми тебе всі будемо слухати,
Да позволь сивуху піть да табаку нюхати.
Розказуй тоді, що хоч, бо ми всі слінні,
Не знаєм, чи за гріхи есть кари який.
А ми будем пильниченко на ус те мотати.

Чи ні станем хоч трохи гріхів пізнавати.
 Тепер же, хвала Богу, прийшов піст великий.
 В церкві не будуть хіба самії каліки.
 Котрий не був через рік, тепер побувас.
 Хоч унечре, коли піш людей сноўдає.
 Оці предере свої, побачить все злес.
 Що, як, коли зогрішиш, хоч слово икес.
 Йй Богу, покаємся, жінки й чоловіки.
 Щоб у тебі зо Христом царствувають павіки.¹⁰⁹⁾)

З 1790 р. походить жива сцена з природи „Ярмарок“, написана чистою народньою мовою.

Просьба на попа слободи „Не руш мене“.
 Близький змістом, формою й ідеєю до „Ісповіди“ Некрашевича віршований твір, відомий під назвою „Замисл на попа“, „Супліка або замисл на попа“ або „Просьба на попа слободи „Не руш мене“ од парахвіян“. ¹¹⁰⁾)

На думку М. Петрова „згадка в однім з варіантів псевдонімної назви слободи „Не руш мене“ вказує на відому нам девізу самого І. Некрашевича, якого тому правдоподібно можна уважати автором і цієї супліки або просьби, попсованої опісля переписувачами“. ¹¹¹⁾)
 Щоб здогад М. Петрова був ясним, треба переповісти ось тут те, що оповіли йому про Некрашевича вишенський парох Ф. Яновський (вмер 1900 р.) та його свояк-професор київської духовної академії Ф. Міщенко. По їх оповіданням Некрашевич був ріжносторонній, розумний і витривалий. Місцеві перекази кажуть, що він знат добре столярське діло й між іншим зробив для себе бричку з таким написом ззаду: „Не руш мене!“ ¹¹²⁾)

Щодо свого тону та складу „Просьба“ близько споріднена з „Ісповідю“ Некрашевича й оповідає далі те, на чим урвалася „Ісповідь“. „Просьба“ малює невдоволених селян на пароха за те, що до нього не можна й приступити й що він карає їх за провини проти віри й моральності. Тому вони звертаються до місцевого дяка, з проханням написати для них прохання до владики, щоб усунув з їх села цього попа. З церковно-релігій-

ною справою сплітається і соціальне питання, а ціла „Просьба“ повна цікавих побутових подробиць. Щоб вийти з трудного положення, хитрий дяк уложив скаргу великомовним і темним стилем. Зрештою за радою старих досвідчених людей селяне занехують цю справу, бо „він не сам се крутить, але його пан сотник учить“, котрий „його сюди й втоптав, да за його свою годованку віддав“.

Під літературним оглядом треба „Просьбу“ поставити далеко вище від „Ісповіді“ Некрашевича. Тут світогляд автора ширший і глибше змальований підклад речі. Колиб справдився здогад Петрова, що „Просьба“ є твором Некрашевича, вона походить в такім разі з 90 рр. XVIII в. і мало що випереджує або зовсім не випереджує перших пісень знаменитої „Енеїди“ Котляревського.

Замітна річ, що подібний напрям, як проявився в „Ісповіді“ Некрашевича та „Просьбі“ інших таких писаннях, бачимо також у „Подільській епархіальній містерії“ з кінця XIX в.¹¹³⁾

Український вертеп.

Перенесення давньої драми в народні маси. В західній Європі найбільше поширені й популярні містерії від давніх давен переходили в народні маси й відгравалися по селах у скороченій і зміненій формі відповідно до спроможності зrozуміти й відповідно до потреб сільської публіки. Такі народні релігійні вистави в менше або більше розвиненій формі існують і в наших часах у Франції, Італії, Єспанії, Швейцарії, а зокрема в південній Німеччині й тирольських краях. А знов на Україні „раз виставлена й вивчена драма немов стала добром учеників, які вживали її опісля для своїх особистих цілей; в роскішне українське літо розійдуться воїни невеличкими групами по селах і хуторах і, живучи справжніми дітьми природи, з дия на день, повторяють драму свого учителя у багатих або заможних селян, козаків або сільської шляхти. Таким робом

відбувалася незамітна пропаганда духовної драми серед народу України, народжувався смак і любов до подібного роду задоволень, а рівночасно зближення з народом улекшувало можливість увільнення драми від сколястичних пут і відсвіження її місцевими елементами. З цього боку ці літні прогулки бурсаків, цей спів духовних кантів і вистава шкільних містерій по селах мають важне значіння в історії старовинного духовного театру. Ім завдячує він свою популярність на Україні, а виключна зачікненість духовних вистав у заіконосницькій академії або низ придворній московській сцені немало вплинула на швидкий упадок духовного театру на півночі".¹¹⁴⁾

Поза інтермедіями й діяльогами такого ж характеру мало було в досіль відомім давнім українським драматичним репертуарі поважних драм, які могли б чимсь зацікавити народні маси. З драматичної спадщини Дмитра Тупталенка-Ростовського могла такою бути найшвидше Різдвяна Комедія з її живими українськими народніми типами. Найживіща сцена цієї драми це розмова пастухів. В цих пастухах видно земляків автора драми, безпечних і наївних Українців. Один з них Борис береже отари, а два інші відійшли до Вифлеєма за харчами. Коли вони вернули й почали вечеряти, почувся чудовий спів; згодом запримітили вони, що це співають якісь дивні істоти на небі. Почали сперечатися про те, хто вони: один каже, що це пташки, а другий, що „невеличкі діти“. Коли янгол зявився з своєю вісткою, вони здивувалися немало, що такий воєвода прийшов до них особисто. Янгол пояснив, що „той, котрий є пастухом для всіх пастухів, очікує вас, пастухів“. А вони простодушно почали допитуватися, чи не треба йому якось поклонитися, принести дарунки так, як нашому князеві і т. д. У вертепній драмі янгол будить пастухів, щоб славили всюди народження Христа. Далі бачимо споріднені мотиви з різдвяною драмою Дмитра Тупталенка. За сценую двох пастухів веде таку розмову:

І пастух. Грицьку?

2 пастух. А що. Прицьку?

І пастух. Вставай хутенько,

Вибери ягня малечко!

Да хутко підем ген-ген на гору,

Може ще й ми поспіємо в пору.

Хор співає за сценою „Слава буди в вишних Богу“, а пастухи приносять ягня в дарунку Христові:

І пастух. Отсе-ж і ми, Паниченьку, до вашої таки мості,
Як сам бачиш, Грицько з Прицьком припхалися
[в гості...]

І ягнятко принесли із сільського стада.

Нехай буде здоровая вся наша громада!

2 пастух. Да годі лиш, Грицьку, тобі тут блеяти,
Да нумо поздоровляти,

Може кому чи не час й до стада чухрати.

І пастух. Як так, то бувай же, Паничу, здоров,
Да й нам дай, щоб і ми такі були здорові.
Да із цих чижмачків обулись в сапянові.

Благослови-ж сей подарок від нас прийняти!¹¹⁵

Крім того як у різдвяній драмі Тупталенка, так і в пізніших, що брали мотиви з неї або її джерела, приходить сцена з вояками, що в' словляють свою звірську готовість строго вибити літей, з високолетними промовами магів, усюди бачимо передсмертні муки Ірода, коли до нього приходить смерть, чорт чи пімста, та його скинення до пекла.

Такі спільні мотиви ведуть нас до найбільше поширеної й любленої на Україні драматичної вистави у давніх часах — до українського вертепу. Це дуже оригінальна композиція з поважної різдвяної драми й інтермедії. Однаке замісьць живих осіб виступали у вертепі ляльки у відповідних костюмах, а розмови виголошувала людина, уміщена за вертепною будкою, невидна для публіки, що (людина) порушала ляльки на сцені відповідно до акції.

Про ширителів вертепу каже митрополит Евгеній, що „в часі Різдвяних свят добірні студенти й ученики

ходили по домах з звіздами, з вертепом або райком, виставляли ляльками Різдво або Воскресіння Христа, однаке опісля полишили ці вистави цеховим майстрям, а замісць того виставляли діяльоги, драми й говорили привітні промови".¹¹⁶⁾

Вертеп в західній Європі. Вертеп повстав з комбінації релігійної різдвяної драми, витисненої з костельної огорожі на міську площа, й зовсім світської лялькової гри. Характер цієї релігійної драми вже на початку XV в. ілюструє досить те, що 1416 р. в часі базилейського собору англійські представники собору гостили духовних отців бенкетом, на якім їх блазні та слуги забавляли зібраних прелатів — різдвяною драмою, переведеною вже зовсім на світський стиль. І так Йосиф трактувався тут яко комічний старий муж молодої жінки, пастухи жартували собі з нього й поштуркували його; Марія кликала молодих няньок, щоб колисали дитину, але вони воліли танцювати з парібками й т. ін.

Вертепом називалася переносна скриня, декорована як Вифлеєм з яслами та з дитиною Ісусом в них, з Йосифом і Марією, з волом, ослом і пастухами; дальнє маємо прихід трьох царів. сцени з Іродом, з жидами, вояками, чортом і смертю, а решта все типова лялькова комедія з побутовими сценами, з масними словами й пісеньками, з виставою ріжних національних костюмів і танців. Зразу дуалізм цих складових елементів проявлявся тим робом, що тільки та частина драми, яка була основана на євангельських переказах, відгравалася при помочи ляльок або й вона навіть не вся, бо трьох царів, пастухів і жидів гралі живі люди, однаке швидко справа стала простіща та всі ролі перейшли на ляльки. Дуалізм між деревляніми й живими акторами перенісся в середину самого вертепу, він одержав два поверхи: в горішнім поверсі стояв Вифлеєм і ясла, а в долішнім місто, Іродова палата, площа, на якій ляльки відгравали сцени чисто світського змісту. По всякій правдоподібності вертеп цієї форми повстав у південній Німеччині^{117).}

В Польщі інтерлюдійна частина шопки (бо так тут називається вертеп) це ряд неповязаних з собою сцен, в яких виступали перед очами зібраної публики ріжні типи з найближчого оточення. З збереженням характеристичних прикмет їх говору, манер, своєрідних поглядів виводився краковянин, карпатський гірняк, німець, жид — оригінальна панорама „племен, народів, станів“.

Звізда. Разом з вертепом носили звичайно й звізду. Це є ліхтарня з грубого, перемашеного паперу, від якого йде шість великих рогів або промінів на всі боки; сама ліхтарня укріплена на високій жердці непорушно, а проміні при помочі бльоку та протягненого від нього шнурка вертяться довкола своєї осі. На однім боці ліхтарні нарисоване кругле людське обличче або сонце, на другім — поклін магів або щось в цім роді. В середині вставлена свічка, що освічує як ці фігури, так і цілу ліхтарню. Носителі звізд співають колядки.

Ходження з звіздою в західній Україні відоме було вже 1680 р. Рукописний відділ „Національного музею“ у Львові переховує „Тріодь“, де на трьох картках з початку й одній кінцевій містяться зразки української набожної пісні з другої половини XVII в. Ці пісні вписані до Тріоди в містечку Стара Сіль Хвedorом Рясновським, родичем з Дунаїв з під Рогатина.

Між текстами вписаних тут набожних пісень є між іншим такий:

Лигели, співайте,
Честь Богу одідайте.
І ми з настирми спішімо,
Уклінє Бога приймімо.
Пророки прорекли,
Честь Богу принесли,
Що си зволив народити,
З нами на землі прожити.
Скочмо за звіздою
Всю дружиною,

Де світлість луча сіяє;
 Нех наше серце співає:
 Алилуя, слава,
 Честь Богу і хвала, що...
 Ото днесь співаймо,
 Родженого вітайте, що...¹¹⁸⁾

Поруч з текстами набожних пісень вписані тут і кілька різдвяних вірш-ораций, з яких одна починається словами:

Вже, діти маленькі, вже си собираїте.
 Христа народженого в яслях вітайте!¹¹⁹⁾

Справа часу появи вертепу на Україні. Коли взяти під увагу з одного боку загадку про звізду та з другого зазначений початок різдвяної вірші-орациї, є всяка спокуса бачити тут ствердження, що вже тоді в західній Україні був відомий вертеп, хоч може ще й не під цією назвою. Що найдалі на кінець XVII в. треба віднести появу українського вертепу, доказом цього крім вірші, що стоїть у близькім звязку з вертепом, є ще те, що вертеп українського походження вже в половині XVIII в. був відомий у Сибірі, куди занесли його єпископи Українці, починаючи від Філотея Лещинського (1702—1722), та його наслідники, Українці й пристрасні любителі театру.¹²⁰⁾ Текст цього вертепу заховав і досіль прикмети української мови й українського віршування і він затратив майже зовсім другу частину, комічні, побутові сцени, але перша частина, біблійна — це зовсім відмінна і старша редакція від тексту українського вертепу, відомого з тексту Маркевича-Галагана.

Обидва тексти: Маркевича й Галагана сходяться в основних точках. Більша ріжниця замітна в побутово-національній частині, а в першій релігійно-біблійній частині ця подібність місцями рівняється дословності. Доказів, що свідчили-б про глибоку давнину текстів, у них немає. Правда, запорожець співає пісню:

Та не буде лучше,
Та не буде краще.
Як у нас та на Україні.
Що не має жида.
Що не має лиха :
Не буде ізміни !

Цю пісеньку „Історія Русів“ прикладає до часу Чорної Ради в Ніжині й до вбивання тодішніх дуків „черню“ і наводить кінець її так :

Нема іанів.
Нема ляхів:
Не буде її ізміни. ¹²¹⁾

Однаке ця пісня запорожця вказує тільки, що первісний текст цієї редакції вертепу повстав не раніше другої половини XVII в., за те є більше даних, що він повстав геть-геть пізніше.

Саме слово вертеп приходить в уривку інтермедії чи діяльогу на Різдво Христа, віднайденім в рукописній збірці з 1771—76 рр. Виступає тут пастух з своїм сином Кубою і говорить :

Хвали-ж Богу, що ми сядо вертепа допитали !
Треба, сину Кубо, щоб ми цю новородженому подарували.
Хвали-ж Богу, що наш настуський подарунок прийнятий !
Треба нам інде, сину Кубо, і ногуляти.

Співас : Пасли настухи край долини свині,
А не знали о своїй лихій годині.

Уже-ж ми, сину Кубо, новородженого розвеселили.
Треба-ж нам, сину Кубо, щоб ми ще й о череді помислили.
Іди ти, сину Кубо, за чередою.
А я ляжу собі з бідою.

На це заявляє циган :

А не тут тобі, стара собако, лежати,
Подібно тобі треба за товаром ганяті.
А то стара собака, лежачи, иріс :
Добре, що на тебе вітер не віс.

Ось я тебе нагрію.
Як сам умію.
Ковендана на три ліса.
На другий бік обернися!

Циган бє пастуха, а він кричить:

Гвалт, сину Кубо!
Подібно на мене прийшла лихая згуба.

Далі виступає літвин і циган, що говорить по українськи й ворожить білорусові тим самим способом, яким закінчив лежання пастуха. Цей спосіб назначує він і в своїй пісні:

Чом, цигане, не орець?
Бо служка не маю.
Тілько в мене служка. —
За поисом служка.¹²²⁾

Північно-західно-українська редакція вертепу. До котрої редакції з досі відомих текстів вертепу велів допитуватися пастухові з сином Кубою автор інтермедії чи діяльогу, не можна сказати, бо наведена пісня цигана приходить в редакції вертепу, визначеній текстами Маркевича-Галагана, а лічення з охвату літвина циганом і туга літвина за кутею в старшій редакції на думку покійного Франка, опублікований ним в 1906 р. в розвідці про український вертеп, — в північно-західно-українській редакції вертепу.

Цей польсько-український текст не має початку. Зразу йде релігійно-біблійна частина з сценами з відвідинами пастухів, з Іродом та його смертю. Ряд сцен інтермедійного характеру, які слабо вяжуться в одну цілість, починається виступом козака:

А здорові були, панове!
Отож і я із далекого краю козак.
Але до того добрий маю сагайдак!
Іще і шаблю добру маю.
На силу свою і на неї міцно дуфаю.
Не новина мії. панове. пітурмувати
До жицівських пивниць і комір,

Не додержить мій курник ані жадний двір.
 Чуда-м дуже великий творив:
 Стави, очерста огнем палив;
 Гори сиряній.
 Озера медовий.
 Кобаси, мандрики в міхи забіраю.
 Інеч-ж хто хоче дознати лицарства моєого,
 Нехай висилас кілька тисяч війська кипшового,
 А я з ними буду герці вишравити
 І до кармана їх буду заганити.
 Чи нема тут, панове, кого до мене пристати?
 А пішлибисьмо на Турка воювати.
 А що бісъмо здобули,
 То ся-б ділили.
 Чи нема тут такого?

Зголосується жид, що хоче з козаком „дики, олен воювати“. Від козака й жида „будуть дикий кози утікати“ Жид хвалиться, що вміє добре стріляти луком. Козак велить жидові стрілити, бо він „не видав, щоб жиди козакували і з лука добре стріляли“. Жид бере лук від козака, стріляє й кидає потім луком на нього. На це козак:

Панове, чи видав хто, щоб жиди козакували
 Та щоб вони із лука добре стріляли?
 Іди, ісей сину, аби тобі пси бороду й пейси обірвали!
 Та іди, проклятий сину, учися по свому шальвирувати,
 Як твій сучий батько та і мати!
 Та тобі, проклятий сину, шабас одиравляти,
 Не з молодцями добрими воювати!

Допавши до своїх рук козацьку зброю: лук і кріс, жид закликає інших жидів під зброю, організує з них військо, вчить його стріляти й грозить вирубати в пень усіх козаків. Жиди гороїжаться так довго, доки не надходить козак з піснею на'устах:

А в містечку Берестечку,
 Гей, ис Байда мід, горілочку.

Гей, не же він та не день, не два.
 Та не одну нічку, не годиночку.
 Гей, не же він та щіпиває.
 Та либо нь чуру та намовляє.

Почувши цю пісню козака (доказ поширення її в західній Україні вже при кінці XVII або на початку XVIII в.), жиди ховаються зо страху під лави. Козак розбиває ополчення жидів, котрі зо страху перед ним видають себе за монахів з Почаїва. Козак бє жидів і відсилає їх „горілку курити, не на війну ходити“ та співає пісню :

Да козак душа правдивая.
 Сорочки не мас,
 Да коли не не. то воші бє,
 Таки й не гуляє.

Доказом популярності цієї пісеньки в XVIII в. є факт, що її поміщували радо під дереворитним малюнком запорожця на листках, що розходилися скрізь по Україні.

По відході козака вертає жид і з ним надходить селянин Іван, котрого жид обвинувачує, що він буцімто знайшов згублені ним гроші. Жид скаржиться на селянина перед паном, який однаке не находити вини в селянині. Тоді селянин уже навмисне дразнить жида, буцімто він дійсно щось знає про жидівські гроші. За признання жид дарує селянинові вузький жупан і знов веде його до пана, який однаке проганяє їх обох. Пан говорить польською мовою, якою написана на початку релігійно-біблійна частина вертепу, селянин і жид по українськи.

В дальшій сцені виступає у веселім настрою літвин. Він почув у сні янгольські співи, бачив золотий дош і, прокинувшися, наївся куті, але за багато. Коли він до того хоче погуляти й затягає пісню, кутя бунтується в животі й білорус, знесилений, падає на землю, кидається, стогне та просить покликати йому лікаря. Ця сцена такаж, як в інтермедії про пастуха з його си-

ном Кубою. На це вбігає до хати циганчук ; побачивши, що білорус обівся куті, побіг по свого батька.

Надходить циган, ударяє себе рукою об груди й говорить :

А, а ! Добрий вечір вам, панове громада !
 А що тут у вас за добрая рада ?
 Як ви ся маєте ?
 Подібно ви за мене спомниасте ?
 Бо мій син казав :
 Хтось тут мене дуже потребував.
 Правда, я, панове, старий циган, уже намятаю сім зим,
 Бо я Старого Константинова родився син.
 Мене їй у Бердичові добре знали, там то мене кохали !
 Уже-б я тут не був, як би мене були догнали.
 Правда, миї і тут добре буде,
 Як ся обізнають зо мною добрий люде.
 Хто що має,райте до мене.
 А вже він не понесе од мене.
 Я знаю ліки на всі штуки :
 Уже він не буде бачити, як запонаду в свої руки.
 Я умію і ворожити.
 Коли є що у рот вложити.
 Ох, а то що за чоловік лежить ?
 О, як же він увесь дріжить !
 Трохи він, панове, куті чи не обівся,
 Що йому так живіт обдувся ?
 Ах, і ви, панове люде,
 Жадного йому ратунку не дасьте !
 Не знати, що із його буде.

Цигане бують литвина, коли він висловив тугу за рештою куті, а цей утікає за поріг. Опісля циган хоче поздоровити зібраних з святами, погуляти „дикого вока“, за що просить дати йому хоч по червоному.

На сцену віздить москаль на кобилі та співає московську пісню, з початку на світські мотиви, а потім вплітас згадки з вифлеємської різні та згадує про лошатко, що розбрикалося, і тому він не може зловити його. Коли він трубить, щоб його звабити, вбігає циганчук, пізнає під москалем свою кобилу,

яку їм хтось украв на ярмарку, та кличе батька, що говорить:

А бодай тебі лихо та хороба!
То наша вірна худоба.
А бій же, сину, того царського осудара!
Як нам ізгонив кобилку, аж гій під хвостом стала піна!
От, дивіться, сивая була
І під хвостом яка діра!
А ти у Польщу не ходи
І циганських норовів не берп.,
А нашої кобилки не кради!

Обидва цигане не зважають на москалеві вибріхування, стягають його з кобили, бють і проганяють за сцену.¹²³⁾ Цікава річ, що в цій старій редакції вертепу циган два рази здобуває побіду й немов учить розуму інших героїв, що для осягнення побіди потрібно рішучості, певности себе й дотепу.

Звязок вертепу з сучасними літературними пам'ятками. Лічення циганом охвatu білоруса й історія з кобилою це мотиви, які прийдуть в такій чи зміненій формі і в Довгалевського, і в Кониського, і де-инде. Та не про цей звязок має бути тут мова, а про цікаву „Псалмъ на Різдво Христа“ з 1738 р., опубліковану Франком поруч тексту нововідкритого тексту вертепу.

На вістку про народження Христа довжезний ряд пар людей вибрався витати новонародженого. З пастухів „Кузьма з Демяном пред Христом паном під самим дахом стали зо страхом, але Микита сам Бога вита, при яслех ставши, кучемку знявши“. Савка з Юхимом „по бербениці несуть жентиці“. Дехто плив лодкою. „Гаврило в вічку ослові січку, а Стах полови приніс ослові“. „Яко піддані усі Івани роблять місточок через поточок. Туди рибаки бігли по раки, всі по плотиші дали владиці. Яремій з Гапоном воли з припоном“ вели, а

Остап і Мокрій і третій Купрій.
Йаким із Стецьком і з третім Мацьком

Несли барана до Христа пана.
 Ізали з Макаром прийшли із даром:
 Два хліби взяли, Богу подали.
 Дмитер хитренко прибіг пруденько;
 Ставили в порога, побачив Бога.

„Лучка, мудрая штучка“, побачив здалека Христа.
 Всі молоді й старі пекарі з хліборобами принесли колачі, а Йосифові й Марії дали по пирогові за те, щоб могли оглядати Христа.

Близько у дверець продає перець:
 Марфа стояла і продавала.
 Другая Дося спекла поросся:
 Нім Бога вздріла, поросся ззіла.

Автор закликає черців бити з радости поклони, чернички у черевички обути ноги, кушнірів і кравців приготувати хутро на другий день, ковалів зробити „гвіздя“, щоб побити шопу, гонтарів дати гонт і лат на туж ціль, столярів виготовити швидко двері, слюсарів приправити їх, сницарів з малярями, щоб поробили вітари до шопи, шклярів, щоб шиби (оболони) приправили, котлярів і боднарів, щоб швидко зробили „панви й станви“, римарів, щоб привезли вузди й хомути, стельмахів, щоб зробили „лектики“ для Христа, шевців, щоб поспішили з чоботами, музиків, щоб узяли скрипки й розвеселили Христа, гончарів, щоб бігли з горшками, а теслів, щоб зложили гарні ясла. „Цупрун і Мина привезли вина“, „Данько морозом драбчастим возом привіз горілки штири барілки, Фед'ко з Прокопом бігли окопом і ледво лізли, бо ріпу гризли“. Марко прибіг з медом, а за ним Остап „віз пива бочку“. Далі велить автор Мафієві грati „в шоломію“ або „в фуярку“, а Олексі лекше грati, бо „будуть пастирі усі скакати“. Інші музики це Кирик і Гурій з сурмами.

Хоч о холоду, підтер бороду
 Макарій: упрів, нім Бога уздрів.
 Богу їх долі, різинки з Волі
 Ріжуть телята у сї свита.

Стась і Данило привезли пиво,
Горілки фляшку, просять о ласку.

Нечипір з Маном мають грati перед Христом „в со-
пілку, пючи горілку“, а Клим сісти у ніг і за-
грati тихенько, красненько „в ріжок“. Василь по-
винен продумувати над тим, як вони мають грati.

Стямив о Бозі, став на залозі
Козак із рогом перед порогом.
Также лях з луком прийхав з фуком:
Мимо залогу втисся ко Богу.
Вельможні пани, Греки з Римлянії,
Чесно входили і навідили.
Венгри і Німці яко одмінці
Здалека стали, не довіряли.
Магометане яко погане
Ані витали, ані видали.
Правда. Миряне й Аравляне
Ішли помалу і дали хвалу.
Але Волохи віри не трохи.
З Мунтини стали і заспівали.
Серби з Болгарці, церські цари —

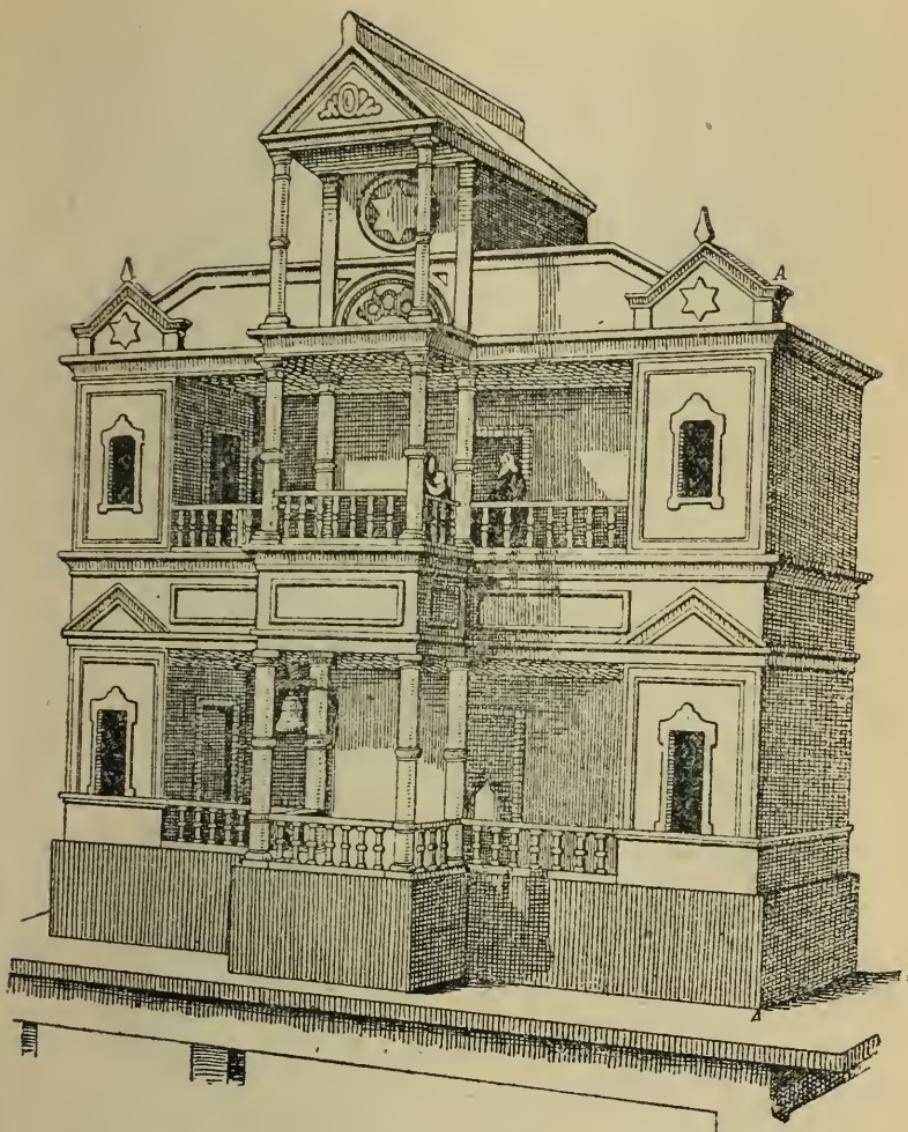
всі співають: Бог нам родився і пеленами повився.¹²⁴⁾

Поодинокі вислови у вірші та згадка про таких
ремісників, як гонтярі, вказують, що вірша зложена
в підкарпатських околицях з їх годівлею овець і деревля-
ним промислом, а згадка про Цупруна й Мину натя-
кає на торговельні зносини з Угорщиною. Характери-
стичне групування дієвих осіб по парі, таке типове для
техніки вертепної драми, й такі епізоди, як з Досею,
вказують, що сцени вертепу дали понуку для фанта-
зії автора вірші, правдоподібно переписаної 1738 р.,
бо ж таку віршу читав проф. М. Грушевський в руко-
писній збірці з Полтавщини з другого десятиліття
XVIII в. Проф. Грушевський схиляється датувати віршу
кінцем XVII в.¹²⁵⁾ В такім разі отся вірша є сві-
доцтвом великої популярності українського вертепу
вже при кінці XVII в., вертепу, багатого дієвими фігу-
рами й побутовими сценами, близькими й любими

народній фантазії. „Маємо тут свідоцтво, що і в цім підгірськім вертепі виступав козак і що, між ним і ляхом відбувалася якась комічно-драматична сцена: козак стояв на сторожі біля Христової шопи й мабуть не хотів пустити ляха, який аж по словній, а може й активній перепалі „з фуком мимо залогу“ дотискається до шопи“.¹²⁶⁾ Сильна віра волоха вказує на близьке сусідство автора вірші з волохами. У вірші немає згадки про москаля й литвина яко далеких авторові народів. Залюбовання до виводження представників ріжних народностей і суспільних верств це одна з характеристичних прикмет людової комедії взагалі, а лялькового театру зокрема.¹²⁷⁾

Київська редакція вертепу. Вступні уваги. Київська редакція вертепу представлена головно двома записами: Маркевича й Галагана. Текст Маркевича вийшов друком ще 1860 р.¹²⁸⁾). Про скриньку-вертеп читаємо тут ось що: „Наш вертеп це порушний ломик на два поверхі. Він зроблений з тонких дощок і картону. Горішній поверх має балюстраду, за балюстрадою відбувається містерія: це Вифлеєм. В долішньому поверсі є престіл Ірода; підлога оклеєна хутром для того, щоб не було видко щілин, по яких порушаються ляльки. Кожда лялька прикріплена до дроту: під підлогою находитися кінець цього дроту: за цей кінець, притримуючи ляльку, власник вводить її в двері й водить в напрямі, який для неї необхідний. Розмова від імені ляльок відбувається між дячками, співаками й бурсаками то пискливим голосом, то басом, відповідно до потреби. Друга частина вистави відбувається вся в долішньому поверсі“.¹²⁹⁾ За задньою стіною домика скований виконавець вистави: він водить ляльки й фігури дорогами, прорізаними в підлозі театру, й говорить за них ріжними голосами відповідно до роль дієвих осіб. Увесь вертеп має високості 2 аршини з вершком і $1\frac{1}{2}$ аршина в ширину.¹³⁰⁾

Про збереження другого тексту оповідає Галаган ось що: „Зовсім припадково, завдяки особливо корисним обставинам, старовинний вертеп з його виста-



Вертер
(ролини Галаганів).

вами заховався в моїм маєтку Сокиринцях, прилуцького повіту, полтавської губернії. Не знаю, чи водилася вистава вертепу в домі моїх предків у першій половині минулого століття: і тоді правдоподібно виконували її зайдлі артисти, але, як оповідали мій батько й деякі крівняки та місцеві старі люди, в 1770 рр. до мого прадіда зайдли з вертепом київські бурсаки. Правдоподібно їх виставу прийнято з великим спочуттям тому, що мій прадід, затримавши на деякий час вандрівних артистів, уладив для себе вертеп, при чому бурсаки передали вертепний текст і нотний спів місцевому хорові співаків, котрий істнє безпереривно й досіль. Таким робом вертепна вистава, будучи постійно повторюваною на Різдвяних святах протягом стільки літ, збереглася не в устній традиції, а в писанім тексті та в уложеній на ноти музиці, хоч без сумніву з бігом часу в ній могли появитися деякі відступлення від старовинного тексту".¹³¹⁾

Релігійно-біблійна частина київської редакції вертепу. Дія починається в горішнім поверсі. Перед ціальною сидить Марія з Ісусом на руках; коло неї з одного боку Йосиф, з другого звичайно кілька домашніх звірят. Вистава починається хоровим співом „Пінію время і молитві час“, після чого в долішньому поверсі виходить паламарь в підряснику та з косою. Він кланяється на всі боки, в чотиривірші сповіщає про народження Христа, підходить до дзвінка, дзвонить і відходить, а хор співає „Ангели, зніжайтесь“. Потім в горішньому поверсі з'являються два янголи в білих одягах і з запаленими свічками в руках. Поклонивши на всі боки, один янгол підходить до бокових дверей і в шостивірші будить пастухів, а хор співає „Слава буди во вишних Богу!“

Потім іде згадана вище сцена з пастухами. Обидва українські пастухи з чубами й вусами, в коротких кожушках без верху та шкіряних постолах. Випросивши в Марії дозвіл „пісню заспівати“, вони на два голоси співають відому колядку „Нова рада стала“, по скінченню якої скрипки грають українську „дудочку“, а пастухи танцюють, приговорюючи: „зуба,

зуба на сопілку!“ На відхіднім другий пастух говорить:

Спасибі вам, Панпиченьку! Ми-б і довше тут гуляти,
Так, признається, хліба з дому не брали.

В долішнім поверсі, де по середині стоїть престіл Ірода, зявляються три вояки, оглядають кімнату та престіл, після чого входить Ірод і сідає на престолі, а вояки відходять. Ірод одітій в порфиру й має корону на голові. Хор далі співає розпочату по відході пастухів пісню „Днесь Ірод грядет во своя страни“, по скінченню якої входять три царі в хутрах і з коронами на головах, а хор співає „Шедше тріє царі“. По першій строфі наступає розмова царів з Іром. В часі співу дальших строф запаляється звізда на самім верху вертепу, при чім хор співає четверту строфу, а потім в горішньому поверсі зявляються царі, покланяються Христові та кладуть в його ногах дарунки. В часі їх повороту назустріч їм зявляється янгол і велить їм іти іншою дорогою. Царі дякують за раду та просять його провести їх. Вони відходять з янголом, а хор докінчує пісню.

Після того дія знову переноситься в долішній поверх. Обдуриений Ірод закликає вояків і велить безмилосердно витяти всі діти по всіх містах його царства. Вояки відходять, а хор співає „Перестань ридати, печальная мати!“ В часі цієї пісні вояк вводить до Ірода Рахиль, що тримає на руках малу дитину. Вона одягнена по українськи, з наміткою на голові, в плахті і в запасці. Вояк заявляє Іродові, що в цілім його царстві лишилася тільки одна дитина Рахилі, але мати хоче вмерти за неї. Ірод велить убити дитину. Вояк бере дитину на спису, а Рахиль починає ридати і кидатися по сцені. Хор потішає матірь „Не плач, Рахиле, видя чадо неживе“, Рахиль засипає Ірода проклонами, а вояк виганяє її.

По сцені з Рахилю Ірод чує свій близький кінець, але задумує із смертю воювати. Велить воякам стояти у порога й не допустити смерті. Хор співає грізну пісню „Тут смерть виходить“. Тимчасом дверми вди-

рається смерть з косою. Вона закликає чорта, чорного, з витріщеними очима, з червоними грудьми, з хвостом, рогами й чорними крилами. Чорт приказує своїй сестрі-смерти піднести косу та вбити Ірода. Ірод хвалиться своєю славою і силою, та смерть ударом коси перетинає нитку його життя, а хор відпроваджує його душу до аду, висловляючи бажання, щоб вона там лишилася навіки. Потім чорт підходить до Ірода, бере його в свої обійми й говорить:

Друже мій вірний, друже преплюбезний!
Довго ждав я тебе в глибочайшій бездні...

Ще сильніше чується моральна наука за стіною:

Оттак беруть, оттак несуть
Роскішників цього світа,
Дать перед Богом одвіта.

Ту саму думку висловляє і хор в кінцевих словах своєї пісні, котрою кінчиться релігійно-біблійна частина вертепу.

Вона в своїй істоті не є нічим іншим, як повторенням різдвяної драми в тій формі, як вона ходила в західній Європі або як писав її Дмитро Тупталенко й пізніші старі українські драматурги. В деяких різдвяних драмах Ірод, очарований красою Іродіяди, велить відняти голову Іванові Хрестителеві та принести її на полумиску. Тоді смерть відсікає голову Іродові, що падає, дригає ногами та кричить: „Оцеж лиxo мині! Як би я знов, що всьому причина дівчата, то-б ні танцював і ні жартував. Карає за них небесний царь“.

Сильне занечищення мови церковно-словянізмами в релігійно-біблійній частині вертепу промовляє за тим, що джерелом була тут якась шкільна містерія. На деякі спільні мотиви з різдвяною драмою Тупталенка вказано. Є спільні загальні засновки й деякі епізоди з „Коміческим дійствіем“ Довгалевського. Однаке дослід вертепу й анальгічних різдвяних драм не стойти ще сьогодня на такій висоті, щоб про це можна було сказати щось певне.

Інтермедійна частина київської редакції вертепу. Друга частина українського вертепу це ряд неповзаних сцен з життя українського народу, які не стоять майже в ніякім звязку з першою релігійно-біблійною частиною. Це справжня народня мельодрама, приложена до життя, симпатій і антипатій українського народу. Тільки в перших двох сценах: діда з бабою і салдата з красунею задержаний ще який такий звязок другої частини з першою, бо тут говориться про Різдво Христа та смерть Ірода.

Та поперед усього одна увага. Текст вертепу Галагана старший і повніший від тексту вертепу Маркевича. Однак тільки останній надрукований в повноті. Тому він друкується нижче, а отсей огляд опертий на описі вертепу Галагана.

Пестру й веселу картину ріжнородних типів, схоплених з умінням, хоч і відривковими рисами, відкриває танець діда й баби під звуки пісні „Ой, під вишенькою, під черешенькою“. Показується, що дід і баба розвеселилися так тільки тому, що не стало Ірода й немає чого боятися.

Та несподівано на сцені зявляється салдат в мундурі часів Олександра першого. Дід і баба відходять, а салдат виголошує довгу промову про народження Христа й діла Ірода. В промові торкається і болючих боків салдатчини. По промові виходить до нього на сцену Дарія Іванівна, вони поздоровляють себе й танцюють під звуки „камарицької“. Нараз за сценою чути барабан і салдат на все прощає Дарію.

Салдата заміняє інший вояк, гусарин-мадяр, властиво новосербський пікінєр. До нього виходить мадярка. Вони шілюються і танцюють під звуки пісні „Гусар коня напував“.

Потім циган віздить верхом на сцену, падає з кобили та проклинає її. Циган бє кобилу, яка втікає. Циганчук кличе його істи, але циган довідується від сина, що мати нічого не наварила, навіть хліба немає вдома. Слідом за сином приходить і циганка й викидає їх бідність, бо циган не хоче ковалювати. Вона дає йому ляпаса, за що він відгрожується їй нагайкою. Циганка

обіцяє принести борщику в половянім горщику, а приносить, як циган стверджує, спльовуючи, ракову юшку. Сцена кінчиться танцем цигана й циганки під звуки пісні.

З комічного боку виведений польський пан, одягнений в кунтуш з рукавами на виліт. На голові у нього конфедератка. За ним іде молодий хлопець. Пан говорить по польськи. Хвалиться шляхетством з діда-прадіда. Був у Львові, Кракові, Київі, Варшаві й Полтаві. Входить жінка й обидвое танцюють під звуки краковяка. Хлопець виглядає зза дверей і також танцює, вкінці вискакує на сцену й починає танцювати позаду пана. Пан, зачіпивши об нього, падає і гро-зить, що побе хлопця батогами. На це звертає увагу полька, що ще пана може побити гайдамака, але він гордо відповідає, що один бе тридцятьох гайдамаків. Ледви вимовив ці слова поляк, чуються слова пісні „Та не буде лучше“ й поляк швидко втікає. „Трудно було-б очікувати від маленького, скромного театру маріонеток такої знаменної й характеристичної сцени... Може укладчики вертепної вистави й не запускалися в глибокі думки про значіння цієї пісні, в якій слідом за річами самонадійного поляка зявляється запорожець з своєю величньою, знаменною піснею“... вірно за-примітив з цього приводу Галаган¹³²⁾.

Запорожець далеко вищий від усіх інших фігур вертепу, одягнений в широкі червоні шаравари й синю куртку, обшиту гальоном. У нього в правій руці булава, з виголеної голови звисає чуб. Увійшовши на сцену, він звертається в той бік, куди втік поляк, і виголошує такий монольт, цінний з історичного боку;

На, на! Махнув, мов панський хортяга або опарений пес! Що то за народ із їх пресмілій, що сам і в огонь не вскочить, хиба його силою впреш?! Хоть дивись на мене, та ба, не вгадаєш, відкіль родом і як зовуть; ні чичирк не знаєш! Коли траплялось кому у степах бувати, то той може прізвище мое угадати. А в мене імя не одно, а єсть їх до ката; так зовуть, як набіжиш на якого свата: жид з біди за рідного

батька почитає, милостивим добродієм ляхва називає, а ти, як хоч, назови. На все позволяю, аби лиш не назвав крамарем, за те то полаю. Тепер, бачу, на світі біда, — що мене одцурався рід. Не байсь: як був багат, то казали „Іван брат“, а тепер, як нічого не маю, то ніхто й не знає. А як розживеться голота да й загуляє, тоді до чорта роду і всякий пізнає. Відкіль родом я на світі, всяк із вас може знати приміти. Жінок в Січі немає, всяк теє знає: Хиба скажеш: з Рима родом або з пугача дід мій плодом? Но в тім собі милиш, инаково лівиш(?!). У нас сугаків тільки слід', дикий коні нам сусіди, да Дніпрове сремя — ото наше племя! Правда, як кінь в степній волі, то так ю-ак не без долі: куди хоче, туди скаче, за козаком ніхто не заплаче.

Гай, гай! Як я молод бував, що то в мене була за сила! Було, ляхів борючи, і рука не мліла. А тепер і вош сильніша від ляхів здається: плечі і нігти болять, як день попобеться. Так то, бачу, що уже недобра літ наших година: скоро цвіте і вяне, як у полі білина. Хоча-ж мені і нестрашно на степу вмирати, да тільки жаль, що нікому буде поховати: татарин цурається, а лях не приступить, хиба яка звіряка за ногу в байраки поцупить. І справді. пристарівшись, на Русь пійти мушу, бо там одпоминають попи мою душу. Тільки-ж мені і нечується на лаві вмирати, бо щ-ж мене тягне охота з ляхами гуляти. А хай мині що не будь прикинуть для смерти, то ще жиду або ляху мушу носа втерти. Хоч уже мало ізледашів, однак чують плечі: здається, поборовся-б іші з ляхами гречі, іші-б прогнав шоронку за Вислу хоч трохи; гинули-б ляхи, як од жару блохи! Трохи ляхва угадала, що лошака дарувала.

Случалось мині і нераз в степу варить пиво: пив турчин, пив татарин, пив і лях на диво. Багацько лежить і тепер з похмілля мертвих голов і кісток од того весілля. Надія в мене певна: мушкет сіромаха, да ще не заржавіла і шабля моя сваха. Хоча вона і нераз паюховою вмилась, таки й тепер як би розізлилась, то неодин католик лобом двиним (?!) стане; ко-

ли-ж втікати схватитися, то на спису застряне. Да як і лук натягну, брязну тетивою, то мусить з поля втікати хан кримський з ордою. Гей, нуте-ж ви, степи, горіть пожарами! Бо вже час кожухи мінятъ на жупани з ляхами. Де ярмарок добрий, удача покаже, да в баріші жив з ляхом неодин поляже! Пек їм: як намножутися, да мусиш уступити за шкатулу червоних золотом литих кожух шкарупиний. Скинем їм до ката, аби як одцураться упрямого свата. Да вже біжім до Січі могоричу пити! Цур їм! Бодай їх! Як повикили ляхи нас дурити!

Козак Іван Виногура; у його добра натура: в Польщі ляхів обдирає, а в корчмі пропиває. В степах бобри та лисиці, а в шинку дівки да молодиці. Козак душа правдивая, сорочки не має; коли не пе, так воші бе, таки не гуляє.

А над бандурою говорить запорожець: Гей, бандуро моя золотая! Колиб до тебе жінка молодая, скакала-б і плясала-б до лиха, що неодин би чумак одцурався соли й міха. Або як заграю, то неодин поскаче, а, підождавши, од того весілля та ще й заплаче¹³³.

Особа запорожця змальована симпатично й могла рахувати на симпатію публіки. Його поява вносить національно-політичний елемент і свіжі козацькі традиції у вертеп. Одно й друге такі сильні тут, що вертеп зближається під цим оглядом до найбільше патріотичної драми нашого старовинного драматичного репертуару, до „Ласки божої (Милость божія), що визволила Україну через Богдана Хмельницького“. Сильніща пам'ять козацької традиції в тексті Галагана ніж у Маркевича це заразом доказ більшої давнини першого. І хоч запорожець вертепу походить уже з часів упадку славного товариства, він свідомий своєї сили: він побіджає всіх і все, наносить смертні удари, кому треба, навіть самому чортові, а перед ніким не знає страху. В своїм монольозі він малює свій ідеал вільного життя.

На сцені зявляється шинкарка Хвеська, з якою запорожець танцює козачка під музику; потім прога-

няє її танцює сам один. Однаке Хвеська чарівниця: послала на козака дві гадини, що кусають його, а він висловляє бажання, щоб прийшла поворожити циганку. Зявляється циганка й починає ворожити їй, буцім-то замовляючи рану, в дійсності нишком бажає йому загибелі. Все-таки запорожець виздоровляє, танцює з циганкою, а коли вона домагається від нього за плати, бе її, проганяє і далі танцює сам один. Змутившися, чує потребу випити, підходить до одних з бокових дверей, які мають представляти шинок Хвеськи, розгоняється і чолом висаджує двері.

Найближча сцена малює мирний настрій жідівської пари, що згадує біблійні часи танцює під музику. В тім саме часі чується стук в двері, зявляється запорожець і приневолює жида угостити його горівкою. Випивши над міру з барілки, запорожець падає, а жид, користуючися його хвилевою слабостю, починає душити його. Однаке запорожцеві вертають сили, він замахується булавою і жид паде неживий. Не знаючи, що зробити з ним, задумує віддати його чортові. Обдумавши форму заклинання чорта, він звертається до нього як до рівні. Коли другими дверми входить чорт і нешвидко забирає жида, запорожець спонукує його до цього булавою; коли-ж на поміч дідькові зявляється другий його товариш, запорожець мало-що не скручує дідька в своїх руках, а піддавши його комічним оглядинам з усіх боків в очах публики й заставивши його танцювати перед собою, проганяє його назад до пекла.

Тільки раз наївна насмішка запорожця робить місце серіозному почуванню обурення. Запорожцеві зібралися на каяття і саме надійшов уніятський піп. На це каже запорожець:

Про вовка помовка, аж, бачу, дідько і попа примчав !
 Бач, мов його лизень злизав !
 Всповідай пак мене, попе, під сією сухою попінкою !
 — Ти, козаче (говорить піп), в гріхах мені признавайся.
 Та не соромляйся !
 — Чого соромляться ?

Я, іанотче.
 Розкажу все коротше,
 Що знаю.
 Що воно бути має,
 Як кажуть: »бездна бездну призиває?«
 — Се значить: грішник на землі.
 — Еге! Бач, куди він відвернув!
 А по нашему: бездна бездну призиває —
 Се значить: піп попа на обід кличе,
 А той йому дулі тиче.
 Так я тобі гріхів своїх не доказав:
 Ходив я змалку по білому світу.
 Бив ляхів, жидів, куців, панів і всіх, кого заманеться.
 Правду сказати, унітеських попів не бив,
 А з них живих кожу лупив,
 Бо ждуть вони над козаком смерти,
 Щоб скоріше в спур могилу заперти:
 Таскають, снівають, тілько що не танцюють,
 А на поминках як попуться, то мов коні гарцюють¹³⁴⁾.

Прочуваючи біду, піп дріжачим голосом упоминає запорожця ходити до „косцьола“ й поклони бити, але запорожець відповідає, що тільки попа може побити, що, почувши, цей утікає.

Цією останньою побідою над усіма своїми ворогами кінчиться виступ запорожця. Грубими рисами змальована його поява, але він був близький народнім масам, бо висловляв їх змагання до самостійності й боротьбу за неї в обороні віри й української землі.

Кінцеві сцени вертепу переносять нас в іншу обстанову. Селянин Клим не знає, що зробити з старою і свавільною свинею. Ніхто не купує її. Міжтим до нього приходить дячок, якому треба заплатити за науку сина. Клим просить його в заміну за гроші прийняти свиню. Син Клима Іванець жене свиню до дячка, а цей надутою, високолетною промовою складає подяку Климу, так, що йому слізни навернулися. Входить жінка та сповіщає чоловіка, „що уже кондяки принесли із свиняки обідрану кожу“. Клим з жінкою

тішаться, що зробили таку вигідну умову, танцюють, а потім Клім нагадує, що в них крім свині водилася в господарстві ще й коза, Він виганяє на сцену козу, яка ховається під престіл Ірода. Зразу думає, що коза пропала, але потім находить її. Під звуки музики танцює коза, яку Клім хоче зловити, й необережно вбиває її. Але й тут находить Клім розраду: він постановляє віддати собакам шкуру, а з м'яса справити жінці кожух.

Вертепна вистава закінчується появою нищого з торбою в руках. Він підходить до краю сцени й говорить:

Я, Савочка низцій,
Прошу на харч, на горілку.
Хто дастъ шаг, а хто руб:
Прийму і копійку:
На дощечку, на клепало.
Хто що вкине, то пишіть: прощаю¹³⁵).

В цей міх вкидала звичайно публика свої датки в подяку за виставу.

Це закінчення зовсім природне й корисно відбивається від закінчення тексту Маркевича, де артилерист стріляє з пушки. І це закінчення також вказує на те, що старший текст Галагана, а молодший Маркевича.

В інтермедійній частині вертепу є неодин деталь, спільний з інтермедіями Довгалевського чи Кониського, але поки не досліджений ступінь їх оригінальності з одного боку та з другого ні маємо старших записів вертепу київської редакції, можна говорити тільки про вплив „Коміческого дійствія“ й інтерлюдій Довгалевського чи Кониського на сформування тексту вертепу київської редакції, а не навпаки. Наслідком своєї популярності вертеп підпадав дуже великим змінам. На підставі того, що сьогодня знаємо з цього поля, треба сказати, що редакція, визначена текстами Галагана-Маркевича, повстала не швидше половини XVIII в.

Щодо своєрідного оброблення інтермедійної частини й щодо деяких деталів, подиктованих самим життям, український вертеп це зовсім самостійне явище.

Правда, скрізь тут, зокрема в ділах запорожця, недостає індивідуальних мотивів, але в народнім театрі особливу вагу мають етнографічні мотиви! В цілім вертепі, навіть в релігійно-біблійній частині, бачимо живих людей, а не мертві аллегорії на дивах, як у шкільних українських драмах.

Інші редакції вертепу. Різдвяні гри. Є ще й третій текст київської редакції вертепу, занесений при кінці XVIII в. до Новгороду Сіверського, більший до тексту Маркевича ніж до Галагана, отже молодший від останнього.¹³⁶⁾

Середину між північно-західно-українською редакцією вертепу й київською займає смоленсько-білоруський вертеп українського походження, а відміною цього вертепу можна назвати новгородський вертеп. Однаке не тільки на Білорусь і на Московщину пішов український вертеп сповнити культурну місію, але він промостив собі шлях в половині XVIII в. й на Сибір і сибірський вертеп це чи не найстарша редакція українського вертепу. На Сибірі дотривав вертеп аж до половини XIX в. З короткого натяку одного з них, що бачили ще останні вистави тобольської вертепної драми, виходить, що по виставі вертепної драми про Ірода деколи виставлялася комедія „з українського або польського життя“, в якій „голий шляхтич хвалиться багацтвом, а селянин обдурює його і бє“. Цікаво, що заховалася досі драматична сцена на цю тему п. з. „Розмова між поляком і ковалем“, де поляк говорить по польськи, а коваль по українськи¹³⁷⁾, надрукована Яковом Головацьким як народня пісня.

Крім вистави вертепу є в звичаю на Україні давати й усякі різдвяні гри, як: райок, козу і т. ін. Цілий ряд сцен або невеличкий жарт-комедію під назвою „коза“ є в звичаю виставляти на Київщині, на Поділлі, а також в Бесарабії¹³⁸⁾. Ця гра має означати символічне пошанування бога худоби Велеса. Першого дня Різдва збираються перебрані парубки в такій складі: циган, дід, Маланка, жид, лікарь, ко-

зак (що є також упорядником) і коза й межи тими дієвими особами відбувається нехитра дія з співами на те, щоб одержати дарунки.

Закінчення.

Розвиток старої української драматичної літератури не відбувався нормальним шляхом. Трохи не до кінця XVIII століття задержалася на Україні релігійна драма, що прийшла на Україну з заходу в готовій за деревнілій формі шкільної драми. Одинокий випадок творять проби й зародки історичної драми.

Безслідно проминула в старій українській драмі реформа Феофана Прокоповича, що не признав по долу драми на поважну й легку частину. І хоч свого „Владиміра“ з 1705 р. назвав він „незрілим плодом своїх трудів“, виявив тут ту свободу думки, те бажання новини, ту сміливість гострого вислову, яка характеризує усю літературну й суспільну діяльність знаменитого помічника Петра Великого в його реформуванню тодішнього життя. Героєм своєї драми зробив Прокопович великого реформатора староукраїнського культурного життя Володимира Великого. Інтерес драми скуплюється коло боротьби нової просвіти з давнішою темнотою. Правда, історичні дані скупі в драмі, але за те підкresлені психологічні моменти. Предметом драми стала внутрішня боротьба Володимира перед прийняттям християнства та його побіда над ворожими новій релігії силами. Відзначаючися з природи тонким гумором, автор розлив комічний елемент по цілій драмі й не відвернув уваги глядача від ходу головної дії відокремлюванням комічного елементу в інтермедії поміж поодинокими актами. Гумористичними рисами наділив Прокопович поганських жреців, як видко це з самих їх імен: Жеривол (обжирство), Куріяд (лакімство) й Піяр (пянство), ко-

трі віддають заразом характеристичні прикмети кожного з них.

Чим є „Історія Русів“ Григорія Полетики в старім українськім історичнім письменстві, тим в старій українській драматичній літературі є „Милость Божія, Україну отъ неудобъ носимыхъ обидъ лядскихъ чрезъ Богдана Зѣновія Хмельницкаго, преславнаго войскъ Запорожскихъ гетмана свободившая“ з 1728 р.. написана на думку М. Петрова учителем поетики в київській академії тогож року Феофаном Трофимовичем, Виведено тут недавню війну українського народу з Польщею під проводом Богдана Хмельницького та звеличано самого Хмельницького невдатними, правда, віршами, але надиханими гарячим українським патріотизмом і широким демократизмом. Ця драма стоїть дуже близько до козацьких дум і козацьких віршів. Закликаючи до повстання, Хмельницький підкреслює, що від самих козаків залежить, чи мають жити „при козацьких вольностях“, чи бути вічними рабами. Визволивши Україну від Польщі, Хмельницький радить козакам дорожити зброєю й вояцьким ділом, щоб не втратили незалежності та знову не піддалися Польщі. За найважнішу умову щастя на Україні ставить великий гетьман, щоб багатші не привлачували собі хутірців, лук і ланів своїх бідніших сусідів і щоб не заганяли поспільства в кріпацтво.

На жаль в історії української драми не бачимо тривкого розвитку тих елементів, котрі звязували драматичну поезію з життям і були відбиткою ідеалів якоїсь частини української суспільності. Це помічення, вірне в приложеню до старої української драматичної літератури в цілості, виносимо зокрема з огляду її найживішої частини — з інтермедій, де виявився не тільки талант авторів, але й своєрідна літературна традиція, своєрідний шабльон. Появивши у готовій, виробленій формі в інтермедіях, доданих до драми Гаватовича, українська інтермедія осягнула свій вершок розвитку в інтермедіях Митрофана Довгалевського, виблискуючи у нього чистою, живою народньою мовою, відбиваючи у собі багато болячок громадського життя на

Україні, а вже в першій мірі стаючи найвище в цім роді літератури щодо розуміння національної справи. Не тільки як їх наслідування слабшими є інтермедії Юрія Кониського, але головно з причини недостачі національної свідомості й недостачі розуміння грози з боку Московщини для України в їх автора.

За те самостійно розвинулася світська частина українського вертепу, найбільше поширеного на Україні роду старої драматичної вистави. І коли вся машина бувшої російської держави працювала над змосковщением українського народу, вертеп був одним з сильних засобів спинювання нівелляційних течій обмосковлення, піддержуючи козацькі традиції та вказуючи такою промовою, як салдана, на ріжницю української мови від московської.

З українського вертепу витворився основний елемент української різдвяної вірші. В різдвяній драмі, з якої зродилася вертепна драма, гумористичний елемент витворився в сцені пастухів, яка крім того має ще й те значіння, що тут бачимо націоналізацію сюжету. Гумористичні риси, якими змальовано перестрах Ірода в різдвяній і вертепній драмі, відбилися і в різдвяній вірші. Одна група різдвяних вірш основується саме на тих мотивах, які бачимо в різдвяній і вертепній драмі (напр. змалювання поклону пастухів і т. д.). Поминаючи різдвяні вірші більше сколястичного ніж народнього характеру, важніші під літературним оглядом ті вірші, що малюють наслідки гріху Адама й Єви та радість людей з причини приходу Сина Божого на світ. Вони повстали незалежно від української різдвяної чи вертепної драми й не вільні від впливу анальогічних західно-европейських зразків.

З різдвяними віршами споріднені щодо веселого настрою й націоналізації та льокалізації теми великої вірші. Одна група з них повстала з скорочення великої драми; тільки гумор у великої драмі легкий, у вірші грубий і карикатурний; радість праведників у драмі ледви зазначена, у вірші змальована дуже широко, скрізь змодернізована та націоналізована, зрештою не без впливу есхатольгічних апо-

кріфів і народніх переказів. З великолікіх вірш особливо цікаві ті, в яких опис роскошів у небі має спеціально-політичне забарвлення: роскоші праведників у небі є антитезою сумних обставин в реальному життю на землі, а гумористичний тон підібраний для висловлення суспільних бажань і найпекучіших кривд робочого народу. Не вільна деяка вірша й від голосної скарги на страшну нерівність між людьми й веселе життя вищих верств, куплене потом і кровю поневоленого робочого народу. Цим протестом, сліди якого маємо і в зародках сатиричної побутової комедії, дуже корисно відріжняються українські різдвяні й великолікі вірші від своїх білоруських і московських варіантів, де до того не бачимо ні такого живого гумору, ні такої націоналізації і локалізації подій, як в їх українських зразках.

Українські інтермедії, український вертеп і українські різдвяні й великолікі вірші писані живою народною мовою і своїм змістом і своєю мовою творять один з оригінальних листків української літератури XVII й головно XVIII століття. Правда, тут і там різдвяна або великолікі вірша занечищена церковно-слов'янізмами, але це взагалі характеризує українську перехідну літературу XVIII століття з її боротьбою традиційних елементів з новими, національними українськими з московськими й польськими, і то під оглядом змісту й форми. Однаке коли в українській літературній памятці XVIII століття продержлися справжні почування, коли тут є відгомін суспільно-етичного світогляду народних мас, коли ми запримітили реалізм у малюванню сцен з їх життя, коли ми довідалися про політичний ідеал тодішньої України, коли ми почули протест проти кріпацтва, — протест, якого даремне шукали б ми в тодішній Московщині, — коли ми бачили привязання до своєї національності й щораз більшу симпатію до народних мас. — як не виключно, то головно бачимо це в початках української комедії і тих незвичайно важливих літературних творах, як різдвяні й великолікі вірші, що зродилися в атмосфері початків української комедії. Ця література, в пере-

важній частині безіменна, сповняла важну громадянську, навіть національну службу.

Бачимо, як матеріял, тон, мотиви та спосіб трактування предмету — все це було надовго перед Котляревським підготоване на Україні повільним розвитком живого слова. Будучи органічним виплодом українського ґрунту, „Енеїда“ Котляревського все-таки безмірно більше народня від усіх своїх попередниць і багатша від них багацтвом ріжнородних русів народності й сучасності.

Ще більшим реформатором ніж в „Енеїді“ був Котляревський на полі драми: в оперетці „Наталка Полтавка“ й водевілю „Москаль чарівник“. Головними особами його драми є селянє. До нього в українських інтерлюдіях селянин виступає досить часто в комічній постаті. Автори інтермедій нераз відємно відносилися до простого народу, а в драмі в поважній ролі вивів перший раз селянина Юрій Кониський. Вже ця риса вказує, яким свіжим духом повіяло від таланту Котляревського в українській літературі. Котляревський не тільки не відокремив комічного елементу від поважного, але й вініс нові пружини в розвиток акції своїх драматичних творів: почуваючи і пристрасти, суспільну нерівність, індивідуальність і т. ін. Беручи живцем постаті з місцевого народного життя і пишучи свої твори гарною народньою мовою, а рівночасно з глибоким знанням свого народу й дишучи широю любовю до нього, він дав українській літературі такі живі, правдиві й теплі драматичні твори, що вони по нинішній день не зйшли з української сцени.

Початок нової української драми датується тільки від 1819 р., коли Котляревський на ждання князя Репніна написав свою „Наталку Полтавку“ для вільного театру, а потім незабаром і водевіль „Москаль чарівник“. Рівночасно для одного приватного театру писав свої українські комедії талановитий Василь Гоголь, батько геніяльного Миколи. З його комедій задержався тільки „Простак“.

I „Москаль чарівник“ Ів. Котляревського й „Простак“ В. Гоголя мають одинаковий зміст, себто зраду жінки простакові чоловікові. Цю згідність можна пояснити легко користанням з того самого джерела в обох авторів. На це джерело вказав проф. В. Петрець¹³⁹). Є ним „Письмовникъ“ Курганова, що вийшов 1769 р. Й мав пізніше ще десять видань. Є тут між іншим повість „Про молодого зуха-салдата“, котрий, попавши переночувати в дім одного міщанина, запримітив у часі його неприсутності, що до його жінки прибув любас, якого вона почала угощувати. Коли несподівано зявився чоловік, жінка сковала любаса й вечерю, а голодному чоловікові сказала, що нема що їсти. Тоді зявився салдат і, поздоровивши господаря, заявив себе чародієм, котрому служать демони. Підглянувши передтим, нарисував коло й відкрив, де була скована вечеря, а повечерявши, показав у постаті службового демона — скованого любаса жінки.

Істнували драматичні оброблення цієї дуже добре відомої в середновічній Європі новелі, а на українськім ґрунті віршові обробітки на туж тему. Так „Москаля чарівника“ Котляревського з 1819 р. вяже нитка новель і фацетій з інтермедіями, доданими до драми Гаватовича з 1619 р., які стали вихідною точкою для отсього огляду початків української комедії.

Приписки.

- 1) Др. Іван Франко. Русько-українська література. Чернівці. 1898. Стор. 27.
- 2) Хр. Ящуржинський. Свадьба малорусская, какъ религіозно-бытовая драма (Киевская Старина, т. IV, стор. 235).
- 3) Ал. С. Фаминиць. Скоморохи на Руси. Спб. 1889. Стор. 1.
- 4) Тамже, стор. 10.
- 5) Труды Этнографическо-статистической Экспедиции въ Западно-русской Край. Томъ третій. Народный дневникъ, изданный подъ наблюдениемъ дѣйств. чл. Н. И. Костомарова. Стор. 265—266. На стор. 268—269 передрукований волинський варіант з I. т. „Волині“ Стецького.
- 6) Алексѣй Веселовскій. Старинный театръ въ Европѣ. Москва. 1870. Стор. 115—16.
- 7) Wojciecki Kazimierz. Teatr starożytny w Polsce. Warszawa. 1841. Т. I. Стор. 52—53.
- 8) Ал. Веселовскій, op. cit., стор. 271.
- 9) И. О. Морозовъ. Исторія русскаго театра до половины XVIII столѣтія. Спб. 1889. Стор. 47.
- 10) Тамже, стор. 49—50.
- 11) В. Н. Рѣзановъ. Къ исторіи русской драмы. Экскурсъ въ область театра іезуитовъ. Ніжин. 1910. Стор. 349—52.
- 12) В. Н. Рѣзановъ. Изъ исторіи русской драмы. Школьные дѣйства XVII—XVIII вв. и театръ іезуитовъ. Москва, 1910 Стор. 44.
- 13) Dr. Wiktor Nahn. Literatura dramatyczna w Polsce XVI. wieku. Львів. 1906. Стор. 122.
- 14) St. Windakiewicz. Teatr ludowy w dawnej Polsce. Krakів. 1903. Стор. 170.
- 15) Тамже, стор. 183.

- ¹⁶⁾ Skarga. Kazania o siedmi sakramentach. Kraków, 1872.
- Стор. 177.
- ¹⁷⁾ St. Windakiewicz, op. cit., стор. 127.
- ¹⁸⁾ Aleksander Brückner. Z dziejów dawnego teatru polskiego (Pamiętnik Literacki, 1902, зош. IV, стор. 542).
- ¹⁹⁾ Тамже, стор. 548.
- ²⁰⁾ М. Драгоманів. Найстаріші руські драматичні сцени (Розвідки . . . про українську народну словесність і писемство. Т. І. Львів, 1889, стор. 193—194).
- ²¹⁾ Тамже, стор. 196—197. Оповідання записане в бірюченськім повіті, воронізької губернії, себто на східній межі українського племені, заселеній·рештою переважно виселенцями з західньої України.
- ²²⁾ С. Пташицький. Средневѣковыя западно-европейскія повѣсти въ русской и славянскихъ литературахъ. I. Исторіи пѣзъ Римскихъ дѣяній (Gesta Romanorum). Спб. 1897. Стор. 37.
- ²³⁾ Historye rzymskie (Gesta Romanorum) wydal Dr. Jan Bystron (Biblioteka Pisarzów Polskich). Kraków, 1894. Стор. 147—149.
- ²⁴⁾ М. Драгоманів, оп. сіт., стор. 213.
- ²⁵⁾ Михайло Павлик. Якуб Гаватович (Гават). автор первих русских інтермедій з 1619 р. Стор. 27—30.
- ²⁶⁾ Тамже, стор. 37—39.
- ²⁷⁾ В. Н. Перетць. Къ исторіи польского и русского народного театра. I—VII. Спб. 1905. Стор. 40—43.
- ²⁸⁾ В. Н. Перетць. Къ исторіи польского и русского народного театра. XIII—XIV. Спб. 1908. Стор. 28—33.
- ²⁹⁾ Ів. Франко. Інтермедія єврея з русином. (З XVIII т. Збірника Харківського Историко-Филологичного Товариства, виданого в пошапу проф. М. Сумцова). Харків, 1908. Стор. 11—12. Котра віра ліпша? Інтермедія жида з русином. (Міжнародня Бібліотека. Ч. 12). Львів, 1913. Стор. 45—47.
- ³⁰⁾ Етнографічний Збірник. Т. VI. Львів, 1899. Стор. 212.
- ³¹⁾ Тамже, стор. 173.
- ³²⁾ М. Марковський. Южно-русская інтермедія изъ польской драмы „Сошнича дuchowna Ss. Borysa у Hleba“ (Киевская Старина, т. XLVI, стор. 32—45).
- ³³⁾ В. Н. Перетць. Къ исторіи польского и русского народного театра. XI—XII. Спб. 1909. Стор. 14—17.
- ³⁴⁾ Тамже, стор. 29—34.

- ²⁵⁾ Тамже, стор. 34.
- ²⁶⁾ П. Рудченко. Народныя южно-русскія сказки. Выпускъ 1. Кійв. 1869. Безщасний Іван. Стор. 95.
- ²⁷⁾ П. Рудченко, ор. сіт., в. 2. Чоловік з маслом і москаті. Стор. 167—169.
- ²⁸⁾ „Интерлюдіи Митрофана Довгалевского XVIII вѣка” по-дала „Кіевская Старина” в тт. 58 і 59 (1897), стор. 89—117.
- ²⁹⁾ Мистерії и комедії учителя поетики въ Кіевской академії іеромонаха Митрофана Довгалевского. (Труды Кіевской Духовной Академіи. 1865, февраль, стор. 315—316).
- ³⁰⁾ Н. П. Петровъ. Описаніе рукописныхъ собраний находящихся въ городѣ Кіевѣ. Выпукъ II. Москва. 1897, стор. 240.
- ³¹⁾ Кіевская Старина, т. 58, стор. 90.
- ³²⁾ Проф. Н. П. Петровъ. Очерки изъ исторіи украинской литературы XVII и XVIII вѣковъ. Кіевская искусственная литература XVII—XVIII вв., преимущественно драматическая. Кійв. 1911. Стор. 297.
- ³³⁾ И. Житецький. Энциклопедія Котляревского и древнійший списокъ ея въ связи съ обзоромъ малорусской литературы XVIII вѣка. Кійв. 1900. Стор. 98—99.
- ³⁴⁾ Тамже, стор. 100.
- ³⁵⁾ Н. Тихонравовъ. Русские интерлюдіи первой половины XVIII вѣка. (Лѣтопись Русской Литературы и Древности. Томъ II. Москва. 1859. Стор. 37—42).
- ³⁶⁾ Тамже, стор. 50—53.
- ³⁷⁾ Тамже, стор. 53—56.
- ³⁸⁾ Н. Петровъ. Драматические произведения Георгія Конисского (Древняя и Новая Россія, 1878, т. III, стор. 245).
- ³⁹⁾ Тамже, стор. 251—256.
- ⁴⁰⁾ Археографической сборникъ документовъ относящихся къ исторіи Сѣверозападной Руси, пѣдаваемый при управлениі Віленскаго учебнаго округа. Томъ второй. Вильна, 1867. Стор. 147.
- ⁵¹⁾ Лѣтопись Русской Литературы и Древности, пѣдаваемая Николаемъ Тихонравовымъ, Томъ III. Москва, 1861. Материалы, стор. 78—80.
- ⁵²⁾ Józef Kraszewski. Wędrówki literackie, fantastyczne, historyczne. 1839. Т. II. Стор. 83—85.
- ⁵³⁾ Н. П. Петровъ. Очерки, стор. 243.

⁵⁴⁾ Тамже, стор. 357.

⁵⁵⁾ Михайло Возняк. Матеріали до історії української пісні і вірші. Тексти й замітки. I. (Українсько-руський Архів. Т. IX. Стор. 69—70).

⁵⁶⁾ Тамже, стор. 73.

⁵⁷⁾ Николай Закревський. Старосвѣтскій Бандуристъ. Книга первая. Избранныя Малороссійскія и Галицкія пѣсни и думы. Москва, 1860. Стор. 122. Навчився.

⁵⁸⁾ П. Житенецький. Мысли о народныхъ малорусскихъ думахъ. Київ, 1893. Стор. 46—48. Нарис життя мандрівних дяків у Житенецького став основою для нашого оповідання.

⁵⁹⁾ Тамже, стор. 53—54.

⁶⁰⁾ Народные пѣсни Галицкой и Угорской Руси, собранныя Я. Ф. Головацкимъ. Часть II. Обрядные пѣсни. Москва, 1878. Стор. 487—489.

⁶¹⁾ П. Житенецький. Мысли, стор. 55.

⁶²⁾ А. И. Сычевская. Памва Берында и его вприн на Рождество Христово и др. дни. Київ, 1912. Стор. 20.

⁶³⁾ Тамже, стор. 30—31.

⁶⁴⁾ Тамже, стор. 49.

⁶⁵⁾ Михайло Возняк. До історії української вірші і драми. I. Різдвяні й великоміні вірші-орациї з збірника кін. XVII — поч. XVIII в. Львів, 1910. Стор. 28.

⁶⁶⁾ Тамже, стор. 13.

⁶⁷⁾ М. Возняк. Матеріали, стор. 54.

⁶⁸⁾ Тамже, стор. 55.

⁶⁹⁾ Тамже, стор. 74.

⁷⁰⁾ Тамже, стор. 51.

⁷¹⁾ Тамже, стор. 66—68.

⁷²⁾ Тамже, стор. 68—69.

⁷³⁾ Тамже, стор. 70—71.

⁷⁴⁾ Тамже, стор. 65.

⁷⁵⁾ Кіевская Старина. 1889, кн. 1, стор. 242.

⁷⁶⁾ М. Возняк. Матеріали, стор. 52—53.

⁷⁷⁾ Тамже, стор. 55—56.

⁷⁸⁾ М. Возняк. Різдв. й вел. вірші, стор. 16—26; В. Н. Перетцъ. Къ исторіи польского и русского народнаго театра. XV—XX. Спб. 1912. Стор. 12—25.

⁷⁹⁾ В. Н. Перетцъ. Къ исторіи поль. и руск. нар. театра. XI—XII. Стор. 5—14.

- ⁸⁰⁾ В. Н. Перетцъ. Къ исторії польского и русского нар.-театра. XV—XX. стор. 25—34.
- ⁸¹⁾ В. Н. Перетцъ. Къ исторії польского и русского нар.-театра. I—VII. стор. 19—21.
- ⁸²⁾ М. Грушевский. Очеркъ исторії украинского народа. Спб. 1904. Стор. 201.
- ⁸³⁾ Н. И. Петровъ. Очерки изъ исторії украинской литературы XVII и XVIII вѣковъ. стор. 447.
- ⁸⁴⁾ О. Сластючиць. Сатирическая вирши 1786 года. (Кievskaya Starina. 1899, кн. 11, стор. 70—74).
- ⁸⁵⁾ Тамже. стор. 70.
- ⁸⁶⁾ Н. Петровъ. Очерки изъ исторії укр. лит. XVII и XVIII вв.. стор. 450.
- ⁸⁷⁾ Перший варіант цієї вірші надрукувала „Кievskaya Starina“ за 1882 р. в 11 кн. (стор. 398—399) по запису бувшого учня купянської духовної школи В. Лавровського, як зазначил П. Іванов, пересплюочи текст редакції „Кievskoy Starii-и“. Коротший варіант надрукувала київська „Заря“ в ч. 284 за 1884 р. Найповніший варіант опублікував М. Драгоманів з наперів М. Максимовича в I т. „Життя і Слова“ за 1894 р. (стор. 40—42).
- ⁸⁸⁾ П. Житецький. Мысли. стор. 84—85.
- ⁸⁹⁾ Основа. Спб. 1862, кн. за червень, стор. 41—42. Вірши записана в харківській губернії І. Полторацьким.
- ⁹⁰⁾ Варіант цієї вірші надрукувала „Kievskaya Starina“ за 1888 р. в 1 кн. (стор. 275—277). Цей варіант записаний Гулаком-Артемовським коло 1848 р. Повніший текст надрукував з наперів М. Максимовича М. Драгоманів у I т. „Життя і Слова“ за 1894 р. (стор. 37—39). Трипільський варіант з Кіївщини надрукував С. Гаевський в XI кн. „Записок Українського Наукового Товариства в Київі“ (стор. 101—102).
- ⁹¹⁾ С. И. Пономаревъ. Вирша на Рождество Христово (Kievskaya Starina. 1882, кн. за грудень, стор. 624—626). Де, коли її від кого записав віршу Пономарев, не зазначено. Варіант тієї ж вірші без кінця надрукований в Kievskoy Starii-i за 1889 р. в січневій книжці (стор. 234). В руках П. Житецького були ще два варіанти цієї вірші.
- ⁹²⁾ Найповніший текст цієї вірші надрукував М. Драгоманів з наперів М. Максимовича в I т. „Життя і Слова“ за 1894 р. (стор. 436—439). В наперів Максимовича знайшов Драгоманів дві копії цієї вірші, іписані мабуть ще з початку XIX в., а може й раніше.

Не такий новий текст надрукувала „Кіевская Старина” за 1888 р. в кн. 1—3 (стор. 279—282). Цей текст записав в 40 рр. XIX в. І. Звоїков від київського міщанина Ілекуна. Повніший варіант з тогож часу цитує П. Житецький в „Мисляхъ“. В останніх часах надрукував два варіанти С. Гаєвецький в XI кн. київських „Записок“ (стор. 102—106).

⁹³⁾ Зводний текст цієї вірші по рукописам А. Скальковського і М. Гоголя надрукувала „Кіевская Старина“ з 1882 р. в квітневій книжці (стор. 169—171). З копії, зробленої Д. Морозом у 60 рр. XIX в. по старому списку, надрукував той же місячник і з тогож року в кн. 9 (стор. 501—503) кінець пірші. З наперів. М. Максимовича надрукував М. Драгоманів найnopравніший варіант у І т. „Життя і Слова“ за 1894 р. (стор. 444—448).

⁹⁴⁾ У збірнику бібліотеки Київо-печерської Лаври ч. 210 приходить між іншим „Върица, говореная гетману Запорожцами на свѣтлй воскресенія Христова праздникъ 1795 года“ (Н. Петровъ. Описание, оп. сіт., в. II, стор. 35). Цей текст надрукував М. Петров у X т. „Записок Українського Наукового Товариства в Київі“ и. з. „Пасхальная віршица, говорена після Запорожцями євому Гетьманови р. 1795. по рукопису Київо-Печерської Лаври“ (стор. 76—81).

⁹⁵⁾ Н. Петровъ. Очерки, стор. 55.

⁹⁶⁾ Тамже, стор. 56. Видаючи інтерлюдії Ю. Кониського, зауважив М. Петров, що вони належать самому Кониському або написані під безпосереднім його наглядом (Древняя и Новая Россия, 1878, т. III, стор. 245). Два роки пізніше в „Очеркахъ изъ исторіи украинской литературы XVIII вѣка“ Петров писав, що Інтермедії до драми Кониського написані або самим Кониським або віршюнцем Танським (стор. 110). Зацитувавши відомий лист Лобисевича при видачанню тексту великомодньої вірші з 1795 р.. Петров виводив: „В такім разі великомдня віршица уложена або Юр. Кониським або Танським коло 1746 р.. хоч, розуміється, могла бути потім новотворена запорожцями і перед своїм гетьманом“ (Записки У. Н. Т., т. X, стор. 76).

⁹⁷⁾ М. Драгоманів. Із історії вірши на Україні (Ватра. Літературний збірник. Стрий. 1887. Стор. 124).

⁹⁸⁾ В VI кн. „Основи“ за 1862 р. надруковано текст цієї вірші, записаний з уст народу в ізюмськім повіті харківської губернії. Кращий текст записав П. Іванов у Купянську та Слободі Візоруцькій, старобільського повіту, харківської губернії. Цей

варіант надрукований в 3 кн. „Этнографического Обозрѣнія“ (стор. 118—120).

⁹⁹⁾ Ватра, стор. 126.

¹⁰⁰⁾ Мпронъ (Франко). Южпорусская пасхальная драма (Відбитка з „Кіевск-ої Старини“). Київ. 1896. Стор. 32—33.

¹⁰¹⁾ Др. Іван Франко. Слово про збурене пекла. — Українська пасійна драма (Відбитка з „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові“, т. LXXXI). Стор. 45—46.

¹⁰²⁾ Н. Петровъ. Очерки, стор. 135.

¹⁰³⁾ Др. Ів. Франко. Слово про збурене пекла, стор. 35.

¹⁰⁴⁾ С. Гаевський Різдвищі та великомінні вірші. (До питання про генезу різдвяних та великомінних бурлескних вірш з додатком нових матеріалів) (Записки Українського Наукового Товариства в Кліві, кн. XI. Стор. 95—96).

¹⁰⁵⁾ Тамже, стор. 89.

¹⁰⁶⁾ В. Н. Перетцъ. Историко-литературныя изслѣдованія и материалы. Томъ III. Изъ исторіи развитія русской поэзіи XVIII в. Спб. 1902. (Записки историко-филологического факультета императорского с.-петербургского университета. Часть LXIV). II. Пріложенія. Стор. 154—155.

¹⁰⁷⁾ Тамже, стор. 163—167.

¹⁰⁸⁾ Тамже, стор. 167—168.

¹⁰⁹⁾ Тамже, стор. 159—163.

¹¹⁰⁾ Цей діяльності опублікувала перший раз „Кіевская Старина“ з 1885 р. в мартовій книжці (стор. 543—550) в зводім тексті, зложенім з: а) нової копії, зробленої в Бесарабії, б) копії з Нового Ронська, чернігівської губернії. — під диктат старого селянина Ол. Лісовського, в) по памяті видавця, що в дитинстві вмів цей діяльності на память. Це новіща редакція діяльності. Старшу редакцію представляють дві досить старі копії, які взагалі без порівняння близчі до себе ніж вище згадані три тексти новішої редакції. Перша копія відноситься до кінця XVIII в. Її зазначена так: „Сей замєтель переписаль священикъ Салогубовскій Іоаннъ Матв'євичъ Скитскій 1798 года квітня 15-“ (пор. Кіевская Старина, 1899. кн. 10, стор. 3—8 відділу матеріалів). Друга копія старшої редакції є в рукопису, принадлежнім іроф. Перетцові (1803—1843 рр.). Раніше при кінці XVIII на початку XIX в. був цей рукопис власністю острогозького купця Бориса Маркова. Текст „Просьби“ записаний очевидно в 1810—20 рр. Ця копія близька до

- копії 1798 р. (Нор. В. Н. Перетцъ. Къ исторії поль. и рус. пар. театра. VIII—X. Стор. 79—95).
- ¹¹¹⁾ Н. Петровъ. Очерки, стор. 462.
- ¹¹²⁾ Тамже, стор. 453.
- ¹¹³⁾ Опублікував її Кость Широцький у 95 т. „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка“ (стор. 161—69).
- ¹¹⁴⁾ Ал. Веселовскій, ор. сіт., стор. 337.
- ¹¹⁵⁾ Обычай, новъръя, кухня и напитки малороссиянъ, извѣщено пѣзъ нынѣшняго народнаго быта и составлено Николаемъ Маркевичемъ. Издалъ И. Давиденко. Київ, 1860. Стор. 33—34.
- ¹¹⁶⁾ Описание Кіево-Софійского Собора и Кіевской іерархії. Кіїв, 1825. Стор. 215—216.
- ¹¹⁷⁾ Іван Франко. До історії українського вертена XVIII в. (Відбитка з „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка“, тт. LXXI—LXXIII). Львів, 1906. Стор. 21—22.
- ¹¹⁸⁾ М. Возняк. Матеріали, стор. 170—171.
- ¹¹⁹⁾ Тамже, стор. 162.
- ¹²⁰⁾ П. О. Морозовъ. Исторія, стор. 111. В. Н. Перетцъ. Кукольный театръ на Руси. Исторический очеркъ. Отдѣльный отискъ изъ „Ежегодника императорскихъ театровъ“ сезона 1894—1895 гг. Спб. 1895. Стор. 73—74.
- ¹²¹⁾ М. Драгоманів. До справи про вертенну комедію на Україні (Розвідки. Т. I, стор. 147).
- ¹²²⁾ В. Н. Перетцъ. Къ исторії польского и русского народнаго театра. I—VII, стор. 13—16.
- ¹²³⁾ Ів. Франко. До історії. стор. 39—59. Текст цього вертена списаний при кінці XVIII в. й переховувався в бібліотеці „Народного Дому“ у Львові.
- ¹²⁴⁾ Тамже, стор. 76—79.
- ¹²⁵⁾ Тамже, стор. 79, замітка.
- ¹²⁶⁾ Тамже, стор. 80.
- ¹²⁷⁾ Тамже, стор. 81.
- ¹²⁸⁾ Н. Маркевич, ор. сіт., стор. 27—64.
- ¹²⁹⁾ Тамже, стор. 30.
- ¹³⁰⁾ Гр. П. Галаганъ. Малорусскій вертенъ (З передмовою П. Житецького). Кіевская Старина. 1882, кн. за жовтень, стор. 10. З приводу того падрукував Петров у „Кіевск-ї Старинн-ї“ за 1882 р., кн. за грудень, стор. 438—480, статію п. з. „Старинный южнорусский театръ и въ частности вертенъ“.
- ¹³¹⁾ Тамже, стор. 9.

¹³²⁾ Тамже, стор. 21—22.

¹³³⁾ Тамже, стор. 22—27.

¹³⁴⁾ Тамже, стор. 33.

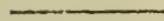
¹³⁵⁾ Тамже, стор. 38.

¹³⁶⁾ Записав і видав текст у „Воспоминаніяхъ“ Чалий в „Кіевск-ій Старин-і“, кн. за січень 1899 р., стор. 27—40. Нізніці записи А. Малинки „Живой вертепъ“ в „Этнографическомъ Обозрьин“. 1897, кн. 4, стор. 37—56. М. Васілєва, тамже, 1898, кн. 1, стор. 76—100. Крім того у Франка „До істор. укр. вер.“ від стор. 110.

¹³⁷⁾ Ів. Франко. До історії укр. верт., стор. 94—101.

¹³⁸⁾ Хр. Ящуржинський. Рождественская интермедія (коаз). (Кіевская Старина. 1898, жовтень, стор. 73).

¹³⁹⁾ В. Н. Перетцъ. Историко-литературныя изслѣдованія и материалы. Томъ I. Изъ исторіи русской пѣсни. Часть 1. Начало искусственной поэзіи въ Россіи. Изслѣдованія о вліяніі малорусской виршевой и народной поэзіи XVI—XVIII в. на великорусскую. Къ исторіи Богогласника. Спб. 1900. Стор. 277—278.



Зразки інтермедій, діяльогів і вірш.

I. Продав кота в мішку.

Особи: Клімко з горицками. Стецько кота мас в мішку на п'ечах.

1 Клімко. Що тут ти, побратиме.
Собі порабляєш?
Кажи миїй, як живеш
Та і як ся маеш.

5 Стецько.. Я тут не роблю нічого.
Ось іду до дому свого
Та і з тіми горицками,
Як з своїми сусідами.

Клімко. Та на що так много маеш?
Либай на жінку кидаси?
Стецько. На що? Чи хочеш вірити,
Що люблю хороше жити?
Всього достаток варити
Кажу та ся не курчти.
15 Так, яко приналежає
Сподарові, що все має.

Клімко. Бігмесь чоловік хороший.
Либай маєш много грошей?

Стецько. Та що? Маю.
20 Клімко. Та добиток?

Стецько. Маю tot на полю винток.
Суть тамо вівці, барани,
Котрими частую пани,
Суть воли, та і корови.

25 Клімко. Все маю, коли здоровий.
Стецько. Та і много поля маєш?
Клімко. Маю. Та що так питаєш?

Інтермедіум по Акціє второму.

Persony Klimko з гарçами, Stecko kotà w worze mà nà grzbiccie.

KLIMKO Szó tne ty pebratymé sobi porablaiché.
Kazý mini iak szwoch/tu y iak sia máies.

STECKO Ja tne ne robli nyczoho/ Os ydu do domu swoego/
Tá y z toiemy horskami/ Tak z swemini suisidam.

KLIM: Tá ná seje tak mnoho máies/ Lybóy ná žonku kydáies.

STEC: Vlásco. Cy choczesz wáryty/ Szó lubliu chotosejty/

Wsiech dostatoč wáryty Kazu, ta sia ne kutejsey.

Tak iako przynależajec Spodarowci szó wóle máiet.

KLIM: Bohmęs cholowit chorehy/ Lybóy máies mnoho hroši.

STEC: Tis szo māia, KLIM, Tá dobystek. STEC: Māia, tot

ná polu reſyceł,

Sut tamio wóce, Barany, Botromi čestim Pany/

Sut wóle, tá v korowy, Wsie māiu żolim zdorowy.

KLIM: Tá y mnoho puła máies/ STEC: Māia, szó szobeczajes.

KLIM: Bo choczu toby sluzhey, Ŝtobois oilek prowadzty

STEC: Boli choczesz, háraſi sluzhy, Chot sia y fynkarcom dlyjy/

Boli pinisi maemo, Wsie my soie poplatymos.

Lise cho černe sluzhey, KLIM: Kazysz szó budet wáryty

Dla mene, STEC: Chot wedyſi mnoho horszkoro, szom do domu swoego/ Tut pokupyl jas lármárku, Kapilem y goiu micku,

Szó budem szoby z nej pstry, Tá pytalesz szó wáryty,

Budu, os w toim horszku, W toim iachly do meloká,

Boli ryby besianenio, W toim horszku zwaremo,

A w toim sia zwaryt rysse, W toim korony rozpiste,

W toim kápusu ciustou, W toim rozpustymo toju,

Do horochu, et taki znáies, Tá y pyrohovo sia nárys,

W horszku ich poratymo, Tá v tym spirek násmierniu,

Tá szo bys chetyl inszohes, Szó māiein návarem mnoho,

KLIM: Bohmę ja budi sluzhy, Boli eak schoczesz wáryty,

Taki siachoczesz máies, STEC: Tá te szo robyty znáies,

Kazý

Климко. Бо хочу тобі служити,
З тобою вік провадити.

30 **Стецько.** Коли хочеш, гаразд, служи,
Хоть ся і шинкаркам довжи:
Коли пінзі з масмо,
Все ми тос поплатимо.
Лише хоч вірне служити.
35 **Климко.** Кажи-ж, що будеш варити
Для мене.

Стецько. Хоть видии много
Горицків, щом до дому свого
Тут покупив на ярмарку.
Кушивем і тую мірку,
Що будем собі з ней пити.
Та питаси, що варити
Буду. Ось в тім борицка,
В тім ягли до молока:

40 Коли риби достанемо,
В тім горицку зваримо.
А в тім ся зварить тісто,
В тім корони розпісто,
В тім капусту товстую,
В тім розиустимо лою
До гороху. От так знаєш.
50 Та і пирогів ся найш:
В горицку їх поваримо.
Та в тім широк наスマжимо:
Та що бись хотів іншого.
Що масм, наварим много.
55 Бігме, я буду служити.

Климко. Коля так скочеш варити.
Та й же ся хороше маси!
Та ти, що робити знаєш,

60 **Стецько.** Кажи, щобим слугу свого
Знав та ласкав був на цього.
Я чоловік, все робити

65 Знаю та вовки ловити,
Щоби овець не неували
Та бида не розгняли.

І іншого звіра мого
Достану. Ось з ліса того
Лисецю, щом імив, несув
Та за довги і понесув.

70 Стецько.

75 Климко.

Стецько.
Климко.

51

Того слуги потребую
Та вже ся тобі радую.
Будеш же ся гаразд мати,
Та борзо хоч прибувати.
Гаразд! Та ти звірка того
Куши. Дам його недрого.
Будеш до той шапки мати

Будеш до твоїх шанані матя.
Коли би го оглядати!
Інше бистрій, тепер з ліса.
Утік би мині до біса.
Дома його оглядаєш:
Гейже хороший, пізнаєш.

Стецько.
Климко.

85 Стецько.
Климко.

35 Стецько. Вельми зачишивесь много.
Климко. Кажи, що даш. Дам недрого.
Стецько. Три вісъмаки візьми собі.
Климко. Дай пять.

90 Климко.
Стецько.

Климко.

95

Не дам.
Жіпчу тобі.

Много.
А хочеш купити,
Чотири. Та будем жпти
Собі. Лише довг однесу
Та горщики тоті понесу
За тобою.

Хочеш.

Та бігме недрого.
Так бо і я впине спла,
Колисьмо там в корчмі пили.
Берп-ж вже чотири гроший
Та ся верни як хороший.
Гаразд, і з міхом зоставлю
Та не вельми ся забавлю.

(Тут відходить Клімко, а Стецько оглядає лисицю).

Стецько. Осмотру тую лисицю.
Чи буде під рукавицю!
Та і під шапку краснайко.

(Кіт утикає).

Бідна-ж моя головоночко!
Ось, ось мене гроший збавив!
Лих чоловік міх зоставив;
Ось кота в міху купивем.
Чом я так немудрий бувем,
Що я в tot міх не глядівем
Ta що в нім не осмотрівем?
O бісу твоїй матери!
Кажуть: не кождому віри.

(Шукає горицьків).

Ta i горицки либої побрав!
Ось, матінко, що я виграв
На тім лихім ярмарку!
Bіс взяв із горицками мірку.

(Шукає одіжин, яку положив на горицках).

I сукні либої не маю;
Що міші дійти, не знаю.
Бідна-ж моя головоночко!
O нещасная-ж матоночко,
Щось мя на світ народила,
Щом так инилька стратив сила!

(Клімко приходить, перевіряє іншу одіжину, горицки кладе її прикривас одіжину його та потрясас травою).

Клімко. Та що, побратиме, тобі?
Стецько. Чи жартуєш з мене собі?
Наробивши, та не знаєш,
Горицких украв, та питаєш!
Із сукманов. Таєш і зрадив
Мене в торгу. котась всадив
В міх! Та що лисицю маси,

- | | | |
|-----|-----------------|---|
| | | Казавесь, що і продаєш.
Туюм я заплатив тобі,
А тогом не змислив собі,
Що я в tot міх не заглядів. |
| 140 | | Іще, що ми єсть, питаєш
Та ся з мене насміваєш?! |
| | Климко. | Та що ти на мене кладеш? |
| | | Щом ся тут патрапив, рад єсь.
Не маю ким освідчити,
Щось смів то на мене вложить. |
| 145 | | Як тебе зовуть, питаю.
Климко. |
| | Стецько. | О, того не знаю,
Як здрайцю зовуть тамтого. |
| | Климко. | Та бо шапка власна його.
Та длятогом гадав собі,
Що він, тамтот, мовив тобі.
Пропу-ж, прощач вину тую. |
| | Стецько. | Милій брате, я з тобою.
Та як кажеш? Що тя зрадив.
Кота вперед в tot міх всадив?
Ой, так! |
| 150 | | Побрав. |
| 155 | | Та і побрав гропі? |
| | Климко. | Чоловік нехороший!
Та імів служити тобі? |
| | Стецько. | Мав. |
| | | З гропами пійшов собі?
Так, брате! |
| 160 | | Та і сукману
Взяв? Біс в його маму,
Як неспинному пану! |
| | Стецько. | Ой, взяв. |
| | Климко. | То і горицки украв? |
| 165 | | Так. |
| | | Тась ти його не шукав? |
| | Стецько. | Ні, бо ся ти натрапивесь. |
| | Климко. | Тепер то? |
| | Стецько. | Тепер. Зблудивесь. |

175

А хочеш миї вірти,
 Здається, я мав видіти
 Тепер чоловіка того,
 Що мав горицьків вельми много.

Стецько.180 **Климко.**

Tot лібай. Ей, лібай.

Сукману,

Що тобі, благому пану,
 Либай взяв, ніс на налиці
 Та собі ліг на травиці.
 О бігме, тот, бо сірая
 Сукмана була такая.

185

Такая, такая.

Чи хочеш ми вірти?

Коли його покажу, не хоч го живити.
 Ось лежить. А тот?

190 **Стецько.****Климко.**

Tot, tot.

Нуж тою палицю

Гаразд його по хребті, що змаже травицю
 Пасокою.

195 **Стецько.**

О, буду-ж його смарувати!
 Мусить миї і горицьки і все повернати.
 Та як мудрий накрився, ось відпиши, травою,
 Щоби го не зглядео.

Климко.

Бий крінко та свою

Сукману і все побери,
 А його в світі не дери!

200

(Стецько закасав собі руки в горицьки. а Климко утікає).

205

Стецько.

Ой, матінко, матінко, тепер же ми лихо!
 Чи біс, чи лих чоловік вправив мене тихо
 В то нещастє велике, щом убоство своє
 Потовк, в нівець обернув ті горищечки мої?
 Що ся діє? Чи Бог то милостю справити
 Хотів, такій річи на мене пустити,
 Чи лихій людє? О Боже милостивий!
 Коли-ж би ся tot трапив чоловік зрадливий,
 Що ми такій річи ось, наше, наброїв,
 Пізнав би, як бим дива коло нього строїв!
 Візьму-ж преці тую сукману,
 Пійду ся скаржити пану!

210

(Відходить Степанко, а Климко приходить. сміючися).

Климко. Га, га, га, га, га, га, га, га, два рази одного
Чоловікам ошукає, признаемся до того.
15 Тот пан, що знає в світі гаразд махлювати,
Пійду інше та знайду, кого ошукати!

ІІ. Найкращий сон.

Особи: Максим, Грицько, Денис. волоцюги.

Максим. Ізм же, брате, вже тою,
Що ідемо, дорогою,
Колисьмо вже сторгували
Та і всі воли продали
На тім лихім ярмарку!
Не будем більше шарварку
По тіх волах робити.
Ліпше на флісі служити.

Грицько. Ліпше, брате, я з тобою
Іду. Ти іди зо мною.

Денис. Ей, побратимове, стійте
Та, що говору, почуйте!
Далек ідете? Кажіте
Та з собою мя візьміте.
15 Помагай Бог вам!

Грицько. Здоровий
Будь та короткими слови
Кажи, о що питаемо,
Та як тя звати маємо.

Денис. Я з Каміння Подільського
Прийшов до містечка того
На ярмарок з воли та Денис
Єстем.

Максим. Та біс тя тут привіс!
А ми від Городка. Знаєш?

Денис. Знаю.
Максим. Далек пійти маєш?

Денис. Ось коби ся з ким трапило,
Щоби нас хоті зо три було,
30 Ішов бим на фліс.

Грицько. Іди-ж з нами:
 Та ми ідем от два сами.
Денис. О, слава Господу Богу,
 Щом знайшов в тую дорогу
 Товариство хороше.
 35 Ось нас буде тепер троє.

(Ідуть дещо наперед, а Денис питає їх за хліб).

Денис. Ой, братінкове, слухайте
 Та що мині їсти дайте!
 Забувем хліба купити,
 40 Без котрого трудно жити.

Максим. Ей, брате, і я не маю.
 Грицю, ти маєш, я знаю.

Грицько. Та ти хліба не купивесь,
 От так собі нарядивесь,
 45 Та я ся на тебе спустив,
 Щось ти хліба купити мів.

Максим. Та що будемо чинити?
 Либай прайде глад терпіти.
 А вельми ся хоче їсти;
 50 Щось не купив, тож есь чистий.

(Ідуть наперед, Денис знову занюхує пироги).

Денис. Братя, та либай пироги
 Тут пахнуть з тої дороги.
Максим. О, пахнуть.

Пахнуть.

Грицько. Шукаймо,
 55 Та говорили престаньмо!
 А як, даєть Бог, тут знайдемо.
 То ся всі три поділимо.
 Та ось пиріг на травниці
 Був. Либай виріс з землиці.
 О, слава тобі, Господи!

Оминути нас тепер глади,
 Коли більше достанемо.

Максим. Либай уже не знайдемо.
 60 Та що тут есть за травниця,
 Що родить пироги ти?

Ось іще будуть пироги,
Коли ся вернем з дороги.
Будем тую траву знати
Та тут пирогів шукати.

70 Грицько.

А з тим що будем чинити?
Любий ся прийде ділити.

Денис.

Хоть ся ділти хочемо,
Преци ся всі не наїмо:

75 Максим.

Нас три, а тот пиріг малій.

Та хотьби оден зів цілий,
Кривда би знов инишім була,
Босьмо го всі три згляділи.

Грицько.

Тож ся ділти будемо.

80 Денис.

А коли так, учинімо:
Котрому ся що ліпшого
Приснить, буде пиріг його.
Гаразд, гаразд!

Тож лягаймо

85 Та всі три позасилиямо!
А тот пиріг нех тут буде,
Чей тут не украдуть люде.

(Кладуться, а Денис, вставши, зів пиріг і кладеться. а потім будить їх).

Максим. Гей, Грицю, встань! Та Денису, Чом довго спиш? Іди к бісу!

90 Денис.

Ну, уже тепер мовіте,
Та і сини вперед кажіте.

Максим.

Гей, братя, я в небі був.
Гей, том ся там хороше мав!
Гей, гей, тож трудно сказати,
Що я там міг оглядати!

95

Та то небо, як золотий
Замок, що такої роботи
В світім не видав красної.

Мури має золоті
Та каменями сажені
Дорогими: суть зелені.
Суть білій, червоній,
Суть блакитні та світлій.

100

- Та і міст там єсть золотий.
 105 Та я собі пред вороти
 Стою. Аж там викрикають
 Лигели. Ей же, сивають
 Хороше, та святих много
 Стойть вельми. Ось я того
 110 В небі си там насмотрівем
 І Господа там видівем
 Бога. Та сидить за столом,
 А всі бууть перед ним чолом.
 Та ся і всі так жегнають,
 Як ми в церкві, та сивають.
 115 Потім Бог Господь посити
 Їсти казав. Там служити,
 Що живое, ся рушило.
 От, братя, то ся ми снило.
 Та ужесь все виновідів?
 120 **Денис.**
Максим. Ще пі, бом там зараз вглядів,
 Що потрави приїсено
 Та і ми за стіл веажено.
 Гей, було-ж, було-ж там много
 125 Їсти! Не пребачу того.
 Було мясо, поросята,
 Були печені курчата,
 Були там і варений,
 Та були і смажений.
 130 Все хороше і з юнкою
 Білою та і жовтою.
 І тісто було варене,
 Смажене та і печене.
 І пироги тамо були,
 135 Та і борщицка зварили:
 Та була і капустиця,
 І горох, була капечка.
 Та була там і ботвина
 І всілякая звірина.
 140 От так ся я в небі мавем
 На банкеті, що там бувем.
Грицько. Та я, братоньку, в пеклі був.
 Ой, том же там біду терпів!

- 145 Чорненя́ і там по голові
 Били ми та по хребтові
 Літу́нове. Та там ве́ного
 Видівем поспільства много.
 Суть тамо поци, панове
 Та пані побратимове.
- 150 Суть там і лихі жінки,
 Суть невеликі діточка.
 Всі горіють аж по уши.
 Біда-ж там і моїй душі
 Була та на вічні віки,
 Кажуть, будеш терпів муки.
- 155 То ся мині лише спіло.
 Бодай ся то не трапило!
Денис. Та я, братя, собі лежу.
 Та ось ангел іде, вижу.
- 160 Та tot, до мене прийшовши,
 Пірвав мене за волоси
 Та мя посадив на небі.
 Та я там видівем тебе,
 Що ти собі уживавсь.
- 165 Там я проспів, щоби давесь
 Мині що. Куска одного
 Не хотівесь. Все до того
 Широга казавесь з неба.
- 170 Та ангел: »Вже тя не треба
 Тут, рік мині, товариша
 Колись видів. Ось у біса
 Другий сидить в тім пеклі«.
- 175 Та мя там ставив при теплі.
 Аж ти на мене киваси
 Та слова такі волаєш:
 Вже мене не глядаєш,
 Візьми пиріг, що там маєш,
 Та зід'ж, бо на вічні віки
 Тут буду терпіти муки.
- 180 Та знов ангел тут мя ставив
 Та я ся широга наїв.
Максим. Либой.
Денис. Ой, так!

- Максим.** Ей, Денису !
185 Іди-ж же ти собі к бісу !
Коли не буде широга,
Будеш плакати на Бога.
Денис. Чайже си ти пайв в небі !
Грицько. Як я, баламуте, тебе
190 Почну палицю збирати,
Не будеш ти жартувати !
Денис. Ось біда, зісти казали
Пиріг та ся розгнівали.
Максим. Іди-ж, іди-ж, звідкись прийшов,
195 Хоть бись і до біса нішов.
Денис. Колим ширіг зів, не дбаю
Та вже ся з вами прощаю.

(Хтікає, а вони за ним).

III. Котра віра краща.

(Виходить жіноч з тхориками в руках).

- Українець.** Стій, живе, не втікай, далекось то бував ?
Жид. Ось на селі, пане сусіде, десном торгував.
Українець. Щожесь собі уторгував такого ?
Жид. От воскобої та тхориків немного.
5 **Українець.** То я-ж тобі буду товариш в дорогу.
Жид. Гаразд, пане сусіде ! Й але, хвала Богу !
Українець. Тілько-ж не знаю.
10 **Жид.** Ци годиться нам бути в товаристві з тобою ?
Жид. Як ? Цому, добер год на тебе, для цого ?
10 **Українець.** Бе ти жид, а я русин, Бога в Тройці визнаю,
А ви иехристи, в кого вірите, зовсім я не знаю.
Жид. Сказав бим я, гою, тобі,
Та пильная дорога моїй особі.
15 **Українець.** Ну, імо розмовляймо, будем у час собі.
Жид. Ми, добер год на тебе, віруєм у Бога зивого
І справуємся після приказания його,
Которий то нае так в опіці мів,
Що чрез сорок літ нае на иусі манною кормив.

- 20 **Українець.** То за то єж то ви, жиди, Бога на хресті розпяли,
Такуєсьте йому почесть за ласку його oddali!
- Жид.** Сцо ти, лихий год на тебе, говориш, гою?
- Не дерзав би єсть язика в спокію!
- Хто Бога має розиннати?
- 25 **Українець.** Бог єсть в небі безілотний і руками непонятний.
Прадіди насі Христа розпинали, том узиав,
За такий проступок, що си Сином Бозим називав.
- Жид.** Як же ти не віриш, щоби то Син Божий був, жде?
- 30 **Українець.** Не знаю того, але знаю, що Месія прийде.
Але то вже Месія назначений приходив,
Котрий люд свій з неволі вічної висвободив.
Як вас тоді, жиди, страх не зняв?
- Жид.** Як? Цому? Для цого?
Сцо то ти мовися такого?
- 35 **Українець.** Бо ся тоді предивнії знаки ставали:
Світ ся мінив, земля тряслася, каміння ся розпадало,
Все створіння боже на жаль божий було ся змінило.
- Жид.** Добер год на тебе, русине, я того не знаю,
Але як ти свою віру, так я свою вихвалаю.
- 40 **Українець.** Щож у вас за віра, де ванн піст, де свята?
- Жид.** На сцо ти ся випитуєш, для якого ката?
Колиб я тобі пощав свої свята виліцати,
Могло-б в твоїй бороді ії волоска не стати.
Тілько після єдного звища...
- 45 **Українець.** Та дей, дей, я тобі наперед позволяю.
- Жид.** Господи-з помагай,
А ти мене, русине, махлай!
Отоц то в насих зідів
Свята ідуть рядом:
- 50 **Українець.** Персий Пейсех, другий Пурим,
Коли, буває, Гамана гоним,
Ісце Росхевдис, так тез і Трубки,
Колибись не попустив, як коза, бубки!
А сцо на коздій ти здень сабат!
- 55 **Українець.** Ци уже всі, ци інче будеши, жиде, вилічати?
- Жид.** Не могу, добер год на тебе, без талмудів нагадати.
Пійду на час, з талмудів собі оглязу,
А, зараз вернувся, тобі росказу.
- Українець.** Ой, стій же, жиде, ось я свої тобі роскажу!

60 **Жид.** Обицайце-з, добер год на тебе, покорне тя просу.
Українець. Отож то тобі, жиде, на память вишошу!

(За кожедиим разом потрясав бороду жида).

65 Рождество Христове, Богоявлення,
 Василь Великого і Стрітіння,
 Сорок мучеників і Олексія,
 Також Благовіщення і Вербнаа неділя,
 То Спаса святого і Святая неділя,
 Тамже буде Петро і пророк Ілля,
 Також святого Амброя і батька Николи.
Жид. О вей, не хоцу ся закладати з тобою ніколи!
 70 **Українець.** Отож то вже, жиде, неділя всіх святих!

(І вириває всю бороду).

Жид починає ліменит по бороді:

75 О вей, Алона, Бозе зивий,
 Ого споганив мене той злосливий!
 Бороду мій вирвав, як грабезний вовк.
 I києм дуже також бока натовк.
 Ні до зірки, ні до дітей ніяк прийти!
 Otto споганив так сеп мене, твою, ти!

(Відходить).

IV. Загадковий сон.

(Виходить селянин, оповідає сон і прикладає до себе ще двох, потім закликає бабу й циганку; надходить циган і за циганку всіх розганяє).

1 селянин. Що се, прошу, такеє на світі човпеться,
 Чи во спі, чи на яві се диво плететься?
 Уже-ж питався діка, в книзі чи немас
 Написано або так хто чи не вгадас.
 5 I всі так читали, та не начитали.
 I всі одгадували, да не одгадали.
 А такий сон припинився, що боюсь казати.
 Що, далебіг, принало із хати втікати.
 Тілько що був прикорхнув з праці хорошенко,

- 10 А схватився з опаду так дуже швиденько.
 Стою, як оципаний, так дуже злякався.
 Аж, бачця, янголик з рогами до мене прибрався.
 Та й каже так на мене: чи бачив ти диво.
 Я, бачця, гульк на небо, аж но небо спво.
 А звіздя величезна да з місяцем беться,
 Місяць не пуска сюда, вона к міні претиться.
 Так я пак іще гірше хрещусь, молюсь Богу:
 Як злякався, да і назад лізу ік порогу.
 Аж, бачиться, мене за руку хура, да і на піл.
 Так у мене із правої ноги іспав постіл.
 А далі як загремить, як блісне зненацька,
 Так то й тоді і по всьому почала різачка
 Різати, штурмувати, колоти із боку,
 Як було мії осталось у кума з уроку.
 Колиб бак хто сей синице заразом одгадав,
 Я-б остатию корову перістую oddav.
 Лиш пак сподіваюсь, що Пархім може одгадати:
 Пархім, годі лиши там, ходи лиши до хати!
- 25 **2 селянин.** А що там, іо? Що пак там?
1 селянин. Сон іди одгадай.
 Буцім ти не кобзуєш, цур, пок тобі Біг дай!
- 30 **2 селячин.** Кажи-ж, що там за сон, а уже одгадаєм.
 Бо ми ту лихостовицю будо такоже знаєм.
- 35 **1 селянин.** Тілько що був прикорхнув з праці хорошенко,
 Аж но присиніси мні сон сей да і швиденько.
 Бачиться, явгол з рогами прибрався до мене.
 Сіпас, торкає, кличе: устань лиши, Семене!
 Я швиденько кинувся, всюдя озираюсь,
 А тут, що хура хвата, я не сподіваюсь.
 За руку. Як же штурмє мною, як мячиком на піл.
 Так у мене із правої ноги іспав постіл.
 А місяць на небі із звіздами беться.
 А одна звіздя з неба да до мене претиться.
- 40 **2 селянин.** О, ми сього не кмітим, якби одгадати.
 Хиба Кузюберду мусимо позвати.
 Кузюбердо!
- 45 **3 селянин.** Га?!
- 1 селянин. Ходи сюда!
- 3 селянин. Чого?

- 50 **І селянин.** Іди ішидко !
3 селянин. Уже-ж бо мні до вас і ходити стало гайдко.
І селянин. От чи не знаєш сну цього одгадати ?
3 селянин. Ат, чорт його знає да й чортова мати,
 От хиба Настя баба, що вгадує всеюди.
- 55 **2 селянин.** Але-ж бо, братчику, вона хорошая-ж юда.
І селянин. Шійди-ж ти лиш по ей да кланяйся низенько,
Баба. Щоб прийшла, бо підем в оранду швиценько.
 Помагайбі, сподарі, дайте милостиню,
 Згляньтеся на старість котрой вітцівський сину !
- 60 **3 селянин.** Об вовку мова, вовк тут же, і вона, як саком, пала.
 Що ми хотіли кликати, вона, як все, знала.
- 2 селянин.** Угадає же вона і сей сон, що бути має,
 Уже-ж нікого не турбуй, невне угадає.
- Баба.** Що там за сон, діточки, голосно кажіте,
 Коли що який злив, то й не говоріте !
- 65 **І селянин.** От, бачиться, до мене янголи ходили,
 Да і так приснилося, бачиться, збудили.
 А звізда з неба в рот тілько не влетіла,
 Дак я ішидко істулив, дак вона-ж не всіла.
- 70 **70**
Баба. А місяць з звіздами таке чинив диво,
 Як журавлі, нарядив усе небо сиво.
- Циганка.** О, сеж вам іде на хліб, на плід да на діти.
 Буде за ким на старість спокійно сидіти.
 Помагайбі, пани,
- 75 **75**
Циганка. Чи здорові, жадані ?
 Маси тугу на серцю своєму ?
 Що спіллось во сні тезкові твоїму ?
 Хиба ви мні дайте найбільшое сало,
 Щоб правдивій циганці за ворожку стало.
- 80 **80**
Баба. Я знаю, що до вас ангели і звізди ходили
 І всяку ипотіху до вас приносили.
- І селянин.** О, сеж, братця, циганка якая із лиха,
 На память до слова бере з торби, як з міха.
- Циганка.** Уже-ж бо я не змилю, як баба оттая,
- 85 **85**
Баба. Що вона брехала, як сука старая.
 А ти вже не слухай тоєй мантачки, сину,
 Вона в тебе з назухи витягла хустину.
- 2 селянин.** Чи справді, бабочко ? Дак вона й злодійка,
 Да не згірна з неї, бачу, лементійка.

- 90 Я казав, лучше було послухати баби,
 Як вдарю по віденю, так чи моц у жаби,—
 Очі повилізають.
- Циган.** Соля мунзже дахт куриче ха, ха, ха,
 Тацкури намури жда істули дракури та шушкүт
 Мушкүт нахлавде тараба давдубі жиберинту
 Здристиста пердулицу линдра попардечка
 На мандро наждала са. що великая була в мого
 [батька]
- 95 Ковбаса, ха, ха, ха, ха, ха, ха, ха, ха.
 Що тут, панове, моєї жони голос чути?
- 100 Хорев Маждала, а тебе чи кат уніс, що діеш тут ти?
 Чи тобі користь дають, чи яку заплату?
- Сел.** І ми не кликали її сюда в хату.
 А вона, прийшовши, да вкрала хустину,
 Буде і тобі тое, негідному спіну.
- 105 **Циган.** Дак вам за тее з неї наругатися?
 Да колиб не нахвативсь, то-б ви збили, братця.
- Сел.** І ще ми і до війта її суку попремо,
 Да і там драла доброго дамо
- 110 **Циг.** І в громадську колоду ногами забемо.
 В нашім роду того немає, щоб у колодках спідти,
 Чого ваші не дождуть і всі псеї діти,
 Лучше би цигану не бути на світі.

V. Пиворізи.

(Виходять пиворізи, найперше один, а потім другий, які вміють і малярство; до них надходить селянин і його обмальовують пиворізи, за яке малярство приводить на них відіта та титаря, її проганяють пиворізів).

- I пиворіз.** Де-б то, вашечі, прошу, місце проіскати?
 Жівші без кондиції, потяжко на шати.
 А іще-б думалось набрати туzinку.
 Бо вельце докучають студенти у зимку.
 5 А приодягнись мало, пійшов би в Березну.
 Но для совіта гряду ко другу любезніу.
 Іже в Претпеській школі крилоса правитель
 Лівого, горілиші і бражки любитель.
 Паче бо в Коропі граді користи бивають
 10 І соборний нації тамо учащають.

Всім той камень прибіжниця заїзdem і мати,
Гді братія живот свой жаждet скончевати.
Камо і аз нещасту алчний, жаждний пити,
Да живот мой в граді том могу кончпти.
В немже ми от дітєких літ криличествовали
І по шагу із диму рокового брали.
І там час братія соборнішша знає:
Тілько туди появлюсь, то вся прибігає
Під нашу милость, даби клиру сопричтити
І собор між братію добре утвердити.
Не тілько-ж ми умієм клиром управляти,
Но можем іще кунішти разній писати.

2 піворіз. Хто зді таков, хваляся, себе величаше?
Аще ирийдет кто к нему, нічого не даєш.
А ми було як когдась на місці бували.
То до мене всі странині в школу приходждали.
Ми бо, бувало, всього подостатку маєм
І, хто прийде к нам в школу, любезно вгопаєм.
Веліс бяше число у нас горілиці,
Повні чваниці, текуці з підтрубной криниці.
І всього, слава Богу, бяше подостатку:
Що у людей, то і в нас усякого статку.
Да тепер багаті маєм воли й телиці.
Іже куплю мандрують по стіні к трубниці.

35 | пиворіз. Не хвалітесь, бо і ми блошичного роду
Маємо подостатку і всякого плоду,
Довольствuem же зіло, что хліба ні куса.
Все, ходячи по школі, справляємо труса!
Потрісши кучерами, да спати лягаем.

40 А уставши раненько, бражку попиваєм,
Може, вашець, ремесльо вмістє робити?
Бо і я умію, то-б вкші стали собі жити.
2 пиворіз. Скажіть, вашеці, ірону, откуду грядени,
На і аз із тобою таможе идеші.

45 | пиворіз. Грядка, мосці пане, з Середньої Буди.

2 пиворіз. І ми тільки що прийшли, було нас єюди.
• Де-ж наміриваєте інші пісні заспівати?

I пиворіз. Ходім до Березої, де і дикувати
Будем, бо вже давно к мій приспівали
Всі титарі до мене і більш постунали

Роковицінн, та боюсь, бо пострів штуки,
Так, щоб не попастися протопоні в руки.

2 пиворіз. Скажіте, пане Власе, що то там таке?

1 пиворіз. Сто барбар зачесли, так диво самое!

55 2 пиворіз. Ей, перестаньмо сього, нумо малюватись.
Як пійдем до Коропа, добре заліщитись
Будем. Наперед мене звольте вмалювати.
А потім ми вашеці будем рисувати.

Селянин. Скажіть, панове деки, мудрії ви люде,

60 Чи Кавель Кавеля вбив? Кому брехня буде?
Чи мині-б то із кумом, чи моїому свату?
Все не дає просвітку, дай же його кату.

Пиворіз. Не бійся, онагрику, кума побідниши,
Аще на горілицу шага положниши.

65 Селянин. Ми тобі, пане дяче, і всього потроху
Дамо: крупів і соли, пшона і гороху.

Пиворіз. О, курва ми, онагра із його крупами!
Або то ми без крунів не дзвоним зубами?

Селянин. Такоже ми вам і шажок викинем до ката.

70 1 пиворіз. Гряди в школу для толку там до номіната!
А ми своє, пане Влас, о чім була мова.

2 пиворіз. Добре, вашеці, прошу, і фарба готова.

Селянин. А ну і мні комп'єрдь перед умалюйте, дяче.
Бо що прийду додому, то моя і плаче
Дохна, що не купили гостинця із міста.
Серег або перстеня і пізки памиста.

1 пиворіз. Добре вашець говориш, ми служить охочі,
Омалюем усього, тілько заплющ очі.

2 пиворіз. Оттак ти того, брате, дури знизька скота.
Тілько-ж дурно учинив, не залішив рота.
Як пійде до громади да війті іскаже,
То й нам киями титарь пекарню помаже.

2 селянин. Що се тобі, Артюше, сталося таке?

Щож ми вперше із роду видимо отсее,

Що так ол легкодуха терпітимуть люде!

Едже, як не вибемо, то із нас сміх буде.

Гляди лши. Тарасе, да стань од порога.

То ми легкобитові припіляєм рога!

Ійон скурвий спин підняв сміх з нашого брата;

Колиб що добре таки, а то шарапата!

Пиворіз. Забивають нищету нашу і печаль нашу: обійдоша ми іспи мнози, жезл твой і налица твоя, та мяутініста: о Бозі моєм прелізу стіну; соня лукавих обдергаша мя.

VI. Закрутки.

(Селянин хвалиться, що зародило збіжжє. Потім його сини приводять бабу чарівницю, яку зловили в лісіті).

5 То то кажуть або нак балагурять люде,
Що будьто мудрагелі вгадають, що буде.
Аж і вгадали завтра. Хто то може знати,
Що нам його свята має грішним дати?
Хоч так вони по онім мудроцей доходять.
10 Та ба, да не дійдуть того, як инивки зародять.
Куди нак їм те знати, таки кажу сміло;
Бо то не їх, то наше господарське діло.
Ми то люде пахарні, все вереми знаєм,
Коли яке насіння в полі засіваєм.
15 Даї, Боже, й до віку так, як у мене зродило:
Колиб тілько без капости в цілості доспіло!
Бо ми за його ласку і святую волю
Орем і сієм на всікого долю.
Щоб невимовно перше, чим світять, одмінити,
20 Да і чим курять у оній, в крамарів купити.
Треба-ж і роковицінку, що школу зучас.
І тому, що тим у оній опеє зриває.
Треба-ж і тим, що миркають, що небудь уткнуті
А того нак, що нака, сим тим не одбути:
Ще-ж то і на правешти тілько-б з того дбати,
І себе-б то і саму з дітьми годувати,
Аби-б ми годні були да й його хвалили.

(Сини ведуть бабу).

25 **Сини.** І сюда, сюда, сюда, ось, ось уловили!
Батько. Що там таке?
Син. Але що? Побачин з неї!

Убралисъ у наше, раком-сидло отсеє!
Селянин. Отсеє? Що за потваря? Ох, моя годино! Сеж ти убралисъ у наше, старая шкапино!

30 От тепер же, як кажуть, думка думку пошибає.
 Аж з журби тяжкої пердь пердя доганяє!

Як?! Ви в онім?! Що вона там робила?

Сини. Але що робила? Сидячи, крутила.

Селянин. Крутила?

35 **Син.** Крутила!

Сеж ти мене тепер, як на льоду, посадила.

Пішла-ж наша кріава, шнила, як у воду!

Орав, сіяв, волочив, терпів і негоду.

Уже-ж і зійшло було і зазелено

40 Так гречі, що аж очам дивитися мило!

Щож тепер з нею чинить, сам собі не поражу.

Без моого гріха її к війту попроважу.

(*Війт надходить назустріч*).

Селянин. А я до тебе.

Війт. Що там за справа такая?

45 **Селянин.** Але на кого думали, так її поймана сяя.

Війт. Де?

Селянин. Іо де? На онях.

Війт. Чи не коло інш ходила?

50 **Селянин.** То бо ї то: угляділи мої, як щось там крутила.

Війт. Крутила?

Селянин. Еге, крутила.

Укрутим же і ми її цурку оную.

Яб иакидаєм паліча в попадю старую.

Шкода, шкода її рук поганить її собі чинить наруги,

Оддаймо її ярзі, що бе і котюги.

Нст лі какой работи?

О, сеж тобі робота,

Коли твоя до сього призволить охота!

Да што здесть делать?

60 **Селянин.** Іо що? Як сам здоров знаєш.

Однак ти котюги бені її коти обдираєш, —

Здери з каверзниці сей старий шкіру.

А за праю, що на її, візьмені собі на хуру.

(Москаль допитується баю).

Ін добро! Сказівай мис, какая тё сіла,
Знать разве вражеская там по палих насіла?
Какое твоё дело, прізнаваў мис, в рожу;
А буді нет, вот етим всю опору коку!

Баба. Батечку, голубчику, щипочко мій любий,

70 Я лихого не знаю чинить і не знала.
Тілько потрібних зілок по полю шукала.

Врьош! Оші гаварят, що тебя в жітак засталі.
Ат ілюнь ти їм в очі! То вони тобі пашеїали:
Де жита ростуть, нема там зілля другого.

75 Селянин. Еге, дак ти плювать каеш, ще й говориш много! Візьми лапи, сватку, й-в свої руки гречі!

Москаль. Вот я тебе давно гавару, што бери на плечі.

(Тут селянин привнес бабу на козла, а москаль бс).

Москаль. Да каку мие за труд дасте заплату?

Селянин. Каку? Візьми її зуздром з потрохом ік кату!

(І так москаль розганяє всіх).

VII. Лік на голод.

(Головний циган скаржиться, що хоче їсти).

Ох, ёсти, ёсти хочу, папове, рятуйте!
Хотя салом смажні губи понимаруйте!
Ох, запали, запали мої чмутини!

Ох, зачали, зачали мої животини:
А чим би їх покріпити, нема солошини.
Скаж, якщо в світі деревини стала

Егей, якай в світі дорожнєта стала,
Що не випросині ніде і кусочка сала!
Бачиться, як би покупав тієї звірини,
Оздоровів би зовсім тієї години.

Немовби летить, летить, як з неба, поптина.

Доразу-б оживила душу цыганина.

Ох, їсти, пробі, їсти! Безмаль не звалюся.

Бо так охляв, що ледво на ногах держуся.

Лище як на тоє і циганка хвора.

А мордатого в місті нема Білозора,
Щаб'є він підійде та б'є по землі

Щоб мене чим полгив: я-б не став за пілату,
Іще-б його заліцив і самому кату.

THE S. W. COASTAL PLATEAU, CALIFORNIA

Так то об нім, лікарі, з річи мні пришло,
Не влічав би він мене, хиба-б тілько сало.
Да піде його взяти, ніхто з своєї ласки
Недужому не подасть сальця ні ковбаски.
Біда без жінки. Колиб сама яко мога
Зволоклася із шатра циганка небога,
Вже-б вона чим небудь мене порятувала.
Виворожила-б десь мині хстъ кусочок сала.

(Приходить циганка).

Бідна головко! Що мні з тобою чинити?
Покинув мене хвору, і шатель, і діти,
І без сіна і вівса оставил кобилу,
Уже й боки запали, тілько що стойть на силу
І не ржє. О Маре мій. Маре! Чи боїшся ти Бога?
Ти тут і єси і пеш, я з голоду мру небога.
Циган. Габав тебе ділько, я сам хожу на силу:
Чи тебе, чи дітей, чи порати коблду?
Колиб ти добра була і о собі дбала.
Достала-б вівса шкапі і для мене сала.
Циганка. Ой, лас ти, лас на сало, а я на ковбаси..
І циганчата наші на теж вельми ласі.
Да де їх узяти? Ходи тілько до шатра, —
Я достала для тебе два хранці з осетра.
Наварю тобі борщу, і спеку комаря
І накормлю тебе, моого милого господаря.
Циган. Пропадай ти, циганко, з стравою такою!
Шійди проч з очей моїх, не стій передо мною!
Циганка. Як же собі хочеш, так я тебе й покину.
Циган. Ге, ге! Нехай на твоє тут лихо згину.
Циганка. Не гинь, не гинь, не кидай з дітьми! Положися
[спати].
Циган. Я вчиню, що сон тебе буде годувати.
Іди-ж і поворожи! Немовби так стало.
Щоб приспіліся мні ковбаси і сало.

(Тут циган клається спати. Сон його манить салом і ковбасою і він сповнюється).

А се що? Чи було так? Чи так ся здавало.
Що, бачця, тут хтось приносив ковбаси і сало,

- Годував мене тут і сіткою укрив?
 Да чому-б голoden і чому-б не спотів?
 Ану лини йще так, як перше, гулило!
Циганка. Встань, лиха зіси, хиба собаче мило.
 То-то бориць ситий, то-то страва люба!
 55 Візьми лини да покушай, аж зливається губа.
Циган. Сек твій бориць похож на ракову юнку!
Циганка. То-то для смаку кидала спітку і петрунку.
 Їк тілько да ляж, я пошмарую кости.
 60 **Циган.** Гляди-ж лини, щоб лихого не зробила з злости.
Циганка. Не бійсь, мій лебедю білій!
Циган. Пошмаруй же, як знаєш, ачей і спотію.
Циганка. Засни тілько, я тебе і кожухом єгипетським укрию.
(Накриває сіткою. Звязавши сіткою ноги, циганка біє цигана).
Циганка. Оттак тебе, лежню, коли не хоч робити!
 Працюй, коли бажаєш смачно їсти й пiti!
 65 **Циган.** Ох, рятуйте, панове, в лихо я попався.
 Оттак повіряй жінці! Як я опущувався!
Циганка. Ха, ха, ха! Як я тебе убрала старого!
 Лежи, лежню, я собі знайду молодого.
(Циган, виплутавшись, ловить циганку).
 70 Постій тілько, не втікай! Так ти, моя мила.
 Такими хорошими ліками влічила!
 Полічу-ж і я тебе! Однак кажеш: хвора!
 Коли я не мил, пійдеш хоть за Білозора.
 Їк його взяв хабло і повів у очерет,
 Нехайже преч і тебе тойже забереть.
 75 Нечхаве! На прекуренди, на хлявидри дати
 Деласа футун маса, гайда, гайда з хати!
(Циган біє циганку сергієм і проганяє).

VIII. Великодня інтермедія-діяльог.

- Жоврид.** Чи ще тобі, Онопрію, сей піст не докучив?
Онопрій. Жоврид, Жоврид, не те ти блягузини, та вже
 | мене замучив.
 Та вже і кваша в печінки вілася,

А що хрін та редъка -- наскрізь просмерділає.
Біда, як сей піст проволочеться,

То неодин із посту, як гора, зодмететься.

Та вже кваші не гудь, бо то гречна потрава,

Як походить коло неї жінка хунава.

Жоврид.

Онопрій.

Лвжеж моя Недоря к тому канцирь хунавелько
ходить,

10 Як накрутить, то цілу ніч сходить.

То гляди, частенько течуть з печі потоки,

Через иринічок просто до помийниці риштоки.

А що останеться на черені, кившем ізбралае,

Набуривши повені горицік, тоді в піч вставляє.

То вже того гнитяку на ніч як ухватили,

То о півночи, пробачте, штасів не одхватили.

Жоврид.

Лвжеж то я свою хвалю старую Домаху,

Увесь піст варила гречну соломаху,

Що як наймось в смак з березовим соком,

То хто черевом повзе, а пиний і боком.

А вже в ночі, то знай: пердь пердя поганяє,

Вона-б то, бач, і ситиа, лиш живіт надуває.

Онопрій.

А ще що оце отець поставив у своїй парадії.

То сякі, то такі видирає хурії.

25 Загадує по тіжням до церкви ходити,

Та ще рано і вечір поклони бити.

А щоб старі і малі доцієнцю говіли,

Од пятниці до суботи нічого не їли!

А щоб люльки потягти, табаки понюхати, — того

[не дай, Боже.

30 Та вже то він відумає, чого і негоже...

Жоврид. От — пером йому земля — як у нас був покій-

[ник Лукяній,

Він було в гурті сповідає, хоть хто прийде й пиний.

А що було на сі витребеньки не зважає,

Хоть хто люльки потягнє, то він причапає.

35 Онопрій. А вже в сього не вгобзнес, сей дуже кмітує

Хотьби трохи лизпув люльки, то духом почує.

Жоврид. Та вже таки не харапудьмоє, бо як живі будем,

То ми сї витребеньки усі перебудем.

Он. Он лиш молім Бога і його святу ласку,

Щоб нам діждать того Різдва, що робять паску.

Онопрій. Та вже більше ждали, менше пождім: як тільки
[сумирне]
Ось не вглядим, відкіль нам весела вість вприне.

(Тут прибігає Онопрійв син з вісткою, що бачив Великдень).

Онопрій. А що там, сину Недю?

Педъ. Але що? От я вас давно шукаю
І щось вам новеньке сказати маю.

45

Онопрій. Раді слухать.

Педъ. Сьогодня, сказати, як би па вечірнім опрузі
Пасу я овечата на шелявському лузі.
Аж чвалає дорогою якаєсь прочвара.

50

Їх було наперед тільки одна пара.

Одному ріг збитий, другий похилився,
Вся мармуза похряпана, пасокою вмився.

Хвіст при ріппі відірваний, на ноги хромає,
Посунившись, жалібицько мов бугай рикає!

55

Другес, згорбившиесь, і голе і босе

У слід за ним шкандибає, хоть простоволосе.
Та якісь письма воши з собою посили,

Бо далеко впреч сколесили.

60

Потягли па низ в Херсонишу слободи глядіти,
Бо вже їм в сих краях місяця не нагріти.

И-ж їх, стоячи далеко, проводив очима,

А я не знаю, що в мене човиється за плечима.

Коли зиркну назад, кінклюга куривою вертиться,

Коли придуваюсь, аж то янгол тациться.

65

А за ним їде у слід рижими волами,

Тільки — тигнуть ноги за ногами.

На возі спідить сам челядні гречний,

Воли в його не ипохужі та і віз валечний:

На йому чекмінь, як сніг, шапка вигилирина.

70

У черчатім поясі, хустка в бока гарна:

В поливиних чоботях, штани түзенкові,

Червоная застіжка і чоботи нові.

В руках його червоная короговци має,

Ковбасою стихенька воли ногаює:

75

Йіцями округ обсипався, ковбасами обіклався,

Мов як куди в бояри, то так він приправався.

Аж ось слідом сонде якась старуха,

80

Нуж я її питати, прілягши до уха:
 »Що-б се таке?« — тихенько спітався.

— »Та се Великдень у гості попхався. —

Так я, почувши це, та й вівці покинув

Та до вас, щоб і ви се звали, аж стрімголов двигнув,
 Та коли-ж так, то ходімо, найдім свячене.

Та ще ось жінка нехай скаже, чи є печене?

Що ви тут загуторились? Зробіть добру ласку:
 Ідіть лиши до дому та вийміть з печі паску!

А ти свого і сама невгарна зробити?

Так собі умій впяти, як усадити.

Та вже і кочергою і заступом довбала.

Та нічого не вражу, дуже до черепя пристала.

Ох, там же то була вдалася,

Що як сажала в піч, то на сажінь тягналася.

А тепер міні неглюзне їсось перейшло дорогоу.

Що моя паска невгарна і к людям ні к Богу.

Та вже, як росказуєш, бачу, жінко небого,

То тут, без конаниці не вдієш нічого.

От інше ти не некла і поросяти.

Та де-ж то не некла? Сором і людям казати!

То-ж те заколола — саме гарне і кохане.

Там же то було придалось спте та рохмание.

Гречаними впеївками з микинами була начинила

I, вложивши в яйдолу, в піч установила.

Та собі на лихо хижку одчахнула,

А як з печі утекло, того і не чула.

Ще-ж такої шкоди наробило:

З юшкою і з борищем два горшки розбило.

Не ймучи-ж я віри, усюди шукала.

Де-ж воно ділось, й сліду не попала. —

Як у воду впало.

Та сеж бачу, як на таку, то ти й яєць не красила?

Ох, де-ж то не красила, Онопрію? Та то, як упустила,

Так із киркою горщик розбила.

А щоб ти під царський вінець по підйшла, шев-

[люго проклита!]

Сеж ти наробила, що не знатимемо свята!

Щож ти мене катуєш? Що я тобі лихе зробила?

Колиб лиши тебе лиха година побила!

85 **Жоврид.****Онопрій.**85 **Педоря.****Онопрій.****Педоря.**

90

95 **Жоврид.****Онопрій.****Педоря.**

100

105

Онопрій.**Педоря.****Онопрій.**115 **Педоря.**

Жоврид. Чи ти скавезився? Людей не смішіте!
 Як діждете того року, то лучче зробіте,
 Щоб ваша слава протхнулась, мов у морі камінь.
 120 Зроблю я, старий бовняку (?!), сьому слову амінь.

IX. Різдвяна вірша.

- Христос родивсь, мір звеселивсь: сьогоднішніми часи
 Для сих родин всяк християнин вмішає ковбаси.
 Баби, діда пиво, меди, горівку варену
 Кухликом пить, з кишами трутъ свинину печену.
- 5 Хлопці, дівки павпередки бігають під хатки
 І, як вовки або свинки, скиргичуть колядки.
 Нани, купці, славні кравці, шинкарство, міщани
 Об сім Різдві усі в пові убралися жупанії.
 Мати земля уся гуля і, взявшиесь у боки,
- 10 Нісні гука, бе гопака в підківки широкі.
 На небесіх янголи всі аж в свої долоні
 З радості бують, пісні гудуть Якимовій доні.
 Старенький Біг на стіл ізліг і сам собі дума:
 »Празник душам, тільки Адам із Євою рюма«.
- 15 Важко здихнув, потім кликнув Гаврила швиденько.
 Да й приказав, щоб лист послав Адамові хутенько.
 Архистратиг метнувся вмиг, напір і чорнило,
 Де треба, взяв да й написав Адаму так мило:
 »Чесний Адам, що всім людям праотець зовешся,
- 20 Годі, не плач, от-от, як бач, із пекла спасеняся,
 Бо вже на світ, як рожі цвіт, Христос народився:
 Він ад стребить, чорта смирить, щоб той не гордився.
 Смерть зло ягу загне в дугу і зломить йї спину,
 Гостру косу і зброя всю стре, як павутину.
- 25 Аде́льких сіпак зомче, як мак, зібє іх в макухи.
 За їх брехню і всю плутню він дасть їм цукрухи.
 Вже-ж бо од сих катюг презлих просвітку не мають:
 Прав і неправ, кого попав, знай, в некло таскають.
 Кат би іх ма! У їх нема нікому вже спуску:
- 30 Хотьби чернець, хотьби святець, осмалити, як гуску.
 Вони і вам, чесний Адам, з женою твосю.
 Племфи дали, як в гріх ввели брехнею свою.

- Сих то покус хитрій іскус твою молодицю
На гріх підвів, що й ти ізїв прокляту кепеліцю.
- 35 Од сих врагів ви із богів голяки зробились.
Рвали листки, ишли мішки і тими прикрилися.
Од іх чарів ви із царів, чорт зна, чим стали.
Із усімі з раю дітьми у пекло попали,
Де день і ніч дрова у піч возите санками :
- 40 За той же труд ще вас і бути по ребрах кійками.
Од сих то мук ти, як павук, опух і хвораєш :
Ну-ж ліши вставай, сей лист читай, — зараз очуяєш! «
Болізнь забув, хвабро скакиув наш прадід із полу.
Надів сіряк і сяк то так додибав до столу.
- 45 На лавку сів, да і падів на міс окуляри.
Лист той хвата, з сміхом чита, бо одійшли шпари.
Тут же сидить Єва, глядить у вічі ипльнецько,
Все, що чита, Адам мота на ус гарненсько.
Як прочитав, Єві сказав: »Давай варенухи!«
- 50 Глечик хильнув, да і махнув в те місце навтрюхи.
Де в піч дрова кладуть, ззыва всіх і репетує :
»Христос родивсь! Христос родивсь! Нам янгол віщує!«.
Потім вийма лист і зніма з гирі капелюху.
На пень же став, всім прочитав той лист до слуху.
- 55 І увесь тут загудів люд мов літом ті бджоли:
Беруть жіноч, ведуть в танок, затикаючи поли.
Тій бичка, ті козачка, ті горлицю скачуть.
Сами-ж старі, спля в шатрі, од радости плачуть.
Пророк Давид там же сидить і в кобзу іграє,
- 60 Пісню святу Спасу Христу з псалтири читає!
Чорнявий Хам сидить теж там і ріже в солілку.
Сам добре пе і всім дає квартую горілку.
Кущі чорти мов ті хорти голодні скиглать.
Лани гризууть, із себе шкуру рвуть, скрутися і пінять.
- 65 Старший іх біс нахлюпив ніс, сидить у куточку.
Скубе виски і на куски шматує сорочку.
Сущіга смерть собі-ж верть-верть, ляп-ляп кістками,
Біжить в куток, бере мішок з косою, з ножами,
Заступ хала, яму копа і все в ту поклада.
- 70 Смерте, вгамуйсь! Тобі Ісус дасть доброго драла.
Наш Бог Христос чортів, як ос, подавить ногою.
З твоїх кісток, смерте, трісок наробить і гною.

Всіх вас у прах потре і шлях нам зробить до раю.
Сим я Христом, пани, з Різдвом вас поздоровляю.

X. Великодня вірша.

- Христос воскрес, рад мір увесь, дождалися божої ласки :
Тепер усяк наївся в смак свяченой паски.
Всі гуляють, вихваляють воскресшого Бога :
Уже тая, що до рая, протерта дорога.
5 Злій духи так, як мухи, всі уже послизли :
Загнав Ісус в пекло покус, щоб хрестян не гризли.
А смерть лута, що нам тута вельми докучала,
По болотам, очеретам біжучи, кричала.
Там суціга тепер біга, як шалена з ляку,
10 Бо Бог хрестом чорта з хвостом прогнав, як собаку.
Сей чорт темний, князь пекельний, з смертю полигався.
Всіх зажерти, в ад заперти так то ізмовляєся.
Вони тое вкучі двоє, знюхавши, шають,
Хоть старого, хоть малого, всіх туди лаблють.
15 Була воля, хоть і короля у рай не пускали,
Хотьби святих, воині і тих у пекло таскали.
На всіх трактах, по болотах сторожі стояли,
Серед шляху засідаху, до пекла хватали.
Того святці, попи й ченці не минали шляху,
20 Філозопи, крутоноси набірались жаху.
Пропав сей страх, заріс той шлях купнем та болотом.
Де той злій дух глитав, як мух, пешистним ротом.
Тепер скорий шлях просторий до раю проперли,
Без сторожей всі павстежей ворота одперли.
25 Уже велять яблука рвати із райського дерева,
З якого плоду не велів Бог пробу, а вкусила Єва.
Давно той уж кричав недуж, що спокусив Єву :
За то болів, що аж поліз по своєму чреву.
Вищить, охляв, бо Бог закляв лазити на чреві
30 За його гріх, що він на сміх так набрехав Сві.
Бідна Єва одну з дерева вирвала кисличку, —
Збулася ласки, треба присти на гребені мичку.
За нею-ж там бідний Адам щось, кажуть, пронудив :
Землю пахатъ, ціпом махатъ Бог з раю пронудив.
35 За одну їду Єва біду заслужила сію.

- Нечесть Адаму: аж за браму вибили у шию.
 Глуна жона, сама вона яблука троцила. —
 За один плодувесь народ в пекло заташила.
 Бог милостив Єві простив. Адаму пробачив:
 40 Для визволу сам до долу з неба лізти рачив.
 Там чортинце, старий нечище, не хоче смиритися:
 Крутить хвостом, іще з Христом думає сваритися.
 Лиши тільки Біг сам па поріг в пекло поточився.
 То вельзевул попустив мул, з ляку і вмочився.
 45 Завив грізно, як вовк, різно голосом собачим;
 Кричить пробу, що особу Христову побачив.
 Дав Бог хlostи, що всі кости поламав і роги.
 І самого духа злого шідгарбав під ноги.
 Кричить на пуп, що всеюди струп, не лъзя доторкнути,
 50 Надуло брюх, заперло дух, не дає і вznути.
 А смерть цлюха, стоя, слуха, що човнить над дядьком:
 Стала трястись, мислить спастись прехитрим порядком.
 Пустила дур, беться об мур, дереться на стіну.
 Як шалена, тороцлена, пустила і піну.
 55 Так сих покус знає Ісус хитрій обмashi:
 За їх діло на все тіло наслав злій рани.
 Бо всю п-цю і г-цю зсинала короста.
 Крутить гузном, прийшло узлом, бо болінь непроста.
 В такім місці, що ні сісти, ані почесати:
 60 Нудьга, тоска так, як луска, де сором й сказати.
 З нудьги, з тоски все на куски на собі подрала:
 Смердять кості, бо в корості нагло поіскала.
 Як бубон труп, продовбав струп, сороки рвуть тіло,
 З усіх сторон много ворон кстерву прилетіло.
 65 На тойже труп, почувши струп, мухи прилітали,
 Костомахи різно птахи тіло розметали.
 Карність зляя, як і тая, з людьми постунала.
 Так по ділом душа з тілом нині вже пропала,
 А сей Юда з того стида звородивсь макуха,
 70 То спніє, то красніє, бо бере сокруха.
 Вельми ся зляк і міх заклик з гропима за плечима:
 За його гріх той клятій міх все перед очима.
 В землю вкопав, щоб міх пропав, та окаменіла.
 Посох там цвіт і трави ніт. більш не зеленіла.
 75 В воді рибу міх із глибу розпужав і раки:

- Вірнув злій дух із води сух до Йоди і паки.
 Злую мару ік у жару, так не загоряється;
 Міцно пошпит, чортом підбит, що й пе розіздрався.
 З огню, з печі впять на плечі береться на Йоду
 80 І з тим мішком ходить шіпком у пеклі повсюду.
 Бог новелів, щоб міх не тлів до страшного суду.
 Так крученко всім хутенько дав Бог царя Пора:
 Ад разорив, чорта стребив, смерть інезла хвора.
 Нрадід Адам і дядько Хам давно в пеклі нидів:
 85 Уже тепер некло одпер, як Христа новидів.
 І всяк узник крутий узлик з шиї розвязали,
 Ісусу Христу, як на листу, усе росказали.
 Єва згнута була тута од злого шайтана:
 Сей покуса зліцій Пруса і кримського хана:
 90 Мучить дарма, в інших ярма з шиї не злазили,
 Струп на плечах, все по печах в ад дрова возили.
 З ярма в хомут, з узлами кнут, дротяні пуги:
 З шиї до пяят на спині знать кріававі смуги.
 З того страху буть по брюху пятницю святую.
 95 На підпрягу в колимагу запрягли і туу.
 Щоб скакала, не брикала, кладуть в рот удила.
 Сікуть плітю, щоб так митю ступою ходила.
 Понеділок, хоть не мілок, — томуж та заслуга:
 Змикулившіся, замулившіся, ледви угік з плуга.
 100 Сю налогу скоро Богу донесли ув уші, —
 Не забарив, ад разорив, випустив всі душі.
 Святий Офет узяв мушкет, вистрілив на гасло:
 Вийшла зграя немалая, аж некло захрясло.
 Вдруг ожили, всі загули, як весною мухи:
 105 З пекла парод біг пав завод, а інший трюхи.
 Дочувесь Оврам, що вже Адам із пекла подригав.
 Він з Ісаком ледви раком і собі пошлигав.
 Свята Сара, хоч і стара, да женищина руча, —
 Вся піхота йшла в ворота, вона, куди луча.
 110 Племінник Лот в купу сирот як ізобразив бідиних,
 Так і дверей ані верей в пеклі нема мідиних,
 Бо як тає силниа зграя з пекла потаціла,
 Як та туча, куди луча, так залопотіла
 У божу путь, — тільки сочуть, що аж понотіли.
 115 Та вривають, поснішають, їсти не ехотіли.

Муєй пророк дверей замок й мур і пробив рогами,
Ад сплющував, помандрував пінними ногами.
Як той бугай з кошари в гай винесся голодний,
Пекло однер і шлях протор до раю свободний.

- 120 Адаме, грай! Одвертний рай, іди, иосенішайся!
Райським плодом зо всім родом рад будь, утішайся!
Веди всіх в ряд у райський сад яблук ізбирати,
Бо од древа уже Єва не буде вмірати.
Веди к саду всею громаду, веди, щоб селилась
- 125 Тут в покою і з тобою вічно веселилась.
Зараз тая серед рая свобода засіла,
Тут тишіна, вся старина не має к ним діла.
Тут сіпуга, війт панюга нам не докучас
І в підвodu тут із роду ніхто не ханає.
- 130 Всі подубли, що нас скубли, сільській нахали:
Подеречі, колотнечі всі уже пронали,
Втихи збори, всі позори, не правлять кварталу.
Спочав Адам, що не кидав людей на поталу.
Утік кураж, здирства немаш, пронали всі драчі,
- 135 Щезло лихо, живуть тихо, не дають подачі.
Погибла влада і вся на рясть вилізла голота:
Війт не ворчить і не стучить десятчик в ворота.
Там... іде...¹⁾ ніч вже не журися:
Манна з неба — все, що треба, іпй, іпй, веселиться.
- 140 Райські птиці, ластовиці весело співають.
Лійворонки, соловейки, як в органи, грають.
Всяких музик нічий язик не може сказати.
Мудрий писак і пером так не може списати.
Дай, Боже, нам, щоб сї там музики іграли,
- 145 Щоб більше нас хотъ у той час сіпаки не брали.
Тп, Боже, бач кріавий плач і гірке ридання:
За тес нам покажи там вічне панування!

XI. Ярмарок.

Хвилюн і Хвесько.

Хвилюн. Оже дай здоров, Хвеську, ти ярмаркуєш?
Що добре тут продаєш або що купуєш?

¹⁾ Не відчитано з рукопису при першім опублікуванні.

- Хвесько.** Та мовчи, бра Хвилоне, продав свою клячу.
Хвилон. А ну, бра, за що ти збув ту шкуру собачу?
5 Хвесько. Та още за п'ята ізохнув на силу,
 Але купив собі за п'яністьа кобилу.
Хвилон. Я-ж тобі давно казав: годі вс держати.
Хвесько. Сіна зовсім не вкусить і стала хромати.
 Е, добре, бра, що тобі усюди шанцює.
 10 Усяк не лиха хоче, коли що купує:
 Да не всякому пайде, хоч і переплатиш.
Хвилон. Не тілько не заробиш, але й іще утратиш.
 Іо сеж ти, як бачу, тілько практикуєш.
 Все гнетешся, а досить добре й ти гандлюєш.
 15 А чи вс пак ти продав, воли ген онтий?
 Коли ні, продай мий, даром, що елій.
 Та продать не даруга, колиб без утрати.
 Щоб не гризли голови ні жінка, ні мати.
 Щай хиба, що я кау, бо ве-ж то тягуче:
 20 Хиба тобі, бра куме, ізбрене син сучий.
 Та ну вс, годі тобі во мною калякати,
 Щучче продати ніж, на їх глядачи, да й плакать.
Хвесько. Але-ж бо то ве і ти базікаєш дурно.
 То ве, далебі, миш аж на серці нудно.
 25 Коли каеш, дак каи, та й будем сватами:
 Нехай таки ще рідні прибуде мік іами.
Хрилон. Ну, встуши-ж за п'яністьа, дак будем платити,
 Колиб тілько годились у плузі робити.
Хвесько. Куме, слухай, з моїх рук щастє тобі буде.
 Вони дуже робочі, нехай кауть люде.
Хвилон. Спасибі-ж тобі, куме, пумо-ж пить горілку.
 Та ще треба землею стерти волам спипку.
 Впій же, свату, до диа, щоб воли орали.
 30 **Хвесько.** Оттак, свату, вгору хвиець, щоб тобі брикали.

1790 р. 20 серпня.

Іван Некрасевич.

XII. Просьба на попа слободи „Не руш мене“. Од паraphвіян.

(Змовляються).

- Свирид. А що, свату Охриме, нумо лин гадати.
Якби нам свого попа гарно в иори вбрести.
Та-ж він силоміцю вліз в пашу паraphвія:—
Підп-ж ти, як над нами крутить веремію.—
Чого наші батьки й діди не чували.
Щоб ми йому на сповіді те слябізували.
Та ще-ж то видумав яку затію,
Щоб ми давали дітей у ванацию.
- 5
Охрим.
10 Свирид.
Харко.
Хвілин.
15 Пархім.
- Я-ж вам казав: не дуже лин на ту оковитку.
Хрін же його вгадає, що добром казався здітку.
Нема на світі, як наш ілл був старий.
Що й досі згадує великий і малий.
Та і будемо, Харку, довго споминати.
Бо вже не будемо такого попа мати.
Умів же, Хвілін, з людьми обходиться,
Та й було тоді де горівки напиться.
Уже небішк хотіть за вінчання добре драв.
Так добре-ж і людей об храмі напував.
Попили, голубчику, тії оковитки.
- 20
25 Тарас.
Панас.
Хвесько.
- Та ще не тільки ми, але і наші дітки.
А до сьогож бо ніяк і приступитися.
Не тільки, щоб коли горівки напиться.
Хотіть за ділом прийдеш, то все рило дус,
А як чого просим, то мов і не чує.
Нехай же то нас уже не шанує,
А то й Ничипора, що титарює.
Він і отамана нізвіщо не ставить;
Як той що скаже, то він своє править.
Ходім лишень до дяка та все роскажімо
Та хорошен'ко лишень попа уплетімо.

(Приходять всі до дяка).

- Свирид. Здоров будь, пандяче, як же ся маєш
Та за чим прийшли, чому не питаети?
Панове паraphвіяне, просимо сідати,
Коли в гості прийшли, будемо витати.

- 35 **Охрим.** Та сполать, пандяче, за твою ласку!
 Послухай лиши нас, яку скажем казку:
 Візьми лишинь каламаръ та нашини круто.
 Щоб найтъ на попа залінєс путо.
- 40 **Дяк.** Почтеннїй міряне, ізвольте казати,
 Чорнильниця готова, що будем писати.
Хвесько. Пиши, що піп не велить нам іграти в карти
 І що відняв у дітей усі дітські жарти.
 Дівчатам не велить ходитъ на вечірницї?
 Хиба-ж їм небогам постригтися в черницї?
 45 Парубкам не велить з дівками гуляти;
 По чим же їм буде молодість згадати?
 Наказав празників, що з півкою буде,
 І щоб по тим празникам до церкви йшли люде.
Пархім. А коли-ж, пане дяче, будемо робити.
 50 Як будемо що свята до церкви ходити?
 Хоть старий піп небішчик не вмів ванації.
 Та і не було тоді такої затій.
 Що церкви ходили не кожної неділі,
 А говіли тільки ті, котрі хотіли!
- 55 **Луцько.** А сейже бо велить і дітям говіти
 І щоб конче дітей »вірую« учити.
 А хто Отченашу не знає, не сповідає,
 А як »Тройцї« не знає, то й не причащає.
 Хоть є за що, хоть нема, то сажає в куну.
 Ось як посадив і Хіврю, мою куму.
 60 Вибачте, огришилась, як діжу місила,
 Отож за те цілий день у куні сиділа.
 Левка старого за те у куні держав,
 Що тільки неборак з кумою покартував.
 Та і мене самого в куну пригрунцював.
 Що тільки сміявеся, як він казань казав.
Артем. Харченка Терешка віддав на покаяння.
 65 Що в церкві огришивсь па Андрісве стояння.
 А Стєцькові Хамурі і маски не святів.
Омелько. Що тільки неборак сім рочків не говів.
 Та і Петра Батиря у куну посадив,
 Що тільки до церкви пять років не ходив.
 Недоря перед причастям кваші поконітували.
 Отже-ж бо і за те у куні стояла.

- 75 **Сергій.** Та і Хомі нетязі причастя не дав.
 Що ідучи до церкви, горівку коштував.
 Солоха Федъківна дитину привела.
 Говіла цілий піст і в куні стояла.
 А Ієсько у пятницю скорому наївся.
 Та і за те у куні добре часидівся.
 А Кирик Левченко ні втік того сорома,
 Що женився на Стесі, а вона йому кума.
Яцько. Та і Левко Хутепа три дні в куні сидів.
 Що, вибачайте, люльку тяг тоді, як говів.
 Так же і Кулині покрова не вкрила,
 Що без чоловіка дитину родила.
 А Процько за куму хоч у куні й не сидів.
 Так на самеж Різдво увесь день поклони бив.
 Зінець з родичкою тільки женихався,
 Та і за те неборак у куну попався.
Педъко. Пиши, що не велить челяді колядувати.
 На улицю ходить і на Купала скакати.
 І дівчатам не велить вінки робити.
 Щоб не грата в карти і в шинк не ходити.
 А чому-ж небіщик не тільки на Купала ходив.
 Але часто було піде і навкулачки,
 Що неодин було од його лізі рабки.
 Отож бо сей не йде і час не пускає.
 Тілько в церкві з дяком що день галасає.
 А старий небіщик і в шинку нераз хрестив
 Дитину, на Купала скакав і колядувати ходив.
 По весілях було не тільки старостує,
 Ходив у придане, ще було і дружкує.
 А вінчав небіщик не тілько з кумою,
 Хотьби хто десь прийшов із рідною сестрою.
 Та вже він покійник не менше гріхів знав.
 Таки парахвіян своїх так не мудрував.
 Вільно тоді було, що хотіть, робити.
 Не принуждав, царство йому, до церкви ходити.
Охрим. І лихостовниц тоді ми не вміли,
 А все ж бо насущний хліб Іллі.
 Тоді, пане Педъку, і Біг лучче годив
 За те, що народ мало до церкви ходив.

- Тимко.** А при сьому теперічки не став і годити.
115 Бо стали дітей ванації учти.
Лаврин. Да й правду казала небіщиця Настя.
Що не буде парод більше мати щастя.
Супрун. Бо вона бачила, як замирала,
Що п'ятінька святая Пречистої прохала:
120 Перестань, Пречиста Мати, мене шанувати,
Не дай же мірянам щастя й долі мати.
Ярема. Бо вже швидко мусить кінець віку мати,
Коли ванаційники стали попувати!
Через їх ніколи мірянам і погуляти,
125 Так коли-ж П'ятіньку святую шанувати?
Кастян. Да вже і нам прийдеться ходить без сорочки,
А ще-ж і віддавати треба заміж дочки.
Так, як бодя порожня, ніхто й не загляне,
To і дівоцтво їх, як трава, завяне.
130 Чи добре дивитися на Вірку Стецківну.
Що волос посідів, та й не знайде рівню!
Ілько. Бо тепер без віна вже й пі до порога,
Ось як дівує Івочка небога;
Що на сміх до ней ніхто не заглядає
135 Геть тим, що в бодні нічого не має.
Луцько. Прийдеться і нашим дочкам дівувати,
Коли буде довго сей піп ионувати.
Не бійсь, пане Луцьку, не буде він довго попом,
140 Як до хурхурея підемо усі гуртом!
Та як роскажемо, як він нами крутить,
То зараз і його до себе прицунить.
Або і супліку отсю нашу як розбере,
To й може самого пона до рук прибере.
Та як крутопони попросим старого,
145 То не бійсь, зараз нам дадуть другого.
Годі-ж й йому мірянам за шкуру сала ляти.
Вивчимо його, сучого спна, як ионувати!
Буде він знати, як шанувати мірян.
Коли одвідає хурхурейських барбар.
150 Антін. Колиб. Ничиноре, хоть по шагу зібрати
Та підсунути хурхуресві, щоб його з іонівства
[зіхнати.]

- 155 **Панас.** Та й крутопопі треба щось дати,
Бо іправду казала небінця мати.
Що без грошей і до пана,
Як без сукна до гетьмана.
- Явтух.** Правду отеє ти, пане куме, кажені.
Бо легко їхати, як віз підмажеш.
- 160 **Онисько.** Підіть лишень, кликніть моого кума
Та припросіть сюди Безпалка Наума:
Вони люде старійші і всюди бували.
То може-б щось таки і вони сказали.
Тиць! Ось і вони сами чимчикують.
Читай лиш, іандяче, нехай і вони почують.

Дяк читас: В Бозі преосвященнійшему, над влади-
ками владичествующему, божій церкви, яко Христової не-
вісти украсителю, божіх величій істолкователю, пресвітеров
премудрійшему учителю, всіх бідних зацитителю, сердцю
всякої добрий надежді, епископствующему єпархії невзгляд-
ської, архіпастирю своєвольському от православних села Не-
руп мене пафіши, пресвітеру паменної церкви і premного
хрінних рабов твоїх

Слезноє прошеніє:

Ми, пижайшії раби, просим і мольби дієм. Умили нас,
святий і пресвятий владико, припадаюших і молящих тебе,
іслуяющих найсвятійшії нозі твої, просяюших милосердія тво-
его: ізбави нас от хицнаго волка, баснословяща латин-
ника, недостойнаго пресвітерскаго сана: ібо як волк овец
разгоняєт іли яко лев свірійший, ісклій кого поглотити,
тако і сей нас по божію попущенію гріх ради наших пре-
світер Януарій Славолюбський много нам соділав пакости,
удругаше бо великими наказаніями тілеса наша, і многіє
уже соділавше на хребті нашем беззаконія, яже не бі ліпно
пресвітеру такова діла творити, яже тунеядец сей пребезза-
конний ізнураєт плоть нашу постом і молитвою, найгорше
діяще, повелі бо не бити шінославленію, яже есть колида
в пресвятий день Рождества Христова, такоже і прославленію
честнаго пророка і мученика предтечу Крестителя Іоанна
екакати юношам і лівам чрез огонь, обливаніє в пресвітий
день Воскресення Христова, істребив сплетеніс вінцев аки

мученических во время Пятидесятницы: но неудоб яже звірообразному оному пресвітеру Славолюбекому і вся та ве селія, яже бисть, чого і пресвітерствовавши пред спіл і віч ной памяти достойний Фома Боголюбский не воспрещаше но ѿще і поучаше по слову псалміста: »на всяком міст благослови, душа моя, Господа«.

Демко. А щож ви отеє пописали?!

195 Адже ж ви сами себе звязали.

Адже він не сам се крутить,

А все його сотник учиТЬ!

Супрун. Да він же його сюди і вточтав,

Да й за його свою годованку віддав!

200 **Терешко.** Та вже таки, хоч Ґрунти позбуваєм,

А таки його з попівства зіпхаєм.

Демко. Та гляди лини ти, Теренку, не дуже лини туцай

Та перше старих людей послухай.

Треба перше сотника скасувати.

205 Та тоді будем і на поша прохати.

Уже не сипати против силы піском,

А через позов будемо ходити ішником.

Тиміш. У їх ғромней багато й вони розумні люде,

Та куди не підуть, то все по іх право буде.

210 **Педъко.** Нехай же його недобре опанує,

Коли нам на лихо пішло, нехай коверзує.

Наум. Ходім лучче до хати могоричу нити,

Чим маємо, чорт знає, що робити.

Да кликнім і дяка, нехай впіє чарку.

Пархім. Іди за нами, пандяче Марку.

Благодарю покорно за ваші привіти,

Ходімо лини скорійши, бо хочеться нити.

Дяк. А то пора іти до церкви дзвонити.

XIII. Інтермедійна частина вертепу.

Дісні особи в своїх національних костюмах. Акція відбувається в долішнім поверсі.

ПЕРША СЦЕНА.

Дід і баба.

Дід. От тепер і нам припало,

Як Ірода вже не стало;

Потанцюймо-ж, молодичко,
Мій ружевий квіт, хоть мало!

Баба. Гляди линень, сучий діду.
Щоб не ввели танці в лихо:
Забрались би у тісний кут.
Да хліб собі йди-б тихо.

Дід. Да що ти мені бовтаєш.
Чого і сама не знаєш?
Ти говориш річ сю линню,
А я-б тобі сказав пійти
Під черешеньку, під винню.

Хор співає, а дід з бабою танцюють.

Ой, під вишенькою, під черешенькою
Стояв старий з молодою.

Як із ягодою.
І просилася, і молилася:
Пусти мене, старий діду.
На вулицю погулять.

Ой, і сам не пійду, і тебе не пущу.
Хочеш мене старенького
Да покинути.

Ой, не кидай мене, бабусенько моя.
На чужій стороні

При лихій годині.
Куплю тобі хатку, інче й сіножатку,
І ставок, імлинок.

І вишневий садок.
Ой, не хочу хатки ані сіножатки.
Ні ставка, ні млинка,

Ні вишневого садка.
Ой, ти старий: кахи, кахи!

Я молода: хихи, хихи!
Да годі-ж, годі-ж, годі-ж бо вже!

Дід.

*Кланяються публичі й відходять з перестраху, побачивши
саїдата, котрий кричить на діда й бабу: кой чортъ васъ
здѣсь развеселитъ і т. д.*

ДРУГА СЦЕНА.

Салдат на діда й бабу:

Кой васть чортъ здѣсь разносиль?
Вѣдь тотчасъ поташу къ офицеру,
Штобъ вы знали крестянску вѣру.
А здрастуйте, честныи гаспада!
Не булоль тутечки здѣсь солдатъ?
Съ ипми времечко провести я радъ:
Но какъ оныхъ здѣсечка тутъ нѣть,
То примѣтъ, гаспада, мой привѣтъ.

до глядачів:

Я солдатъ простой, не богословъ,
Не знаю красныхъ словъ:
Хотя я отечству суть зацита,
Да спина въ меня избита;
Читать и писать не вмѣю,
А говору, что разумѣю:
Ноныча люди веселяться,
Да й подлина, какъ не удивляться:
Христосъ въ вертей народился,
А Иродъ окаянныи сказался;
Боялся царства лишииться,
Вздумалъ дѣтской кровью омыться.
За то Иродушкѣ пришлось жестоко
Какъ черти тащили въ адъ его глубоко.
Каковую вѣсть вамъ ста сообщаю
И васть Христовыи Рождествомъ поздравляю.

ТРЕТЬЯ СЦЕНА.

Салдат і Даря Іванівна.

Салдат. А Даря Ивановна, каково живете?

Даря Іванівна. Скучаю за вами, Игнатій Парамоновичъ.

Салдат. Благодарю васть за память.

Цілуються. скрипки грають камарицьку, танці, нараз чутти барабан.

Ахъ, Даря Ивановна, барабанъ слыхать!
Миѣ треба въ походъ ступить.

Даря Іванівна *під час його:*

Процайте, Ігнатій Парамонович.

ЧЕТВЕРТА СЦЕНА.

Циган на коні (*моно, твоз*):

Дяги, дяги: забув, батю, дуги!
На шляв да-ри-да-ти.
Бо йду поздравляти.

До глядачів: Криця не лопиця, кремінь не кобила,
Як біжить, аж дріжить, як виаде, то й лежить..

Кобила падас, а з нею і циган в сніг.

Пху! побила-б тебе лихая да нещаслива година!
Пре, пре, пре каторжного батька скотина.
Щоб тобі ні стрило, ні брило,
Щоб тебе на світі не було!
Один в роті зуб держався,
Да й той тепер у снігу застався.

До глядачів: Панове, хто хоче, будемо міняті!
Далебі, що її стоять продати.

Недоско помовчиши:

Ніхто ні шажка, ні копіечки не хоче дати?
А тут то суча кобила брикуча.
Хоч ребра в її й дуже видно.
Да всеж за год вона роздобріє:
Коли жива буде, боятимуться люде:
Хутко біга.

Бі кобилу батогом і кричить:

До шатра! до шатра! до шатра!

Кобила підскакує і втікає:

Ох, їсти-ж, їсти смаженої капусти!
Хочби смальцем замарувати,
Да добре попирувати!

ПЯТА СЦЕНА.

Входить циганчук, син.

- Син. Йди, батьку! Мати казала вечерять.
 Циган. А щож доброго ви там наварили?
 Син. Казала мати: нічого.
 Циган. А хліб же є?
 Син. Де-б до взявся? Нема.
 Циган. Так дарма: я тут з людьми добрими погарцюю,
 А ви вечеряйте собі здорові.

Циганчук відходить.

ШОСТА СЦЕНА.

Входить циганка з глечиком в руці.

- Циганка. Гараську, Гараську!
 Ізїла собака поросся і паску:
 Да ще й перець випюхала!
 Тепер кого пеняти?
 Ніде й хліба взяти!
 Ой, жінко, жінко, я шек-монодек,
 Фун — фун — фонфора!
 У мене що ні день, то копйка свіжа.
 Чи молочка? То й на, на!
 А чи сальця? То й на, на!
 А тепер то я-ж з голоду вмираю.
 Е, старий котюго! Ще й тобі мене отсе дратувати?
 А як знов би ти собі міхом подувати,
 Да залізо гарячеє молотом кувати!
 Як ударю я тебе кичвою сію,
 Не будеши ти знущатись над бідностю мосю.

Дає йому ляпаса.

Циган *грозить їй батогом.*

- Ой, жінко, як начиу сергієм латати,
 То вся шкура на тобі буде тріщати.
 Циганка. І не лай же мене,
 І не бий же мене:

Принесу я борщику
В поливяним горщику.
Хутко-ж, жінко, да не бавсь.

Циган.

Циганка відходить і знову вертається.

Циганка. Тут-то страва, тут-то люба!
Поконтиуєши, звісне губа.
Циган. А дай же поконитувати!

Пе з елечика, потім плює і говорить з фасадом:

Ге, побила-б тебе година лихая!
Така твоя й страва, як і ти, дурна:
Твій борщ да походив на ракову юшку.
Циганка. Кідала, мій миленький, й цибулю й петрунку,
А для свого господаря
Й кусок сала із комаря.
Циган. Гайдаж до шатра дітей годувати.
А коли хоч, то й вернись, да нум танцювати!

Скрипка грає. Циган співає і танцює з циганкою.

Чом, цигане, не ореї? Бо не маю плужка.
Тільки в мене пояс є, за поясом пужка.
Чом, циганко, не придеш? Бо не вмію присти.
Ізза гаю виглядаю, щоб сорочку вкрасти.
Ходім, стара, до шатра! Що має Бог дати.
Фун, фун, фонфора, проживем без хати.

Танцюючи, відходять.

СЬОМА СЦЕНА.

Мадяр в гусарській уборанні.

Терентенбасса, маленька басса, велика басса.
Мої поля, моя вода, мое блато, мое в блаті, мое све.

Входить мадярка.

А здраствуй, мадярко!

Цілуються. Скрипка грає. Співають і танцюють.

Гусар коня напував,
Дзюба воду брала:
Гусар пісню заспівав,
Дзюба заплакала.
Не плач, Дзюбо, моя любо,
Доки я з тобою,
Як поїду я од тебе,
Заплачеш за мною.
Ой, хто любить печериці,
А я люблю губи;
Ой, хто любить молодиці,
Я горнує до Дзюби.

Цілуються і відходять.

ВОСЬМА СЦЕНА.

Поляк і хлопець.

Поляк. А со tutaj za halasy?
Niech djabel weźmie hajdamacy!
Idź, chłopku, wiedź do mnie kochana,
Ja tu krakowiaka wytańcować stanę.

Хлопець відходить.

До глядачів: A co, panowie,
Żeby wy znali, że ja jestem z dziada,
Z pradziada szlachcic urodzony.
Ja byłem we Lwowie,
Byłem i w Krakowie,
Byłem i w Kijowie,
Byłem i w Warszawie,
Byłem i w Połtawie,
Byłem w Bogusławie.
Padam do nóg jaśniewielmożnego pana!...

Називас по прізвищі господаря дому.

Życzę zdrowia i mnogie lata.

ДЕВЯТА СЦЕНА.

Входить пошка.

Поляк. А jak się masz, moja Warszawianko ?

Полька. Bądź zdrow, mój kochanku.

Підуться.

Сиринки грає. Поляк співає. Обидвое танцюють.

Siwy konik, siwy, zielona kulbaka ;
 Zajechalem do niej, nie chee mię sobaka.
 Nie żałuj, dziewczyno, baryłeczki wina.
 Bo sobie dostaniesz dobrę matki syna.
 Żeby ty wiedziała, co o tobie myślę,
 Skoczyłabyś do mnie...
 Chybabym musiała w Krakowie nie bywać,
 Żebym nie umiała krakowiaka śpiewać !

В часі танців хлопчики виходять з дверей і зачинає танцювати навприсідки за плечима свого пана, а він, роблячи в танці крок назад, перевертається і кричить, лежачи на долівці :

А rójdź do djabla, lajdak, batogami zabije.

Підеканує і всі відходять в ту мінути, коли за сцену чуеться пісня :

Да не буде лучче, да не буде краще,
 Як у нас да на Україні!
 Нема..... нема.....

ДЕСЯТА СЦЕНА.

Запорожець.

Входить в червоних шароварах в повній одязі, з ловкою і з булавою, за плечима бандура.

Запорожець до глядачів :

Гай, гай, панове, що то як я молод був !
 То-то в мене була сила :
 Ляхів бючи, й рука не маліла.

А тепер вони і блоха спльніц здається, —
 Плечі й руки болять, уже сила рветься!
 Ой, ви літа, літа, ногаючи справа,
 В морду хоті зачуши, вже не та роєправа.
 Ой, бандуро моя золотая,
 Колиб до тебе шинкарка молодая!
 Танцював би з єю до смаку, до сміха,
 Одцурався-б з єю навікі од лиха,
 Бо, бач, як заграю, неодин поскаче,
 Да к тому весіллю може хто й заплаче!...
 Я козак, горілку пю, люльку я вживаю,
 Є шинкарки в мене, а жінки не маю.
 А вас, панове, святками поздоровляю.

ОДИНАДЦЯТА СЦЕНА.

Запорожець і Хвеська.

Запорожець. А здорова, шинкарко,
 Здорова, Полтавко,
 Як я тебе давно бачив!

Хвеська. Як бачились у Чигрині,
 Да й досі ні.

Запорожець. Так, Хвесю, так, любко, голубко моя!
 Як бачились у Чигрині, да й досі ні.
 Поцілуй же мене по знакомості в крутій мій
 [усок]

Оттак — цмок!
 Поцілуй же ще в чуприну хоч разок,
 Оттак — цмок!
 Поцілуй же мене в булаву й в бандуру!
 Добре! Тепер потанцюймо!

Скрипка грає. Танцюють. По скінченню танцю Хвеська відходить.

От також! І пішла!

ДВАНДЦЯТА СЦЕНА.

Гадюка позе ї, коли запорожець стойть роздумуючи, вона кусає його за ногу й віддаляється.

Запорожець. Ой, лашенько, гад, гад!
От чорт йому й рад!
Отсек і укусила.
Ой, хочби циганочка да поворожила.

Циганка входить, запорожець лежить.

Циганка. Ой, мій милій волошину чорнобривий.
Отсек тобі суча Хвеська нарядила,
Що тебе гадюка укусила!
Запорожець. Поворожи, будь ласкава,
Далебі одячу.
Хоч не зруч, дак хотъ іавкицки.
Циганка. Ходила циганка по горах, долинах,
Носила пісок на вилах.
Скільки останеться на вилах піску. —

(Шепче так, що запорожець не чув, але він чує)

Стільки-б у тебе осталось, козаченьку, духу.

(Голосно) Ти зовсім здоров, вставай
Да дохід давай.

Запорожець встас:

Потанцюй же зо мною, бо дам прочухана.

Скрипка грає. Танцюють.

Циганка. Не жалуй, батеньку, копіечки да дай дві.
Запорожець. Що ти кажеш, циганко? Я не дочував.
Циганка. Да я й сама, козаче, знаю.
То я кажу: не жалуй копіечки да дай дві.
Запорожець. За що або й на що тобі, скажи, будь ласкава!
Циганка. Я-б собі, голубе мій сизий, рибки купила.
Запорожець. Може-б ти, циганко, й товченки Їла.
Циганка. Ох, Їла-б, козаче, бурлаче, да де-ж то їх взяти?

Запорожець. Цаплена ти голова! Чому давно не казала?
Я-б тобі новину пазуху наклав!

*Булавовою бе її знизу під спину.
От тобі товченики! От тобі товченики!
Циганки, підскакуючи, втікає.*

ЧОТИРНАДЦЯТА СЦЕНА.

*Запорожець танцює. Скрипка грас. Потім говорить:
Пійти лишень до Хвеськи да випити хоч півквартівку,
бо дуже іщось сухо на язику.*

Стукає в двері.

Хвесько! Хвесько! А Хвесько! Серце, відчини! Відчини! будь ласка! Хиба ти не чуеш? Бодай ти зозулі не чула! Кажу тобі, відчини, бо й двері виставлю і вікна побю.

Віддаляється кілька кроків назад, потім розганяється, чолом висаджує двері та скрувається за сцену.

ПЯТЬНАДЦЯТА СЦЕНА.

Жид. В ніс і з протяжним наголосом в словах.

Ой, вай мір, савафіяне!
Як гналися пак Фараоняне,
Явреїв сам Бог засцицас.
За огненним стовпом їх ховає.
Цудо друге луцце сце зроби.
В Цорні морі військо затопи.
Мовса, Гарун, Дувпд святий,
Вони всі баццли цуда тий.
Взе скоро оттой час прийде,
Сцо хтось то нас кругом обнайде
І скаже бак так:
Цесній явреї, я Месіяс вас!
Тепер я царь і світ весь нас.

ШІСТЬНАДЦЯТА СЦЕНА.

*Входить жідівка.***Жид.**

Тенер, Сюро, нум танцовати,
А після горілку перепродавати.

Скрипка грає. Жид танцює і співає.

Ой, вей мір, татуню!
Ой, вей мір, мамуню!
Ой, ой, ой, ой!
Було у нас війська
Цотпрі тисяонці:
На тім війську санки
Усе із зайонци.
Ой, вей мір, татуню!
Ой, вей мір, мамуню!

В той час запорожець стургас, перестражений жид кричить:

Бізи, Сюро, до хати гросі ховати,
Бізить гайдамака, буде грабувати.

Жідівка відходить.

СІМНАДЦЯТА СЦЕНА.

Запорожець і Жид.

Запорожець. А здоров, жидовину,
Еритичий сину!

Жид. Здоров зе був, милостивий інане.

Запорожець. А що це ти в барилыці несеш?

Жид. Сабасковую горілоцку-з, пане.

Запорожець. А ке-ж і мені, икоштую.

Жид. Ти-з у мене і так, козаценьку, багато папиф,
Да й гросей не заплатиф.

Запорожець. От і притулів горбатого до стіни:

Ви, бачу, всі жиди дурні.

Коли-ж я у тебе горілку пив,

Да й грошей не платив?
Мабуть ти не знаєш, як мене ѿзвутъ?

Жид. Ти-ж пак Макенім.

Запорожець. А брешеш, поганцю, я з віку Протис.

Махас булавою.

Жид. Нехай зе будес і Прокис!
На, на! Горілоцьку ний,
Да тільки мене не бпі!

*Відкривас члп, запорожець не із барилла, якід дергисть барило
її трясеться від страху.*

Запорожець. Не тряси бо, гадючий спину, а то зуби побені.

Жид. Ппй, скільки дуз.

Запорожець. Ощце, яка міцна жидівська горілка!

Але-ж, як я бачу, то вже я упився.

Падає на землю, жид стає на нього її душить його колінами.

Жид. А! цузої крові напився,
Да ѹ сам скрутівся!

Запорожець. Що се по мені лазить? Глянь, глянь!
Е! Се жид так на мені порається.
Чи так же в нас бютъ?

Махас булавою.

Жид. Ой, вей мір, гевулт, вух-вух!

Запорожець. Я ще ѹ не вдарив, а він кричить: опух!

Ниносить удар булавою, жид падає.

У нас як бютъ, дак з иритиска, з відваги.
Не гадючий же жид, зразу і скрутівся!
Де лиши тії макогони, чи правдоњку дзвони?
Нійду, по його душенці бевкну хоч раз.

Підходить під дзвін і дзвонить головою.

Що воно таке? На віцо похоже?

Під хуртовину була-б добра шапка:

Іде-б і брязчала з потилиці.

От тоді хоч який машталір,

То-б звернув з дороги.
 Да й горобцям під негоду добре тут ховаться.
 А може й на верину він пригодиться.
 Якби то в болото його застромив,
 То то-б то раків наловив!
 Пійти-ж, да жида заволокти, —
 А то залиг дорогу, не льзя й розходиться.
 А да бак, як бак чорта величають?
 А вже ж не як, як може дідько.
 Гей, дідьку, дідьку, дідьку-го!
 Ходи, будь лаекав, візьми жида,
 Твого таки-ж рідного діда.
 Некельним буде з його жарке:
 А чи ти з роду, дідьку, ів таке?
 Буде зо всіх вас на цілий піст,
 Відпасешся, підіймеш хвіст.

Ховастися за двері.

ВІСІМНАДЦЯТА СЦЕНА.

Чорт. От тепер я діждався,
 Що жид мені дістався.

Довго глядить на жида.

Запорожець підкрався і вдарив його булавою.
 Отсе ти й досі не одніс,
 Який з тебе проворний біс?

Бе чорта знову.

Чорт. Неси-ж, неси, да кунай на здоровя.
 Гуп, гуп, гуп!

Відносить жида.

Скрипка грає. Запорожець танцює.

Запорожець. Іще колиб найти уніята ледашичку:
 Щоб враг уязв, аби лин не пяничку.
 Бо я, признаюсь, й сам пяничок не люблю.

ДЕВЯТЬНАДЦЯТА СЦЕНА.

*Уніяцький піп.***Запорожець.**

Про вовка промовка, аж дідько вовка і несе.
 Висловідай мене, попе, під попинкою.
 Признавай гріхи предо мною, покайся,
 Перед схизматицькими попи не признавайся!
 Чого соромляться, панотче? Розкажу, що знаю.
 Благо сотворили, аще нічого не утаїши.
 Я змалку мандрую по світу.
 Я бив

— — — — —
 Не бив уніяцьких я попів,
 З живих з їх кожу я лупив.
 Вони над козаком ждуть смерти.
 Щоб в домовину скорійше заперти:
 Таємлють, співають, сміються,
 А на поминках, як' попються,
 Дак тільки не танцюють,
 Мов коні козацькі гарцюють.

Уніяцький піп *дріжачим голосом:*

Треба тобі до костелу ходить,
 Часті поклони треба бить.

Запорожець. Е, бач, я з віку в костел не ходив,
 Поклонів не бив, хиба тебе побю!

Уніят утікає з усіх си.

ДВАДЦЯТА СЦЕНА.

Монолог запорожця.

А що? Утік? А добре дуже я зробив,
 Мов десятки жілів побив.
 Утік! А то прийшлося би чорта знову звати.
 Щоб уніяцького попа да чортові oddati!

Скрипка грас. Танцюв.

Отсеж як я дуже вморився,
 Мов коло плуга день возпвся.

Треба лягти да заснути,
А ранком можна і до Хвеєськи
Де лизнити мокрухи...

Лігадеться на правий бік.

Так лягти пе гарпо.

Лігадеться на лівий бік.

А так інше гірше.

Лігадеться навзнак.

А так, то запевне який дідько задушить.
Бо я слабовитий.
Гай, гай, панове, що то як я молод був!

Лігадеться на живіт.

Ляжу бак так, як мій батько колись спав!
А я його добре знав.
Тепер нехай на шию хто сяде,
Устану рачки да й повезу, як віл.

ДВАДЦЯТЬПЕРША СІЦНА.

Два чорти входять і хочуть взяти запорожця; одного з них він ловить за хвіст, а другий утікає. Запорожець тягне чортів за хвіст до людей.

Монолог запорожця.

Ух! Чорт у баклаг вліз!
Що се я піймав? Чи се птичка?
Чи перепеличка?
Чи се тая спиничка.
Що вона й не диші.
Тільки хвостиком колишє?
Глянь, глянь! Яке воно чудне.
Да, далебі, страшне.
Очі з пятаха,
А язик вивалив мов та собака!
Де ти груди собі поздирає?

Може глід да груші крав?
Поверніся, подивлюсь, яке ти із заду.

Чорт обертається, запорожець оглядає його.

Еге! Воно, бачу, й крильця має,
Сек то те, що пічю літає
Да кури хватає.

Стойть, роздумуючи.

Се, да те, кажу я.
А воно той коник,
Що по полю скаче
Да хрущів ловить.
Коли скаче, то уже-ж
Танцювати уміє.
А може не сміє!
Ось, ну лишень не соромляйся!
Погуцюймо трохи,
Повтікають блохи.

Скрипка грас. Запорожець танцює, а чорт стойть.

А щож се ти стоїш, як кожух замерзлий?

Бе його булавою.

Скрипка грас. Танцюють обидва. Чорт в такт приговорює.

Гуп, гуп, гуп, гуп!

Запорожець, ударивши його булавою, говорить:

А ну лишень геть: ти

Чорт утикає в переспраху.

А що? Утік? Не так було ще з їм робити;
Коли він . . . , то треба було вбити.

До глядачів:

По сей мові
Будьте здорові.
Мені приходиться, напове, з пісні слова не викидати,
Л що було, барзо прошу, об тому лихом не поминати.
Пійду тепер собі в курінь віку доживати.

ДВАДЦЯТЬДРУГА СЦЕНА.

Входить свиня, підходить до Іродового трону, кладеться під нього так, що тільки зад зпід трону видно. Входить господарі свині та стібас ії батогом.

Аля! аля! аля-ж, кажу! Вона ніби не чує.
Що там вона рисє свинячою мордою?
Еге! Треба жидам oddать:
Вона давно хотіла здихатъ.

ДВАДЦЯТЬТРЕТЬ СЦЕНА.

Циган. Здоров був. Климе!
Клим. Здоров був, цигане!
Циган. Яку вона кару тобі зробила?
Клим. Весь город порила,
Капусту й настериак поїла.
Циган. Оддай нам її. ми її научим
Холянди танцювати:
В город не буде вже скакати.
Клим. А я думав, що він купить.
А він її даром лупить!
Пане купче. тікай!

ДВАДЦЯТЬЧЕТВЕРТА СЦЕНА.

Жінка Кліма. Чоловіче, до нас. бачу, і кондяк припхався.
Клим. Е! Я, жінко, його давно сподівався.

Жінка відходить.

ДВАДЦЯТЬПЯТА СЦЕНА.

Дячок. Даї. Бог, здравствоватъ, Климе!
Клим. А дай, Боже, пану бакаляру!
Ти наш таки. кондяче,
Візьми собі отсю свиню.
Бо в город все скаче.
Дик. Іси, ірц, ци, ірц, ферчик!
Іже, віди, аж, наш, есть,
Спіши ко ми зіло!

Клімій створил нам честь,
Дав свиняче тіло.

ДВАДЦЯТЬШОСТА СЦЕНА.

Іванець. Аз нутештвую, кое ваше діло?
Дячок. Взем сіє бремя, несп в наші кліти.
Іванець. Помозите ю на рамо подяти.
Дячок. Возгласи: аля, аля! в школу піря драти.
Всі. Аля! аля!

Іванець відходить.

ДВАДЦЯТЬСЬОМА СЦЕНА.

Дяк дякує Клімові.

Гевал, Амон і Амалик,
І всі живущі в Тирі
Возрадуються доброті
І воспоють в ефірі.
Ми вашу обреченну жертву,
Хоть живу, хотя мертву
Со благодарностю пріємлем,
І вию вам обємлем.

Клім. І тобі теєж од нас, пане кондяче.

Дяк відходить.

ДВАДЦЯТЬВОСЬМА СЦЕНА.

Клім. Дивись, як пресучий дяк подякував гарно,
Що аж в мене слози в вічю навернулись.
Да, правда, есть за що й дякувати:
Свиня, хоч куди свиня,
Ребра так і світяться.

ДВАДЦЯТЬДЕВЯТА СЦЕНА.

Жінка Кліма. Кліме чоловіче!
До нас, бачу, із свиняки
Принесли кондяки
Обідрану кожу.

- Клим.** От бач, жінко, що я можу!
 Свияяка-б пронала.
 А платить дику за сина
 Пора вже настала.
 Тепер вже ми розійтиметься:
 Цілі гроні в нас зостались.
Жінка. У нас, чоловіче, з віку товаряки не було.
 А тепер не стало уже і свияки, усе загуло.
 Тепер потанцюймо, як праєде водилося.
 Щоб конопельки більш народилось.

Скрипка грає. Танцюють.

- Клим.** Ходім, жінко, у нас десь козяка була.

Жінка відходить.

ТРИДЦЯТА СЦЕНА.

Входить коза.

- Клим.** Цинци !
Коза. Меее !
Клим. Цинци !
Коза. Меее !
Клим. Цинци !
Коза. Меее !

Ховається під Троїв трон.

- Клим.** Отож доцікавея й козу загубив !

До глядачів: Панове громадо, чи не бачили кози,
 Що то було в її солодке молоко?
 По дві дійниці молока давала.
 Тепер вона бідна, як в воду упала.
 Одна біда не минулась,
 Друга навернулась.
 Вчора довелось заснуть
 Під Лисою горою :
 Макогоненко Грицько
 Виняв у мене з кишени
 Люльку, крицю, кремінець

І па пугу ремінний кінець.
 Заколупив серце в край,
 Що пі в іекло, іші до жінки, ані в рай.
 А тут козу ще згубив!
 Лучче-б був її убив.
 Пійду лишень, пошукаю.

Находить.

А моя козоїнька, моя голубонька,
 Бач, як вона скаче, мов танцювати хоче.

Скрипка грає. Танцює. Потім поліно кидає під трон. коза падає і здихає.

А що се? Скрутилась? Скрутилась?

Плаче.

Бідна-ж, моя головонько! Козу вбив!

Подумавши трохи:

Понесу-ж, да оддам собаці шкуру,
 А жінці пошию із мяса кожух.

Відходить.

ТРИДЦЯТЬПЕРША СЦЕНА.

Артилерист і селянин.

Селянин везе пушку.

Артилерист. Вези, не отговаривайся.

Селянин. Авеже бо мені та кущка!

Артилерист стріляє з пушки.

Виватъ, господа!

Хор за сценою: Многая літа! многая літа! і т. д.

Заслонна спускається.



Замітки.

Зразки інтермедій, діяльогів і вірш, як і цитати в огляді початків української комедії, надруковані теперішнім правописом і підновлені, змодерніовані. Хто цікавий, як виглядає який текст у тій формі, в котрій заховався, може заглянути до наукових видань, де друкуються тексти в їх первіснім правописі, з усіма помилками копістів і перекрученими. Найважніші видання і студії скрізь вказани в „Приписках“. Підновлення текстів обмежилося на найнеобхідніше: 1) на сучасні літературні форми замісць тодінініх північно-українського діалекту: нуля = поля, утюкл = утік, стуй = стій і т. д.; 2) на заміну взагалі новішими формами давніших, зокрема під впливом церковно-слов'янськими, як: биль = був, мъль = мав, юже = уже і т. д.; 3) на заступлення польонізмів українськими словами й висловами: dluży = довжи, iuz = вже, осептить = споганив і т. д.; 4) на усунення друкарських помилок, злих відчтань і перекручень або таких дивоглядів, як „капустая“, „травая“ і „кашая“ (у Гаватовича) й на вибірі найкращої лекції з кількох варіантів якогось тексту. Зрештою, хто порівняє чоданій нижче відміни з текстами надрукованих зразків інтермедій, діяльогів і вірш, матиме вірний погляд на приложену до отсієї книжки модернізацію текстів.

Продав кота в мішку, стор. 179—185. Відміни в порівнанні з перводруком, а властиво передруком інтермедій М. Павлика у „Записках Наукового Товариства імені Шевченка“ у Львові (тт. XXXV—XXXVI, стор. 17—22) такі: 3. Kazy mini. 7. u zトイему horsežkami. 10. Lyboy na żonku. 15. przynależaiet. 16. wie Maiet. 17. Boehmeš čołowik choroszy. 18. hroszj. 22. Sut tamo wwey. 23. Kotromi. 24. Sut. 25. zdorowy. 26. pula. 28. toby. 31. Chot... szyn-karkom dluży. 32. pinizi. 33. Wsie. 34. Lisze choć werne. 35. Każysz... warity. 37. Chot. 38. horsežkow. 39. pokupyl. 40. Kupilem y toiu. 41. soby. 43. toim. 44. W toim iachły. 45. Koli. 46. W toim... zwaremo. 47. A w toim sia zwaryt tysto. 48. W toim... rozpysto. 49. W toim... tlustoiu. 50. W toim. 52. pyrohow sia naysz. 53. pōwaremo. 54. Ta w tym... nasmažemo. 55. bys chotyl. 57. Bohme. 58. Koli. 62. byw na neho. 63. wie. 64. wolkı. 65. owee ne psowaly.

66. bylla ue rozhanały. 69. Lisićiu. 70. dłuchy ia. 72. Ta iuż. 73. harast miaty. 74. prybywaty. 75. Harast. 77. do tey szepki miaty. 78. Koli... ohledaty. 79. bstry. 80. Vtiuklby myny do bysa. 81. ohle-dalesz. 82. choroszy, puzaiesz. 84. szist vsmakow. 85. Wolni zaezy-nuies. 87. vsmaki wozni. 88. piat. 92. kupity. 94. dñuch. 95. horsežki tote. 96. tobuin. 99. Ta Bohme. 100. boiem ia. 101. Kolizmo... pyla. 102. iuż... hroszy. 105. wolni. 106. toiu lysycu. 107. budet pud ruka-wiciu. 108. pud szepku krasyko. 109. Bydnaiasz ma. 110. hroszy zbawin. 111. Lich... zostawi. 113. ne mudry byuiem. 114. Iże v tot mich nie bledyniem. 115. vnym. 116. twoiey. 117. každemu wery. 118. horežki lyboy pubral. 119. Matuňko sežom ia wybrał. 120. toim lichym. 121. wziąu. 123. džieiaty. 124. Bidnasz. 125. uesztesznaiaasz. 127. ninka stratyl šila. 130. Narobiwszy. 131. Horszkiš vkrål. 132. Yz sukmunu, taś y zdradyl. 133. wsadil. 134. ta že lysicu. 135. Kazauies. sežo iu. 136. Toiun ia zaplatyl. 137. zmyslił. 138. Sezoiem w tot mich ne zahlediu. 139. pryszol. 140. iest. 141. naſmiewaiesz. 143. na-trapil radies. 144. kim oświadczeniety. 145. śmieł. 146. zowut. 149. zo-wiut. 150. śiepka. 151. hadal. 162. on... mowył. 153. Proszusz... toiu. 154. Myły. 155. zdradiu. 158. pubral hroszy. 159. Pubral. 160. nie cho-roszy. 162. Miu. 163. z hroszami poiszol. 166. Wziąu. 169. y Horszki vkrål. 171. szukal. 172. Nit... natrapyleš. 174. zbiudyloš. 175. chो-cesz... wirity. 176. Zdast mi sia sežom mil widyty. 178. mil horsežkow welmi. 179. lyboy... lyboy. 182. Liboy wziąw, niš na palicy. 183. liň na trawicy. 184. buhme... szaraia. 185. byia. 187. mi wirity. 188. Ko-lik. 189. ležyt. 191. paličiu. 192. Harast... chrepty že zmažet trawiciu. 194. smarowaty. 195. Musi... wie pouračaty. 196. mudry nakrył sia oś widysz. 197. zehlidyno. 198. Bły krypko. 199. wie. 201. Ma-tyoňko, Matyoňko... licho. 202. lich... vprawil. 203. nestiestie. 204. Potołk wnywoč obrotyl te horszczekki moje. 205. diał... mylostiu. 266. Choył takoie ryczy. 207. lichij... mylostwy. 208. Koliš... trapył... zdradliwy. 209. mi takoie ryczy... nabrojł. 210. Puznalby... dywy... uieho stroit. 211. Woźmusz pretia tui. 212. Puydu sia ska-ryty. 213. dwa krot odynoho. 214. oszukal. 215. znaci... harast machlowaty. 216. Poydu iseže za.

II. Найкращий союз, crop. 185—190. Oeoóut; Maxim, Rycko, Dynis, Відмінні такі: 1. Idymiže... iuż w toim. 3. Kolismy iuż ztorhowali. 4. wsia... prodali. 5. Na toim lichym. 6. bulsze. 7. toich. 10. ze. 11. stoite. 13. kažyte. 14. z sobuū me wezmyte. 16. Zderowy. 17. Bul ta korotkiemi. 19. te. 20. Jam z Kamińcia Podolskiego. 21. Pryszol. 22. Dynis. 23. Istem. 25. wud. 27. potty. 28. z kim trapilo. 29. chot ze trywbylo. 30. Yszolbym. 32. dway. 33. slawaś. 34. znaſzol w toiu. 36. budet. 37. bratioúkowe. 40. kotroo. 42. Ryčiu. 44. Ot tat... nary-dynies. 45. iam... spustyl. 46. mil. 47. czynity. 48. Liboi prydęt hłod terpyty. 49. wolni sia choczet. 50. knipył tožeś czysty. 51. liboy py-robi. 52. Tu pachnut z toiey dorohi. 53. pachnut. 54. Pachnut. 57. A za dazd. 58. Ta... trey podelimo. 59. pyruh na trawicy. 60. Byn liboy wyróš z żemlicey. 62. Omimut. 63. Koli bulsze. 64. Luboi iuże. 65. tu ist za trawaia. 66. taia. 67. budut. 68. Koli sia wernemo z drohy. 69. toiu. 70. pyrohy iškaty. 71. czynity. 72. Luboy sia prydęt diliły. 73. Chot sia dyliły. 74. Pretia... naiemo. 75. pyroch mały.

76. Sutby... zet ealy. 77. zas... byla. 78. Bes my... zhidyla
 79. Wiat sia dyfity. 80. vezymo. 82. Prysnt bnde pyren. 83. Ha-
 st. 84. Wiat likayny. 85. pozasiplaymy. 86. pyrh nteh.
 86. Wsze tu m vkradnut. 88. Dynys. 89. dolho... fdu. 90. iuz...
 muvye. 91. kazyte. 92. iam... b. u. 93. min. 93. skazaty. 95. S vtom
 ia tan... uhi... ideity. 96. id... zoloty. 97. taky. 98. W switnym
 nie wyda... rysie. 99. mact zoldole. 100. Kamenatu sazeno.
 101. Odrovnyi srt zelen. 102. Sut blesc... czerlenoie. 103. Sut bla-
 sk... ta switnode. 104. mact... jest zoloty. 105. pered wroty. 107.
 And... spy valut. 109. Steit volni i 110. nasmotrylem. 111. widylem.
 112. s dyt. 113. lijur prie nini. 114. s... zegnaiut. 115. v Corkwi ta
 spivain. 116. Po tym. 117. Kazal. 119. tet sia mi. 120. inzes wsie-
 wyp... widyl. 121. Isece hor tan wict schlidyl. 123. mne za stol.
 124. bylo... bylo z. 126. Bylo... prostata. 127. Byly pieczone. 128. Byly
 tan u warzenie. 129. byly u smazencie. 130. Wsie choroszo. 131. zel-
 t... 132. U tysto bylo warione. 133. Sutazene ta u peczene. 134. byly
 135. byla u kapustaia. 137. byla kaszaia. 138. byla... botwina.
 139. uszakata zweryna. 140. mlem. 141. barkietu... bylem. 142.
 i... byu. 143. tomzo. 144. Czarnicy. 145. Byly... chryptowi
 147. Widylem pospolstwa. 148. Sut. 149. nasy. 150. Sut... lichoie
 lam. 151. Sut ne welite. 152. hor iut. 153. Bidasz... moeby duszy.
 154. Byla... wi-zne wiki. 155. Każut... terpił muki. 156. Tot... lisze.
 157. tot. 158. liezu. 159. Hanhel idet wiżu. 160. pryszodzsy. 161. Porwał.
 162. me psady na nce. 163. widylem. 164. výyalieš. 165. presyl...
 dales. 167. Nechotybes wie. 168. kazanies. 169. Hanhel inż te.
 170. rykl. 171. Kolis widyl. 172. Druhy sedit w toim. 173. me...
 stawil. 174. kiwalesz. 176. Już... hledaisesz. 177. Wożni pyroch.
 178. zjisz... wieżny wiki. 179. tetripty muki. 180. zas Hanhel tut
 me stawil. 181. iam... nail. 182. Liboy. 184. Dynisu. 185. Idysz.
 186. Koli ne bedet. 187. Budez. 188. Wszakos... nail. 190. palićm
 wzbiraty. 191. budez ty żartowaty. 192. zjsty kazali. 193. Pyroh...
 rozhutiali. 194. Idysz idysz skides przysol. 195. Chet... poszol.
 196. Keling pyrot zil. 197. inż... wam' żomain.

III. Котра віра краща (Інтермедиумъ жлд изъ русиномъ),
 стор. 190—192. В порівнянні з рукописним текстом такі відмінні:
 1. Стуй. 2. торговаль. 3. уторговаль. 4. тхорикоъ. 12. нехрест...
 згода не. 13. Сказаль. 14. чесл. 15. сино. 16. зиваго. 17. ведлугъ
 приказаня его. 18. в очеце мѣть. 19. Зе през... кормил. 20. крестъ
 распиян. 21. ему... его. 22. в покою. 24. маєт распинати. 26. рас-
 пинали, темъ узяльтъ. 27. зе ся... називаль. 28. был. 29. зе. 30.
 юж... назначений приходиль. 31. свой... висвободиль. 32. тогди...
 слять. 35. тогди предавнае. 36. мѣниль. 37. створеня... бозкий
 било. 40. где ваш пост, где сята. 42. поиаль. 43. твоей. 44. вед-
 нут. 48. видовъ. 49. идут. 51. буваєт. 52. Еще. 55. еще. 56. талмут-
 товъ. 57. Иажду... талмутонъ. 59. стуй. 62. Христово. 63. великого
 64. мучеников. 67. будет. 68. еятого. 70. будет. 73. оспетиль. 74.
 впрваль якъ драгъзний волынь. 75. матольськъ. 76. зонки... дѣтнй.
 77. оспетиль.

IV. Загадковий сон, стор. 192—197. В порівнянні з текстом
 „Кievsk-oї Старин-п” (т. 58) такі відмінні: 2. евъ. 6. отгадовалъ...

отгадали. 8. далибіг. 12. анголик. 13. кажет... діво. 15. звезда веллинузна. 17. хрещус. 19. Хува... пул. 20. іс... поступл. 21. дале, як загримит. 22. тогді. 23. штурмовати, колити. 26. отдав, (так скрізь). 27. Пархум. 32. южес. 33. було ліхословицю було. 39. хибра. 40. пул. 41. поступл. 42. і звіздами 52. сего. 53. его. 56. Пойди-ж. 59. Глянте на старост... от(е)цький. 62. Угадает. 66. Янголі. 71. журавля парадив. 72. піуд. 73. Будет... старость спокойно. 76. сердцу своему. 77. твоему. 79. правдивой. 83. берет. 103. пришовши. 107. віта єї.

V. Пиворізи, стор. 197—200. В порівнянню з текстом „Кіевск-ої Старин-и“ (т. 59) такі відміни: 1. Где-б... проше. 3. ще-б. 5. по-пішол. 7. Претиской... криляса. 17. знаєт. 18. Тольк... прибігаєт. 21. толкож. 22. ще... разніє. 28. прийдет. 30. подгрубний. 31. всеого. 32. всякоого. 33. богаті. 38. справляєм. 39. лігаєм. 41. вар(щ)ець. 42. сташи-б. 43. вареці проше окуди грядіши. 44. а може. 46. тольк. 47. Где-ж. 50. бользи. 55. мальюватись. 56. поїдем... залишатись. 58. потом ми вареці... рисовати. 61. моєму. 62. даєт... его. 63. бойся. 68. крунов не звоним. 71. чом. 72. вареці проше. 77. варець. 78. тольк. 79. знишка. 80. Только-ж. 81. войту. 82. ктитар. 84. Ще-ж. 89. подняв.

VI. Закрутки, стор. 200—202. В порівнянню з текстом „Древней и Новой Россіи“ (1878, т. III) такі відміни: 1. кажуть. 2. що (скрізь). 3. може. 4. светая маєт. 5. ѹонум. 6. дуйдути. 7. кажю. 11. Бе. 12. тулко. 13. светую. 14. Орюм і сіном. 15. одменити. 16. курать у оной в крамарув. 18. у оной. 19. иибудь. 20. отбути. 21. тулко-б. 22. летми. 26. з нее. 30. де як. 32. в онум. 37. Пошла-ж... пошла. 42. ей к вуйту. 46. Где. 49.угледіли. 52. ю і цурку воную. 55. Отдаймо... біёт. 57. тебі. 63. возьмені. 69. напастникам. 71. Тулко потребних зюлок. 73. тебі. 74. Где... немаш. 75. пльовать. 76. Возми липи, сватко, єї. 77. Веть. 79. Возмі єї.

VII. Лік на голод, стор. 202—204. В порівнянню з текстом там же такі відміни: 1. ратуйте. 2. смажис. 6. нігде. 7. тобей. 8. то-еїк. 9. пултіна. 11. прабур. 13. єще ек. 14. немаш. 16. Єще-б. 17. ѹому. 27. овса. 23. тулко. 29. ржет... муй. 34. овса шкап. 37. где... тулко. 39. навару... борицю... комара. 40. господара. 42. Пойди... стуй. 46. будет. 50. батея. 51. Годовав. 56. Возми... покошай. 57. твуй борицю. Похюж. 59. тулко. 63. тулко... кожухом. 66. ратуйте. 67. жюнці. 70. Постуй тулко. 73. пуйдеш. 74. новюв.

VIII. Великодня інтермедія-діяльог, стор. 204—208. В порівнянню з текстом проф. В. Неретца (Къ исторії пол. и рус. нар. театра. XV—XX) такі відміни: 9. А вже-б. 12. рінтоки. 33. смиває. 55. за-горицівшиесь. 59. Хароницну. 63. курелей(?). 64. ангол. 69. впилирка. 77. совді (sic). 82. стремголов двинув. 84. женка. 95. женко. 106. горника. 113. піш. 118. лутче. 120. Щобъ (sic).

IX. Різдвяна вірша, ст. 208—210 (Кіевская Старина, 1882, XII, ст. 621—626). Відміни такі: 11. На небесах... аж в долоні. 17. чернило. 65. в куточку.

X. Великодня вірша, ст. 210—213. Скомбінований текст.

XI. Ярмарок, ст. 213—214. (Записки историко-филологического факультета императорского С.-Петербургского университета. Ч. LXIV. II, ст. 157—158). Відміни: 1. Хвеско. 5. нов пета. 6. нов шта. 16. слепій. 19. тягучи. 26. родні. 27. повиталцяль. 29. щастіє. 31. Спасибу-ж.

XII. Просьба на пола слободи „Не руш мене”. Од парахвіян. ст. 215—220. Скомбінований текст.

XIII. Інтермедійна частина вертепу, ст. 210. — Н. Маркевич, Обычай, ст. 44—64).

СЛОВАРЕЦЬ.

алчний (*чеср.*) = голодний.

барбара = батіг, шуга, бич, пагай, канчук.

бачний (*пол.*) = уважний.

бестелога (лайливо від бестія) = собака.

бзига = дзига.

благузити = базікати, плести, теревені гнути.

ботвина = буряковиння.

будчати = бувати, бути.

бумбер = імбир.

ваган = цодовгаста деревляна миска.

валечний (*пол.*) = хоробрий.

вдруг (*моск.*) = раптом.

вельце (*пол.*) = дуже.

веремію крутити = крутити, вигадувати.

вичакнути = вихилитися, відійти.

по від'єнню = по ішці.

вѣдь (*моск.*) = адже, авжеж.

волати (*пол.*) = кликати, викривувати.

впреч = геть, на бік.

врать (*моск.*) = брехати.

всоятатися = всунутися.

вцале (*пол.*) = зовсім.

вишток (*пол.*) = увесь.

габати = вхопити.

гнитяк = міпанипа, збовтана рідкість.

глод (*пол.*) = голод.

гобзути = поживитися.

гобгувати = роскошувати.

грей = гарно.

гречний (*пол.*) = чесний.

гулити = вабити, дурити обіцянками.

гди (*пол.*) = коли.

гмирати = шпирати, ніпорататися.

денга = $\frac{1}{4}$ копійки.

дільниий (*моск.*) = добрий, правий.
доволістовувати (*чеср.*) = вистарчati, задовольнятися, бути вдоволеним.

дочинира = дочиста.

дощентю (*пол.*) = зовсім, до розшити.

дуфати (*пол.*) = покладатися, падіятися.

жаданчата, заданчата = бажані гості.

жегнатися (*пол.*) = хреститися, прощатися.

забивати (*чеср.*) = забувати.

закаврані = закарвані = відворіт рукава.

заліцати (*пол.*) = поручати.

замулилтися = іонустити мул.

зась (*пол.*) = же, але.

захряснути = наповнитися, бути повним.

зацуїрпкувати = затягнути.

збити (*пол.*) = за дуже.

звягати = уїдати, лаятися.

здрайця (*пол.*) = зрадник.

земко, зъомочок = земляк.

зіло (*чеср.*) = дуже.

змікулітися = митися, хитрувати.

зомкнути = звести.

зруч = з рукі.

зуздром = з бебелами.

ю, йон = бачиш.

іскус = покуса.

істребити (*чеср.*) = вигубити, винищити.

каверзниця = савільниця, шкідниця.

калантурити = калантарити = базікати.

- валі, спіні фарба.
 калякати (*пол.*) = угорити, ба-
 затути, бавікати.
 каширі (*чат.*, *сансер*) = рак.
 кашник = тут у значенні: зла
 людина, злоїй.
 кінтюга = порох.
 кирка (*кірка*) = фарба, якою
 красить інша (*курка*).
 кичва = піаетися: кічка, відор-
 вата від дерева частини кістки.
 клебач, дрібний розмінний грип.
 клистер = кліма.
 кмітувати = назирати, пильнува-
 ти, доглядати.
 кобальта = ховзеніа.
 коблатися = хорзатися.
 кокниці, рід черевиці.
 ком (*ш.к.*) = якій.
 коміркіт день = кілька днів.
 коммагана = великий від.
 команіца = мотика.
 костиль = милиця, к нога.
 кризничновати (*чер.*) = співати
 в кризосі.
 кричати на пуп = репетувати.
 кров (*чер.*) = дах, стріха.
 купе = купина.
 кущю (*чер.*) = вкулі, разом.
 курка = кур-сілля.
 кучувати = кочувати.
 лабцовати = брати в лаби, нести,
 зудан, рід бліскучої матерії.
 малмазія = малязія, горівка.
 манія = мана.
 мармура = піска.
 мањлювати = опшукувати, звоняти.
 митусь = в різі боки головами.
 мітка = вязка льняного прядива.
 мнимати (*пол.*) = думати, гадати.
 мунтукова галка = мушкатовий
 горів.
 завтрух = бігцем.
 замбаріс (*пол.*) = передовсім.
 замігач = поворіз, ужівка.
 заціпець = заціпець.
 зачварний = пездагний.
 зелюзний = нечистий.
- чедрого (*пол.*) = недорого.
 нехвочо = нерадо.
 неудобо (*ч.р.к.*) = невигідно, недо-
 гідно.
 нечупара = нечепура = нехлюя,
 неххая.
 піщечта (*ч.р.*) = білість.
- обродь = оброть (вуздечка з мо-
 тузка без вудил).
 обдергати (*ч.р.*) = зловити, вхоп-
 ити.
 одгетуй (*бл.орусизм*) = відець.
 онагр (*ч.р.*) = осел; онагрік =
 ослик.
 ча веїршім обрузі = при заході
 сонця.
 остикий = осоружний.
 отнюх (*ч.р.*) = зовсім.
 оцапленій = здурийний.
 очевисне (*пол.*) = дісно.
- нахарний = господарний.
 перісгій = з смутами, сорокатий,
 красистий.
 пинчака (*пол.*) = сонілка.
 підкобзинути = поховзнутися.
 пішалі (*ч.р.*) = гропі.
 племфа = шинхва, грубий жарт.
 подереча = драча, податок.
 подобно (*ч.р.*) = правданодібо.
 позипляти = стулити.
 полигатися = звязатися.
 полосся дерги = насн дерти.
 попохужий = схуднілий.
 посовтати = полігти, посунути.
 потрох = бебехи, тельбухи.
 похряпаний = збитий.
 през (*пол.*) = через.
 прельстити (*ч.р.*) = причарува-
 ти, зводити, принадлити, звести.
 пригрунцювати = внакувати, вта-
 гити.
 прикорхнути = задримати.
 принадлежас = принадлежить, го-
 диться.
 пробу = пробі, ратуйте.
 проіскати (*ч.р.*) = вишукати.
 прочіара = страховище, стра-
 хіття, потвір.

разві́ (чер.) = хиба.
 рачити (пол.) = зволити.
 ришток (нім.) = рівець.
 рожь (рос.) = жито.
 розмісто (пол.) = густо зварений.
 рохманний, рахманний = тихий,
 послушний, м'який.
 ручий = меткий, спрітний, зруч-
 ний.
 рюмати = илакати.

 свиріпий (чер.) = лютий, жор-
 стокий.
 сергій = плетінка.
 сінуга = сінага.
 скавезитися = сказитися, бути
 позбавленим розуму.
 скиргікати = погано співати.
 сласть (чер.) = пристрасть, созо-
 доці.
 совдати = лічиво йти.
 сокруха (чер.) = жаль, каяття.
 соїм (чер.) = зборище, нарада.
 сопричтити (чер.) = бути зачи-
 сленим.
 спомати = моск. ісполати, *el*
 ~~п'ялля єн~~ = многай літа.
 супліка = прохання.
 сутана = католицька ряса.
 сутига = суніяг.
 сүціга = сучий спин.

 таша = ятка.
 тетюха = пропасниця.
 трудівати (пол.) = прокажений.
 трюхи = бігцем.
 туңеңдең (чер.) = дармоїд.

 удругати = удручати (чер.) =
 угнітати, гнобити.

 філіс, па філісі служити = гнати
 силави й човна па ріці.
 фольгувати (пол.) = попустити.
 фрасуватися (пол.) = журитися.

халазія = тріпачка.
 харапудитись = боятися, ляка-
 тися.
 хвабро = хоробро.
 хванд = вус.
 хорбала = ребра.
 на хтем божий = дочиста, до тла.
 хупавий = моторний, меткий,
 виправний, зручний, ленський.
 хур' = хурдига, хуга, завія, за-
 метя, завірюха, хуртовина.
 хурія (лат. furia) = шаленість,
 скаженість, лютування.

 дати цукрухи = пабити, покара-
 рати.
 цурка (пол.) = дошька.

 чващець (чер.) = дзбанок.
 чекмінь, рід. верхньої довгої одіжі.
 черошъ = червець, червоша фауба.
 чижмачок = чобітець.
 човпти = говорить одно й те саме,
 плести.
 чубук = цпбух.

 шалбер, шалберувати, шальвіру-
 вати = шахрай, дурисвіт, ша-
 хрувати, ошукувати.
 шарапата = чужий в міськім
 одязі.
 шататися = снуватися, метунин-
 тися.
 шацувати = оцінювати.
 шевлюга = крутій, хитруц, ша-
 храй, дурисвіт, ошуканець.
 шидіти (пол.) = глузувати, кин-
 ти.
 шипахвіст = легкодух.

 юж (пол.) = вже.

 як колвок (пол.) = як небудь.
 юдола = велика миска з ухам
 по краях.

Зміст.

Передмова Ст. 3—4.

Народження українського театру.

Перші початки театральних вистав взагалі. Драматичні елементи в українському народному життю і словесності. Участь скоморохів в обрядах коляди. Розвиток середньовічної драми в західній Європі. Інтермедії або інтерлюдії. Шкільна драма в західній Європі, зокрема в Польщі. Перенесення шкільного театру на Україну. Теорія шкільної драми в Польщі і на Україні ст. 5—17.

Інтермедії з драмами Якуба Гаватовича.

Розвиток польської інтермедії в XVI і на початку XVII століття. Драма Якуба Гаватовича. Продав кота в мінку. Джерело інтермедії. Найкращий сон. Українське народне оповідання про найкращий сон. Джерело інтермедії. Оповідання про найкращий сон в новій українській літературі. Життєписні дані про Гаватовича. Значущі інтермедії з драмами Гаватовича ст. 17—34.

Інтермедія українця з жидом.

Татарин зловив німця. Котра віра краща. Прандополібне джерело Українські релакції анекдота ст. 34—39.

Інтермедії кінця XVII й початку XVIII віку.

Інтермедії з польської драми про св. Бориса й Гліба. Розмова про театральні декорації. Украдена кобила. Танець перед смертю. Богач і Лазарь. Сварка на Великдень... ст. 39—50.

Інтермедія на вершку свого розвитку.

Криволінійність розвитку української інтермедії. Різдвяна й великомоядна драма М. Довгалевського. Поляк-астрольот між українськими селянами. Загадковий сон. Козак, які і москаль. Ярмарок. Украдена кобила. Інтермедії з великомоядної драми М. Довгалевського. Білорус у тенетах. Чорт, жид і лиган. Невдалий ярмарок. Піворіз. Козак-вивольник. Справа авторства інтермедії. Значення інтермедій Довгалев-

ського в історії української літератури. Вилів інтермедій
Ловгальєвського на пізніші інтермедії ст. 50—75.

Інтермедій з драми Юрія Кониського.

Великодня драма Юрія Кониського. Закрутки. Утеча жіда.
Лік на голод. Убитий дяк. Брат утопленого ляха. Значиння
інтермедій Ю. Кониського. Справа авторства інтермедій
драми Кониського ст. 75—84.

Кінець інтермедій.

Упадок інтермедій. Смерть, вояк і хлонець. Козацькі байки
з костіром і вояком. Вістки про інші інтермедії... ст. 84—87.

Носителі українських інтермедій.

Мандрівні школярі й дяки і їх культурна місія ст. 87—94.

Різдвяні й великодні вірші та діяльоти.

Вірші на Різдво Намви Берніди. Школярська пужда у вір-
шах. Школярські вигадки. Великодня вірша-діяльто. Змі-
щення великоднього діяльто з інтермедією. Розмова насту-
хів. Сон на передодні Великодні. Психічна основа гумору
в різдвяних і великодніх віршах. Різдвина вірша. Великодня
вірша. Апокріфічні елементи в різдвяних і великодніх вір-
шах ст. 94—131.

Завязки сатиричної побутової комедії.

Діяльто з сатиричним забарвленням. Літературна діяльність
Івана Некрашевича. Просе́бá на попа слободи „Не руш
мене“ ст. 131—138.

Український вертеп.

Перенесення давньої драми в народні маси. Вертеп в західній
Європі. Звізда. Справа часу появи вертепу на Україні. Пів-
нічно-західно-українська редакція вертепу. Звязок вертепу
з сучасним літературним пам'яткам. Київська редакція
вертепу. Вступні уваги. Релігійно-біблійна частина київської
редакції вертепу. Інтермедійна частина київської редакції
вертепу. Різдвяні гри ст. 138—165.

Закінчення ст. 165—170.

Приписки ст. 171—179.

Зразки інтермедій, діяльтоів і вірш.

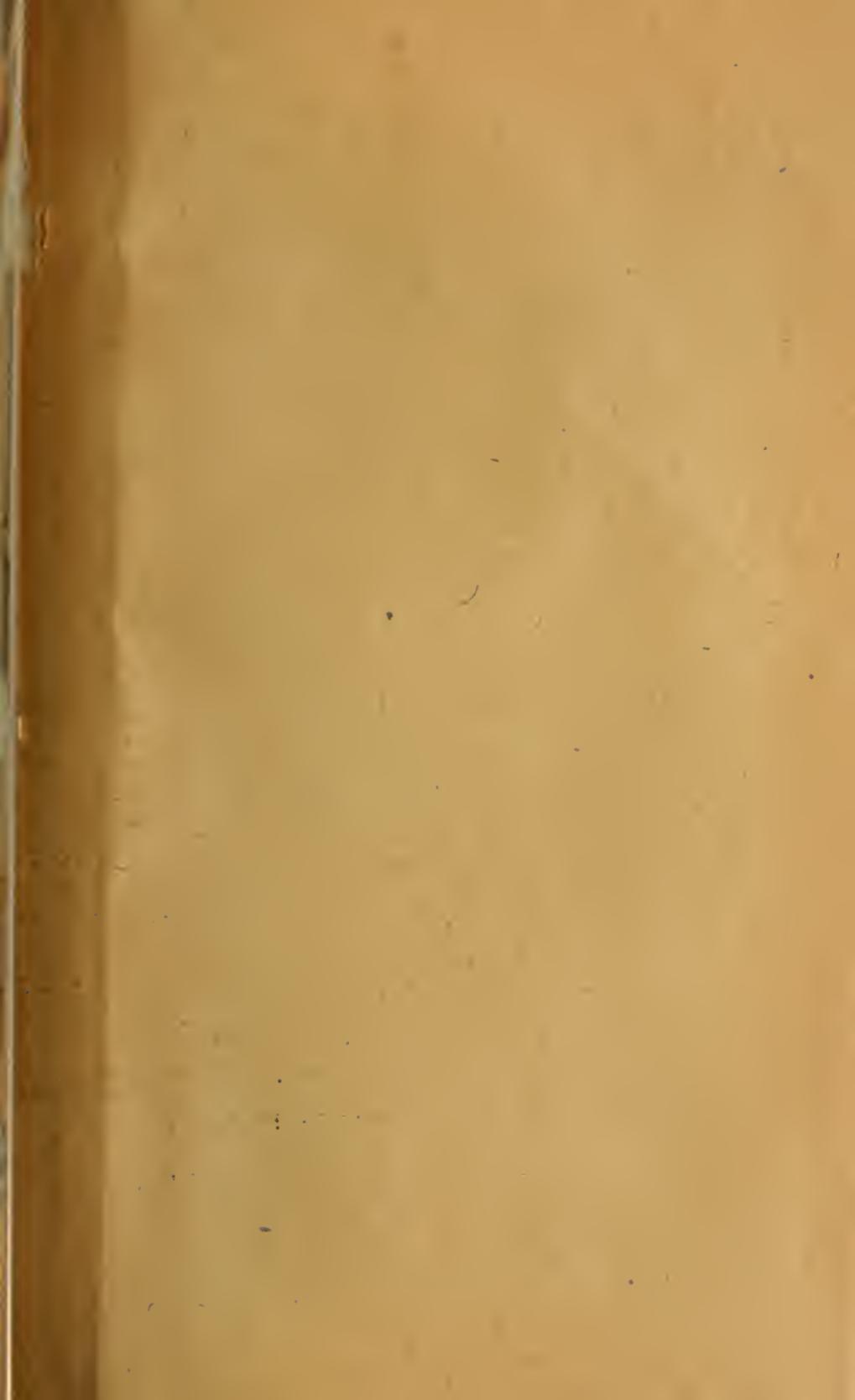
- | | | |
|------|-------------------------------|--------------|
| I. | Продав кота в мішку | ст. 180—187. |
| II. | Найкращий сон | ст. 187—192. |
| III. | Котра віра краща | ст. 192—194. |
| IV. | Загадковий сов | ст. 194—197. |
| V. | Ліворіди | ст. 197—200. |

VI.	Закрутки	ст. 200—202.
VII.	Лік на голод	ст. 202—204.
VIII.	Великодня інтермедія-діяльог	ст. 204—208.
IX.	Різдвяна вірша	ст. 208—210.
X.	Великодня вірша	ст. 210—213.
XI.	<i>Іван Некрасович. Ярмарок</i>	ст. 213—214.
XII.	Просьба напопа слободи „Не руш мене”	ст. 215—220.
XIII.	Інтермедійна частинна вертепу	ст. 220—240.
Замітки		ст. 241—245.
Словарець		ст. 246—248.



Друкарські помилки.

Стор.	Рядок	Замість	Мав бути
23	11 в здолу	Plenspiegel-a,	Plenspiegel-a
24	3 в "	сон, присниться	сон присниться
25	10 згори	Дивлюсь я	Дивлюсь я,
26	7 "	розцюраюсь!	розцюраюсь!"
27	9 здолу	мені.	мені".
30	14 згори	хочу.	хочу".
42	14 "	тобаки	табаки
43	1 "	до табаки	"до табаки
49	2 "	націм	на цім
59	7 "	хлопче	хлопче,
63	4 "	появляється	появляється.
74	5 "	віків,	віків
78	15 "	чирмачки	чижмачки
91	7 здолу	а хорів	з хорів
109	3-2 "	з забороною	з забороною
125	1 згори	народів.	народів".
146	16 "	олен	олені
165	9 "	випадок	вийняток
205	11 "	ківшем	ківшем



ВСЕСВІТНЯ БІБЛІОТЕК

ПІД РЕДАКЦІЄЮ

ІВАНА КАЛИНОВИЧА

виходить поодинокими випусками довільного обсягу і має щодати українському громадиству в перекладах на нашу країні твори всесвітньої літератури і науки, передовсім світових класиків і учених, зі зведенними статтями й пояснями, не виключаючи також виснажи українських письменників.

Досі появилися:

- № 1/3. *Фр. Нілера*: Поезії, два випуски. Львів, 1914, 8^o, по $\frac{1}{2}$ XXXIX + 168 стор. Цін
№ 4/6. *Л. Пушкіна*: Драматичні твори, в перекладі Івана Франка. Львів, 1917, 8^o, порт. — XXXVII + 252 стор. Ціна
№ 7/8. *І. В. Гетсса*: Герман і Доротея. Поема в перекладі Івана Франка. Львів, 1917, 8^o, порт. — X + 68 стор. Цін
№ 9/10. *Мих. Яцкува*: Далені шляхи. Збірка новелей. Львів, 1918, порт. + 98 стор. Цін
№ 11/12. *Аристофана*: Хмары, грецька комедія в перекладі Тадеуша Франка. Львів, 1918, 8^o, порт. — XII + 96 стор. Цін
№ 13. *Гуго фон Гофманстілля*: Смерть Тіціана. Драматична творчість в перекладі Остапа Луцького. Львів, 1918, 8^o, 24 на добірному напері. Цін
№ 14. *Вол. Короленка*: Без язика. Оповідання в перекладі Петра Дятлова. Львів, 1918, 8^o, порт. + XII + 176 стор. Цін
№ 15. *Іра Ім. Донцова*: Українська державна думка і Европа. Тична розвідка. Львів, 1918, 8^o, 80 стор.. Цін
№ 16. Пісня про Роланда. Старофранцузький епос в перекладі Василя Шурата. Львів, 1918, 8^o, 120 стор. Цін
№ 17. *Тараса Франка*: Огляд історії римської літератури. Львів, 1918, 8^o, 210 стор. Ціна
№ 18. *Юргія Гайдіга*: Гойки душі. Новелі з бойківського життя, куються.
№ 19. *Михайла Воздвижника*: Початки української комедії. (1619—1750). Львів, 1920, 8^o, 252 стор. Ціна
№ 20. *Гараль Шенкера*: Віра й батьківщина. Трагедія народу в перекладі Петра Дятлова. Друкується.

Досі видані випуски можна дістати: в Книгарні № Т-ва ім. Шевченка у Львові. Ринок 10 і по всіх книгарнях на провінції.

Ціна сього примірника 20 К.

**PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET**

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

